

کتاب‌شناسی

آثار و تالیفات علمی علامه ذوالفنون آقا محمدعلی بهبهانی کرمانشاهی حائری

حسین منقی

فقه، اصول فقه، رجال، درایه، کلام، ادویه، ریاضیات، جغرافیا، نجوم و هیت، اخلاق، ادبیات، تاریخ و... پی خواهد زد، چنان که فرزند دانشمندش آقا احمد کرمانشاهی بهبهانی مشهور به «آقا احمد آل آقا» (در گذشته به سال ۱۲۴۳ ق) در مرآت الاحوال جهان نما (ج ۱، ص ۱۳۴) می‌گوید: «مصنفاش خصوص کتاب مقام الفضل به مضمون «هذا کتابنا یطلق علیکم بالحق» بر جامعیتش گواهی است ناطق». خوانساری نیز در روضات الجنات (ج ۷، ص ۱۵۰-۱۵۱) ضمن بیان شمه‌ای از احوال ایشان می‌نویسد: «... فالنظر إلى مقام فضله یکفیه، إذ فی مطاویه الواحیه علی کل ما یشتمیه تنبیه ولکل ما یقتضیه یرتضیه ثنویه علی اثر تمویه وهو فیما ینیف علی عشرين ألف بیت ویشرف علی مائین وألف مسألة من المسائل العویصات والمشاکل الامتحانیات من مقولة الشرعیات و غیر الشرعیات... وفي مقامه أيضاً تفاصیل لبغض المسائل الفقهیة یلیق أن یجعل لکل منها کتاباً علی حدة، مثل مسألة الخلع شرائط التي تبلغ ألف بیت تقریباً وهو باللغة العربیة مع أن المبنی الکتاب بالفارسیة ولم یرکتب أحد فی المرحلة المذكورة مثله ومثل مسألة مصدقبة المرأة فی علمها بموت زوجها الغائب مع عدم التهمة، فإنها أيضاً تبلغ حد ذلك مع تمام الاستیفاء للاقوال والمدارك ومسألة القبلة و بیان مراد أهل الهیئة من عرض وطول البلاد وتقسیمهم الارض إلى الاقالیم السبعة بالأطراد، فإنها أيضاً مذکورة هناك بأبسط ما یکون ویظهر منها کمال مهارة الرجل فی

تردیدی نیست نگارش شرح احوالی کوتاه درباره یکی از عالمان و دانشمندان سترگ، بر تالیف و پرماجرای امامیه - رضوان الله تعالی علیهم - همچون علامه ذوالفنون آقا محمدعلی کرمانشاهی بن علامه وحید بهبهانی (متولد ۱۱۴۴ ق در کربلا/ متوفای ۱۲۱۶ ق در کرمانشاه) با ریشه بسیار عمیق به بلندای تاریخ تشیع - از شیخ مفید تا علامه وحید - و بیان تمام زوایا و خصوصیات زندگی علمی، آثار و تالیفات عالمانه اش نه امری است سهل و نه درخور توان بضاعت علمی ناچیز راقم سطور و شکی نیست که این نوع پژوهش‌های خرد تنها می‌توانند توفیق شناساندن محدود گوشه‌ای از دنیای بسیار ژرف عالمانی برجسته و تقریباً ناشناخته همچون علامه کرمانشاهی را داشته باشند و بس.

حقیقت این است که اگر پژوهشگری اندکی در زوایای احوال، زندگی و آثار متنوع علمی «آقا محمدعلی» تعمق و تأملی کوتاه داشته باشد، بی تردید اذعان خواهد داشت که وی را باید «نایب ذوالفنون»، «عجوبه‌ی دوران»، «نادرة زمان» و «عالم شگفت انگیز تاریخ تشیع» نامید و گویا به جهت همین ذوالفنون بودنش بوده باشد که والد علامه اش، آقا وحید بهبهانی، وی را «شیخ بهانی زمان» نامیده است. البته برای اثبات این امر حقیقتاً نیازی به استدلال نیست. اگر فردی از سر انصاف تنها به یکی از آثار علمی وی همچون دائرة المعارف سترگ و کم نظیر مقام الفضل بنگرد، به میزان تبهر و تسلط علمی در علوم گوناگون الهی و بشری همچون تفسیر، حدیث،

اکثر فنون». همچنین معلم حبیب‌آبادی در مکارم الآثار (ج ۲، ص ۵۶۵) در تبیین عبارت صاحب الروضات می‌افزاید: «مقام الفضل اشهر و اجلّ و اعظم تألیفات آن جناب و نماینده فضائل و فواضل و وسعت و احاطت و خبرت و تتبع و اطلاع اوست و آن به زبان فارسی و زیاده بر بیست هزار بیت^۱ در مطالب متفرقه کشکول مانند و به ترتیب ابواب کتب فقهیه، لکن حواری حدود هزار و دویست مسئله از مسائل مشکله مهمه متفرقه امتحانیه از فقه و تاریخ و رجال و حلّ غوامض و اشکالات آیات و اخبار و اشعار و الغاز عدیده و غیره است که آنها را عنوان و در آنها بحثی مستوفی نموده و بعضی از آنها سزاوار است هر یک به تنهایی رساله‌ای گردد». تنکابنی در قصص العلماء (ص ۲۰۱) در این خصوص نیز مطلبی دارد: «کتاب مقام الفضل آن جناب مطبوع ارباب الباب و مطالعه آن دالّ بر آن است که او را فضیلت و جامعیت بی‌نهایت بود».

در بسیاری از فهراس، منابع، مصادر و کتب تراجم از محمدعلی بهبهانی و آثارش به فراخور و میزان شناخت نگارندگانشان یاد شده است و به جرأت می‌توان گفت کمتر منبعی می‌توان یافت که از مجاهدت‌ها و آثارش پادی نشده باشد. الحمدلله در این ۱۰ سال، راقم سطور نیز با سعی بلیغ و اشتیاق فراوان خویش با بررسی بسیاری از این نوع منابع و مصادر و همچنین بررسی ده‌ها و بلکه صدها فهراس دستنویس‌های کتابخانه‌های ایران و سایر کشورها به زبان‌های گوناگون، تا آنجا که توانسته و بضاعت علمی ناچیزش اقتضا می‌کرده، برای روشن شدن شخصیت علمی آن بزرگوار خصوصاً در بخش آثار و تألیفات آن نابغه دوران - که این نوشتار نیز در واقع با تمرکز بیشتر بر همین موضوع استوار است - از هیچ کوششی دریغ نموده است و به همین دلیل این امکان فراهم نیامده تا به سایر زوایای حیات علمی و اجتماعی وی به تفصیل پرداخته شود. به هر تقدیر تراجم نویسان بنا به فراخور برداشت‌ها، مشرب‌ها و صبغه فکری و علمی‌شان از زوایای زندگی شگفت‌انگیز و شورانگیز علامه کرمانشاهی به گونه‌های مختلف و گاه متضاد یاد نموده‌اند. شوربختانه ذکر حتی گزیده‌ای از برخی عبارات آنان در دیباچه این نوشتار بدون تردید باعث تطویل و خروج از قاعده مقاله‌نویسی خواهد بود، به همین جهت تفصیل آن را به نوشتار دیگر و مشروح تری حواله می‌کنیم که ان شاءالله در آن افزون بر شرح تفصیلی احوال و آثار آقا محمدعلی کرمانشاهی به آثار و احوال فرزندان و نوادگانش (خاندان آل آقا) نیز خواهیم پرداخت. حجّت الاسلام علی‌دوانی در وحید بهبهانی (ص ۲۸۶) درباره آثار و تألیفات علمی علامه آقا محمدعلی کرمانشاهی

می‌نویسد: «... در خلال مطالب گذشته تا حدّی علوم و فضائل و وسعت اطلاعات مرحوم آقا محمدعلی را در تمام فنون معقول، منقول، ادبیات، ریاضی و غیره بیان داشتیم و اینک تفصیلاً توضیح می‌دهد که آقا محمدعلی در همه آن رشته‌ها تألیفات و آثار گرانبهایی از خود به یادگار گذارده است که مایه بسی خوشوقتی است. می‌توان گفت کمتر عالمی مانند آقا محمدعلی موفق بوده است. وی با آن همه مسافرت‌ها و گرفتاری‌های مرجعیت و اجرای حدود و رسیدگی به کارهای عمومی و درس و بحث و مبارزه با فرقه‌های باطله، خاصه سلسله صوفیه، کتاب‌های سودمندی از خود به یادگار گذارده که هر کدام نماینده جامعیت و علوم سرشار و تجرّ و احاطه اوست و آقا محمدعلی در نوشتن و قدرت قلم نیز مثل نطق و بیان بسیار توانا و ورزیده و در عربی و فارسی و نظم و نثر استاد بوده است. علوم و فنون به هنگام چیزنویسی در دست وی بسان موم و الفاظ و لغات و معما و لغز در مقام تجزیه و تحلیل و نقض و ابرام مطالب علمی و فلسفی و ادبی چون آب روان بوده، چنان که از مطالعه تصنیفات و تألیفاتش به خوبی آشکار است. لطایف و ظرایفی که در تصانیف آقا محمدعلی است و تحقیقات بکر و نکات بدیع منحصر بفردی که در آنها آورده و صراحت عبارت آنها امتیاز مخصوصی به تألیفات او داده است، به طوری که خواننده از مطالعه آنها ابداً احساس خستگی و ناراحتی نمی‌کند... آقا محمدعلی از لحاظ نیروی بیان و پشتکار و شهامت و علاقه به درس و بحث و تألیف و تصنیف و ملکات نفسانی آینه تمام‌نمای پدر عالی‌مقدارش علامه وحید بهبهانی بوده است،

تو اگر برگ گلی او چمن یاسمن است / در گلستان جهان هر دو ندارید نظیر».

بنابر استقصا و پژوهشی که راقم سطور در طی یک دهه در میان فهرست‌های دستنویس‌های کتابخانه‌های داخلی و خارجی و سایر منابع و مصادر گوناگون چاپی و دستنوشته داشته است، تعداد ۹۵ اثر دستنویس از آثار تألیفی وی دانسته شده است که از این تعداد حدود ۷۷ اثر تقریباً به طور قطع و یقین از ایشان است و در انتساب برخی شک و تردید است و البته تعداد انگشت‌شماری ۱. سابق بر این برای تعیین حجم یک اثر به هر پنجاه کلمه یک «بیت» می‌گفتند.

آن سترگ مرد کم نظیر تاریخ تشیع بی نصیب نباشم. در ضمن از همه دوستان بزرگوارى که در گردآوری این مجموعه این ناچیز را به هر میزان یاری دادند، به خصوص جناب آقای محسن صادقی که در واپسین روزهای تکمیل این نوشتار با در اختیار نهادن کتاب چاپی تکملة امل الامل تألیف سیدحسن صدر حقا کمک شایانی به پیشبرد این مجموعه کردند، کمال سپاس را دارم و در پایان توفیق روزافزون ایشان را از خداوند متعال مسئلت می دارم - واللّه ولی الخیر و هو المستعان.

الف) تألیفات قطعی آقا محمدعلی کرمانشاهی

۱) إجازة الآقا محمدعلی بن الآقا باقر البهبهانی للمولی علی بن محمد الرشتی

آغاز: «بسملة، أحمدده علی نواله مصلياً علی أحمدده وصحبه [و] آله التابعين لفعله وقال وبعد فلماً كان شرف نوع الانسان وفضله من بين جنس الحيوان انما هو بالعقل الذي امتاز به عن ابناء جنسه...» انجام: «... ومظان الاجابات ومآن الاصابات وكتب ذلك بيمناه الوازرة الدائرة المذنب القاصر محمدعلی بن محمدباقر الاصبهانی البهبهانی المجلسی، عفا الله عنه وعن والديه وأجزل نعمه عليهما وعليه في عصر يوم الاثنين العشر الخامس من الثالث من الربع الثالث من العشر السادس من العشر الثالث من الالف الثاني من الهجرة، حامداً مصلياً».

گزارش متن: صورت اجازة آقا محمدعلی کرمانشاهی به مولی علی بن میرزا محمد رشتی (در گذشته پس از سال ۱۲۲۷ ق است که در روز دوشنبه چهارم ماه ربیع الثانی سال ۱۲۰۵ ق صادر گردیده است. نسخه شکسته نستعلیق مجبیز، اکنون در کتابخانه ملی ملک - تهران به شماره ۱۶۷۱/۱ نگهداری می شود. رک: فهرست کتابخانه ملی ملک، ج ۵، ص ۱۳۸ - ۱۳۹. ناگفته نماند که در این مجموعه ارزشمند اجازات دیگری نیز خطاب به مولی علی رشتی آمده است. گفتنی است از مولی علی رشتی آثار دستنویس چندی هم بر جای مانده، از جمله استیفاء المهمات رک: فهرست کتابخانه آية الله العظمی مرعشی، ج ۱۲، ص ۷۸ - ۷۹ المتاجر رک: الدرریمه، ج ۱۹، ص ۶۰ که هر دو نسخه آن در کتابخانه آية الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم موجود است.

۲) إجازة الآقا محمدعلی الكرمانشاهی للشیخ محمدتقی بن محمد الأحمدي البیانی النجفی

گزارش متن: اجازة آقا محمدعلی کرمانشاهی به شیخ

نیز به طور قطعی از تألیفات دیگران به خصوص وابستگانش می باشد. آثار وی در این نوشتار در دو بخش بررسی گردیده است. در بخش نخست ۷۷ اثر از آثار و تألیفات قطعی کرمانشاهی به تفصیل کتاب شناسی گردیده و نسخه های دستنویس آنها در کتابخانه های ایران و خارج از کشور گزارش شده و احیاناً اگر به چاپ هم رسیده باشند، به اطلاعات کامل آنها اشاره شده است. در بخش دوم نیز آثار منسوب به ایشان بررسی دقیق شده و دلایل تردید در انتساب آنها یا قطعیت منسوب نبودن آنها به جناب کرمانشاهی به صورت مشروح و مستدل بیان گردیده، با این حال، نسخه هایی دستنویس از آنها در کتابخانه ها برای بهره برداری و استفاده های دیگر پژوهشگران ارائه گردیده است. پایان سخن اینکه طرح نگارش مقاله ای درباره علامه ذوالفنون، آقا محمدعلی کرمانشاهی دقیقاً به سال ۱۳۷۷ ش به مناسبت «همایش بزرگداشت علامه آقا محمدعلی بهبهانی، معروف به آل آقای کرمانشاهی» در کرمانشاه بر می گردد که راقم سطور نیز از سر علاقه به خاندان علمی و سترگ علامه مجدد وحید بهبهانی - رحمت الله علیه - و فرزندان علامه اش (آل آقا) مقاله ای کوتاه با موضوع «کتاب شناسی مرحوم آل آقا»^۲ تهیه نموده بود و از عجایب روزگار آنکه مسموع افتاد به دلایلی نامشخص و گویا برای جلوگیری از بهره برداری سوء صوفیه از آن محفل و با تبعات احتمالی این همایش و حساسیت آن از نظر امنیت ملی اصل همایش ملغی گردید. برخی مشغولیت ها و مسئولیت های راقم سطور عملاً حداقل ۱۰ سال تکمیل این مجموعه را به تأخیر انداخت تا اینکه به فضل و توفیق الهی و عنایت معنوی حضرات معصومین - علیهم السلام - و به خصوص استعانت از روح پرفتوح و متعالی خود «آقا محمدعلی» فرصت و فرجه ای کوتاه برای تکمیل این کتاب شناسی و درج افزوده ها و برخی تنقیح ها به وجود آمد که الحمدلله اینک بخشی از آن به جامعه پژوهشگران و خاندان علمی و سترگ «آل آقا» به عنوان براهت استهلال تقدیم می گردد. این اثر را به جهت تقارن اتمام آن با شب شهادت سیده دو سرا حضرت فاطمة زهرا - سلام الله علیها - به روح بلند آن بزرگوار پیشکش می کنم و ثواب و بهره معنوی نگارش آن را نیز به ساحت روح بلند علامه کرمانشاهی تقدیم می داریم، امید که قبول افتد و در سرای دیگر از شفاعت

۲. بنگرید به: روزنامه ایران، س ۴، ش ۱۰۱۶۰، یکشنبه ۱۲ مهر ۱۳۷۷، ص ۶.

محمدتقی بن شیخ محمد احمدی بیانی نجفی صاحب الدلائل الباهرة فی فقه الائمة الطاهرة رک: الذریعة، ج ۸، ص ۲۴۷) است. به نظر می‌رسد وی همان فردی باشد که حرزالدین در معارف الرجال (ص ۳۱۰) درباره‌ی وی نوشته است: «... تتلمذ علی الاقا محمدعلی الکرمانشاهی...» الشیخ تقی بن الشیخ محمد ملاکتاب النجفی المتوفی حدود ۱۲۵۰ هـ. و اجازه آن پیروی عنه...».

۳) احکام ارث (رساله در...)

گزارش متن: رساله‌ای فقهی در فرایض و احکام ارث است. شیخ علی دوانی در کتاب وحید بهبهانی (ص ۲۸۸) این رساله را در زمره آثار آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته است. به نظر نگارنده سطور این اثر را قاعدتاً نباید مستقل شمرد، بلکه ممکن است بخش سوم از کتاب فتاح المجامع بمفاتیح الشرایع وی و شرح کتاب الموارث مفاتیح الشرایع علامه فیض کاشانی (در گذشته به سال ۱۰۹۱ ق بوده باشد؛ به تقدیر نیاز به تحقیق بیشتری است).

۴) احوال الصحابة (رسالة فی...)

گزارش متن: رساله‌ای در احوال صحابه رسول الله - صلی الله علیه و آله و سلم - که به نظر می‌رسد در آن به بررسی یاران مورد تأیید آن حضرت و اقوالشان پرداخته است. باید افزود به اعتقاد مشهور امامیه - رضوان الله علیهم - کسانی از صحابه گرامی آن حضرت که بعد از رحلت آن بزرگوار به مولی الموحدين حضرت امیرالمؤمنین - علیه السلام - وفادار ماندند و در رکاب آن بزرگوار و بر فرمان آن حضرت بودند، داخل عموم «صحابی» و مابقی افرادی که با آن حضرت از سر خصومت درآمدند، تخصصاً از اطلاق عام «صحابی» خارج می‌گردند و به دگر تعبیر وقتی در متون شیعی و خطبه‌ها و دیباچه‌های آثار آنان عموماً اصحاب آن حضرت به صورت «صحابه» مورد تحیت قرار می‌گیرد، بدون تردید تنها «اصحاب» مورد تأیید نبی اکرم اسلام - صلی الله علیه و آله و سلم - مراد است که بعد از رحلت آن بزرگوار بر امیرالمؤمنین علی - علیه السلام - نیز وفادار ماندند و لا غیر. جالب است بدانیم شاید به همین معنا و دلیل بوده باشد که علامه کرمانشاهی خود نیز عموماً در سرآغاز آثار تألیفی خود از کلمه «صحابه» بهره می‌جسته و معمولاً خطبه کتاب‌های خود را به صورت «بسم الله الرحمن الرحیم، أحمده علی نواله مصلیاً علی أحمده و صحبه و آله...» می‌آورد، کما اینکه برخی بزرگان دیگر همچون شهیدین - رحمهما الله - نیز در عباراتشان معمولاً مقتید و ملتزم به ذکر تحیت بر صحابه بوده‌اند و بعید نیست که آنان نیز دقیقاً به این دلیل و مبنا از واژه «صحابه» استفاده می‌نمودند.

ناگفته نماند که علامه آقا بزرگ تهرانی (ره) در مصفی المقال (ص ۳۱۲) و الذریعة (ج ۱۰، ص ۱۳۴) این اثر را از جمله تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی بر شمرده است.

۵) اخلاق (رساله در...)

گزارش متن: رساله‌ای در موضوع اخلاق است که در پایان مجموعه‌ای دستنویس از تألیفات آقا محمدعلی در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران به شماره «۹۸/۴» آمده است رک: فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۱۷۱۴؛ ممکن است این اثر نیز همچون سایر رساله‌های این مجموعه از آن مرحوم بوده باشد - والله العالم.

۶) اصول دین^۳ = رساله اصول الدین و الصلاة للعوام

گزارش متن: رساله‌ای در عقاید و کلام است که در یک مقدمه و چند فصل به زبان فارسی نگارش یافته است. از این اثر نسخه‌ای در کتابخانه مسجد اعظم قم به شماره «۱/۴۸۹» (۲۸ برگ) موجود است رک: فهرست نسخه‌های خطی مسجد اعظم قم، ص ۴۴۹. آیه الله استادی احتمال داده‌اند این اثر از آقا محمدعلی کرمانشاهی بوده باشد، چون در آن اثر از علامه مجلسی (ره) «خالی المفضال» یاد نموده است. علامه میرزا محمدحسن زوزی (در گذشته به سال ۱۲۱۸ ق) در قسم چهارم روضه رابع کتاب ریاض الجنة (ص ۳۳۹) از این رساله با عنوان رساله اصول الدین و الصلاة للعوام یاد نموده است.

۷) الامامة^۴ = رساله امامیه = رساله در امامت

آغاز: «أحمده علی نواله...».

گزارش متن: کتابی است در موضوع امامت که در آن مؤلف بر ابو حامد زین الدین محمد بن محمد غزالی طوسی (در گذشته به سال ۵۰۵ ق) و ابوالعباس شهاب الدین احمد بن محمد هیتمی مکی مشهور به «ابن حجر» (در گذشته به سال ۹۷۳ ق) انتقاد می‌کند، از اینکه آنها اهل منبر را از ذکر احادیث مقتل

۳. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۵۳۹.

۴. گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷؛ روضات الجنات، ج ۷، ص ۱۵۱؛ معجم المؤمنین، ج ۱۱، ص ۴۴؛ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۲۷، مرآت الاحوال جهان نما، ج ۱، ص ۱۴۹ (دو جلدی)، مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱ (یک جلدی).

همچنان که گذشت آقابزرگ تهرانی نسخه ای از این اثر را [شاید در کتابخانه محدث نوری در نجف اشرف] دیده و داده هایی را از روی آن ثبت نموده است، لیکن شوربختانه راقم سطور علی رغم تفحص فراوان به جایگاه کنونی این نسخه واقف نگردید. نسخه شماره ۱/۱۷۶۹ کتابخانه ملی در تهران (رک: فهرست کتابخانه ملی، ج ۴، ص ۲۲۶) و نسخه شماره ۲/۴۱۰ کتابخانه آیه الله جلیلی در کرمانشاه (رک: فهرست کتابخانه جلیلی، ص ۲۹۴) که در ادامه آن صورت مکتوب امیر معصوم والی ماوراءالنهر (پیش گفته) ملحق گردیده، نیز با توجه به عناوین و فصول آن قاعدتاً همان کتاب سنه الهدایة باید باشد. به هر تقدیر با توجه به تفصیلات و جزئیاتی که حبیب آبادی در خصوص این اثر در مکارم الآثار ثبت نموده، بایستی یا نسخه ای از آن در دسترس داشته یا به دستنویسی از آن در اصفهان ضمن مجموعه ای خصوصی دسترسی داشته است یا اینکه به هر حال از منبعی همچون اعیان الشیعة (ج ۱۰، ص ۲۶) مطالب تفصیلی کتاب شناسی را گرفته است. و اسپین سخن در امر وجود نسخه های کتاب الامامة، اینکه در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم نسخه ای با عنوان الامامة از آقا محمدعلی کرمانشاهی موجود است که به شماره موقت «۸۵۸۳» ثبت گردیده است؛ محتمل است نسخه ای از همین اثر مورد بحث بوده باشد، هر چند که سنه الهدایة بودن آن نیز متنی نمی باشد، گفتنی است داده های نخستین این نسخه از سوی نگارنده سطور از روی فیش های دستنویسه نسخ خطی فهرست نشده آن کتابخانه ثبت گردیده است.

۸) أم القرى^{۹۷} - أخبار أم القرى

گزارش متن: این اثر نخستین دو تألیف مؤلف است که درباره تاریخ و موقعیت حرمین شریفین مکّه مکرمه و مدینه

۵. بایست افزود این نامه علاوه بر اینکه در کتاب الامامة آمده، در پایان برخی نسخه های سنه الهدایة السنه نیز آمده است، چنان که پس از اتمام نسخه شماره ۱/۱۷۶۹ کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران رک: فهرست کتابخانه ملی، ج ۴، ص ۲۲۶-۲۲۷ و نسخه شماره ۲/۴۱۰ کتابخانه آیه الله جلیلی کرمانشاهی (رک: فهرست کتابخانه جلیلی، ص ۲۹۴ این نامه درج شده که درخور تأمل و بررسی است).

۶. علامه محسن امین در اعیان الشیعة نام این اثر را ایبات امامة الائمه الائنی عشر علیهم السلام ثبت نموده است که به نظر می رسد با توجه به موضوع آن چندان عنوان صحیح و دقیقی نباشد.

۷. اعیان الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵ گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۱۷ فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۴ مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱ (یک جلدی)؛ مکارم الآثار، ج ۲، ص ۱۵۶۳ وحید بهبهانی، ص ۲۸۸ الاحوال جهان نما، ج ۱، ص ۱۴۹ (دو جلدی)؛ ریاض الجنّة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸.

حضرت اباعبدالله الحسین - علیه السلام - منع نموده اند تا مذمت یزید و تبعه او آشکار نشود. جالب اینکه امیرعلیشیر نوایی (در گذشته به سال ۹۰۶ ق - که آقابزرگ تهرانی در طبقات اعلام الشیعه، احیاء الدائر من القرن العاشر) (ص ۱۵۴-۱۵۵) وی را از احلام شیعه دانسته است - نیز در نقد کلام غزالی گفته است: ای که گفتی بر یزید و آل او لعنت مکن / زآنکه شاید حق تعالی کرده باشد رحمتش / آنچه با آل نبی او کرده، گربخشد خدا / هم ببخشاید تو را گر کرده باشی لعنتش.

گفتنی است این اثر همچون کتاب سنه الهدایة در یک مقدمه، سه فصل و یک خاتمه نگارش یافته است. تاریخ تألیف آن نیز با توجه به برخی عبارات این اثر قاعدتاً پس از سال ۱۲۰۲ یا ۱۲۰۳ ق یا همان سال ها خواهد بود. علامه کرمانشاهی در پایان این اثر صورت مکتوب طولانی (۴۷ برگ) «امیر معصوم بیگ بن امیر دانیال ملقب به بیگ جان، والی ماوراءالنهر» را آورده است که به یکی از سرخیلان، بزرگان و خوانین دارالایمان خراسان ارسال داشته است؛ تاریخ نگارش این مکتوب ماه شعبان المعظم سال ۱۲۰۲ یا ۱۲۰۳ ق بوده است. ^{۹۸} بر این فرض اگر این مکتوب جزء لاینفک این اثر بوده باشد، قاعدتاً این اثر غیر از کتاب سنه الهدایة خواهد بود. آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۱، ص ۱۱۱) ضمن معرفی کتاب الامامة آورده است: «ولیس هو سنه الهدایة ظاهراً، به نظر می رسد تراجم نویسان بین این اثر و کتاب دیگرمؤلف یعنی سنه الهدایة اندکی خلط نموده اند، چرا که اگر محتوای سنه الهدایة و عناوین فصول آن ملاحظه گردد، تمایز کلی این دو اثر از هم روشن می شود؛ موضوع اصلی کتاب سنه الهدایة لهدایة السنه - همچنان که در ادامه این کتاب شناسی به تفصیل آمده است - امامت است، لیکن در اثبات امامت امیرالمؤمنین - علیه السلام، بطلان خلافت خلفای جور و مطاعن آنان است و کسانی همچون معلّم حبیب آبادی در مکارم الآثار (ج ۲، ص ۵۶۴)، محدث نامی حاج شیخ عباس قمی در فوائد الرضویة (ص ۵۷۴) و دیگران کتاب الامامة را بر کتاب سنه الهدایة لهدایة السنه تطبیق نموده اند، چنان که قمی (ره) می نویسد: «الظاهر أنها هي المسماة - بالهدایة، رأيتها فی خزانة كتب شیخی المحدث النوری رحمه الله».

مشرّفه نگاشته است؛ این رساله بنا بر ماده تاریخ «اخبار أم القرى» در سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه و به زبان فارسی در طی دو جلد تألیف گردیده است. فرزند دانشمند مولف آقا احمد کرمانشاهی بهبهانی (در گذشته به سال ۱۲۴۳ ق) در مرآت الاحوال جهان نما (ج ۱، ص ۱۳۵) می گوید: «... به حج بیت الله الحرام مشرف شده، دو سال [در مکه مکرمه] توقف نمودند و در آن مدت به جهت تقیه به تدریس مذاهب اربعه اهل سنت و جماعت مشغول شدند و علمای چهار مذهب، استفاده و تحصیل علوم نقلیه و عقلیه در خدمتش می کردند و در آن مدت، دو رساله در احوال مکه معظمه و مدینه مشرفه نوشتند و به نوعی مقامات و مواضع را معین فرموده که اگر اساس آن دو بلده شریفه - نعوذ بالله - منهدم شود، از روی آن دو رساله هر مقامی را در محلش معین می توان نمود...».

۹) انتخاب الزاد^۱ (رساله...)

گزارش متن: یکی از رسائل پنج گانه فقهی آقا محمدعلی کرمانشاهی در موضوع مناسک حج است که در ماه رجب المرجب سال ۱۱۸۸ ق به زبان فارسی نگارش یافته است. معلم حبیب آبادی در مکارم الآثار (ج ۲، ص ۵۶۳) می گوید: «رساله عملیه است» و از عبارت وی برخلاف نوشته زنوزی به نقل از عبارات کرمانشاهی در ریاض الجنة (الروضه الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸) چنین برمی آید که انتخاب الزاد جزو پنج رساله فقهی نیست و تألیفی مستقل در زمینه مسائل حج می باشد، چنان که علامه آقابرگ تهرانی نیز در الذریعة می گوید: «انتخاب الزاد رساله عملیه لآقا محمدعلی... بنقل عنه الحاج المولی باقر المعاصر التستری فی کتابه دستور العمل جملة من الفروع المتعلقة بأعمال الحج».

باید افزود نسخه ای از این اثر در کتابخانه مرکزی دانشگاه اصفهان نگهداری می گردد (رک: نشریه نسخه های خطی، ص ۱۱-۱۲، ص ۸۸۳، ۱۳۶۲). به نظر می رسد نسخه ای منحصر بفرد بوده باشد.

۱۰) پنج رساله در مناسک حج^۲ - خمس رسائل فی مناسک الحج

گزارش متن: پنج رساله فقهی در مناسک حج است که بنا به نوشته آقابرگ تهرانی در الذریعة (ج ۲، ص ۲۲) پاره ای مبسوط و برخی نیز به صورت مختصر به زبان فارسی نگارش یافته است و بعید نیست که برخی از این پنج رساله در ایام اقامت ایشان در مکه مکرمه بین سال های ۱۱۸۵-۱۱۸۶ ق تألیف گردیده باشد. بنا به گفته شیخ ابوعلی محمد بن اسماعیل حائری طبسی (در گذشته به سال ۱۲۱۵ یا ۱۲۱۶ ق) در منتهی المقال (ص ۲۹۰) یکی از رسائل فارسی مذکور (مناسک الحج الثالثة)

را به زبان عربی برگردانده است، کما اینکه مناسک الحج والد ماجد مؤلف یعنی علامه مجدد وحید بهبهانی (ره) را هم به عربی ترجمه نموده است. اسامی این رسائل پنج گانه عبارت اند از: زاد (زارح) الحاج فی قطع الفجاج؛ انتخاب الزاد؛ سد الرمق؛ قوت لایموت؛ دلیل الناسک. که در این کتاب شناسی به تفصیل به صورت الفبایی در ذیل مدخل خود معرفی گردیده است.

۱۱) تاریخ الحرمین الشریفین

گزارش متن: دومین رساله مؤلف در تاریخ و موقعیت حرمین شریفین مکه مکرمه و مدینه مشرفه است که در سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه به زبان فارسی نگارش یافته است. به توضیحات بیشتری که ذیل عنوان «اخبار أم القرى»، نخستین رساله مؤلف در این موضوع داده شده مراجعه گردد. همان گونه که پیشتر نیز اشاره شد، این اثر در دو جلد نگارش یافته که قاعدتاً بایستی یک جلد آن در تاریخ مکه مکرمه و موقعیت کعبه معظمه و اماکن متبرکه پیرامون آن باشد و جلد دیگر در تاریخ مدینه منوره و موقعیت مسجدی نبوی و بقاع متبرکه بقیع.

۱۲) تحدید الکرب بالمساحة^۱ (فائده فی...)

گزارش متن: رساله ای فقهی در تعیین مساحت، میزان و مقدار شرعی کرب از نظر حجم آن است که قاعدتاً در سال ۱۱۸۵ ق به نام استادش شیخ جعفر یعنی «محمد جعفر بن محمد باقر بن محمد حسین نیشابوری مکی» (در گذشته پس از سال ۱۱۸۵ ق) در مکه مکرمه تألیف گردیده است. از این اثر نسخه ای عکسی در کتابخانه موسسه علامه مجدد وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می گردد و نیز نسخه دیگری ضمن الفوائد المتفرقة

۸. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸ الذریعة، ج ۲، ص ۳۵۹ و ج ۲۲، ص ۲۶۸.

۹. اعیان الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵؛ روضات الجنات، ج ۲، ص ۱۹۵ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۲۷؛ فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۳ وحید بهبهانی، ص ۲۸۷؛ مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱ (یک جلدی)، مرآت الاحوال جهان نما، ج ۱، ص ۱۴۹ (دو جلدی)؛ گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷؛ فصوص العلماء، ص ۲۰۱؛ مکارم الآثار، ج ۲، ص ۵۶۳؛ الذریعة، ج ۴، ص ۲۱۴، و ج ۲۲، ص ۲۶۸؛ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸؛ طبقات اعلام الشیعة (الکرام البرره)، ج ۳، ص ۱۱۸.

۱۰. الفوائد المتفرقة در همین کتاب شناسی؛ فهرست کتابخانه های رشت و همدان، ص ۱۵۶۸؛ فهرست مدرسه غرب، ص ۶۱۷.

والکتاب مصدر کتب بمعنی جمع، قال الجوهری ...».

گزارش متن: تعلیقات و حواشی کرمانشاهی بر کتاب مختصر النافع اثر بدیع و مشهور ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن حسن هذلی حلّی مشهور به «محقق حلّی» (در گذشته به سال ۶۷۶ ق) ۱۳ است. از این اثر با عنوان تألیفی از آقا محمدعلی در منابع و مصادر موجود هیچ پادی نشده است. گفتنی است نسخه ای دستنویس از این اثر به شماره ۵۱۹۷/۳ مورث در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم موجود است که اطلاعات و داده های نخستین آن از سوی نگارنده سطور از روی فیش های دستنوشته نسخ خطی فهرست نشده آن کتابخانه ثبت گردیده است. باید افزود که در نسبت این اثر به آقا محمدعلی کرمانشاهی باید تحقیق بیشتری صورت گیرد.

۱۶) تفضیل الحسنین علی فاطمة الزهراء سلام الله علیها^{۱۱} = تفضیل الحسنین علی أمهما الصدیقة سلام الله علیها = الرسالة التفضیلیة فی إثبات أن الحسنین علیهما السلام أفضل من فاطمة علیها السلام = رسالة فی ردّ من قال بـ أفضلیة فاطمة علیها السلام من ابنیها الحسن و الحسین علیهما السلام = الرسالة التفضیلیة فی تفضیل سیدی شباب أهل الجنة أجمعین علی أمهما سیدة نساء العالمین = رساله در افضلیت حسنین علیهما السلام بر فاطمه زهرا سلام الله علیها.

آغاز: «بسملة، أحمدہ علی نواله مصلیاً علی أحمد وآله ... بعد چنین گوید قاصر محمدعلی بن محمدباقر اصفهانی بهبهانی ... که در این اوان سعادت اقران مسموع شد که بعضی از فضلاء اعیان قائل است به افضلیت سیده زنان عالمیان از دو سید جوانان اهل جنان و مستند شده به آنچه خود نقل کرده از ... بحار الانوار».

۱۱. الفوائد المتفرقة در همین کتاب شناسی ۱ فهرست کتابخانه های رشت و همدان، ص ۱۵۶۸؛ فهرست مدرسه غرب، ص ۶۱۷.
۱۲. الذریعة، ج ۲۳، ص ۳۲۳-۳۲۴؛ میزان المقادیر در همین کتاب شناسی.
۱۳. ریحانة الادب، ج ۵، ص ۲۳۱-۲۳۶.
۱۴. فهرست کتابخانه مجلس، ج ۱۶، ص ۱۳۲؛ الذریعة، ج ۴، ص ۳۵۹؛ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۱۳۳۸؛ طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۱۱۸؛ الذریعة، ج ۴، ص ۳۵۹؛ مرآة الکتب (چاپ جدید)، ج ۵، ص ۳۰۹ و ۱۳۲۴؛ مرآة الکتب ج ۴، ص ۶ (چاپ تصویری)؛ مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱ (یک جلدی)؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۵۳۹؛ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۱۲۷؛ فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۴؛ مکارم الافاز، ج ۲، ص ۱۵۶۴؛ گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۱۳۵۷؛ وحید بهبهانی، ص ۱۲۸۸؛ کتابنامه حضرت زهرا سلام الله علیها، ص ۱۷۱؛ معجم ما کتب عن الرسول و أهل البیت علیهم السلام، ج ۵، ص ۱۴۶؛ فهرستگان نسخه های خطی حدیث و علوم حدیث شیعه، ج ۲، ص ۲۹۹-۳۰۰؛ فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۹، ص ۱۲۴.

ذیل شماره ۴۸۱۲/۱، در کتابخانه مدرسه غرب (آخوند) همدان موجود است که در سال ۱۱۸۷ ق کتابت گردیده است. به نظر می رسد این اثر بایستی بخشی از تألیف دیگر مؤلف با عنوان میزان المقادیر بوده باشد. والله العالم.

۱۳) تحدید الموازین من الدرهم و غیره^{۱۱} (فائده فی ...)

گزارش متن: رساله ای فقهی در تعیین و بررسی مقدار شرعی درهم و غیر آن است که در احادیث به آنها اشاره گردیده است. این فایده فقهی نیز قاعدتاً بایستی در سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه به نام استادش شیخ جعفر یعنی «محمد جعفر بن محمد باقر بن محمد حسین نیشابوری مکی» (در گذشته پس از سال ۱۱۸۵ ق) تألیف گردیده باشد. از این اثر نسخه ای ضمن الفوائد المتفرقة ذیل شماره ۴۸۱۲/۱، در کتابخانه مدرسه غرب (آخوند) همدان موجود است که در سال ۱۱۸۷ ق کتابت گردیده است. به نظر می رسد این اثر نیز بایستی بخشی از کتاب میزان المقادیر مؤلف بوده باشد. والله العالم.

۱۴) تعارض ادله در باب نکاح و تحدید بعض ما تعم به البلوی...^{۱۲} (مطالبی در ...)

گزارش متن: رساله ای کوتاه در برخی فروع فقهی موضوع نکاح و برخی مقادیر فقهی و ... است که عصر روز چهارشنبه ۱۲ شعبان المعظم سال ۱۱۸۵ ق (الخمس الثانی من السدس الثالث من الربع الرابع من الثالث الثانی من النصف الاول من الخمس الثالث من العشر التاسع من العشر الثانی من الالف الثانی) نگارش یافته است. نسخه ای از این اثر با عنوان «مطالبی در تعارض ادله در باب نکاح و تحدید بعض ما تعم به البلوی و مطالبی متفرقة» در ضمن مجموعه ای نفیس به شماره ۲۵۹۱، در کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری در شهر خوانسار نگهداری می گردد (رک: فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری، دفتر اول، ص ۲۳۵). به نظر می رسد بخش نخستین این اثر که در موضوع نکاح آمده است، از کتاب دیگری بوده که با بخشی از کتاب میزان المقادیر آقا محمدعلی مزوج گردیده باشد و حتی ممکن است این اثر همان نسخه ای باشد که آقا بزرگ تهرانی بدان اشاره نموده است.

۱۵) تعلیقة علی مختصر النافع

آغاز: «بسملة، کتاب الطهارة، ای هذا کتاب الطهارة

انجام: «... و وارد سبیل توریه از برای اتمام حجّت بر خاصین حقوق و ظالمین بر ایشان کار همه کس نیست».

گزارش متن: رساله‌ای در اثبات افضلیت سبطین، حضرت امام حسن مجتبی و حضرت سیدالشهداء اباعبدالله الحسین-علیهما السلام- نسبت به صدیقه طاهره، فاطمه مرضیه-سلام الله علیها- بر مبنای اخبار و روایات صحیح و ردّ و نقد قائلین بر افضلیت فاطمه زهرا-علیها السلام- بر حسنین علیهما السلام است که در سال ۱۲۰۵ ق بنا به درخواست آقا محمدخان قاجار^{۱۵} در دارالسلطنه تهران به زبان فارسی تألیف گردیده است. آقا احمد آل آقا، فرزند مؤلف در کتاب ارزنده مرآت الاحوال (ج ۱، ص ۱۴۹-۱۵۰) درباره این اثر ارزنده می‌نویسد: «رساله تفضیلیه که در اوان تشریف داشتن در دارالسلطنه طهران، حسب الخواش پادشاه جم جاه، آقا محمدخان قاجار در اثبات افضلیت حسنین از حضرت فاطمه-علیهم السلام- تألیف فرموده‌اند...».

این اثر در یک مقدمه و سه فصل به ترتیب ذیل تنظیم گردیده است: فصل اول در بیان أدله تفضیل حسنین-علیهم السلام، فصل دوم در اخبار موهنه (موهمه) تفضیل حضرت فاطمه-زهرا سلام الله علیها- بر حسنین و ائمه اطهار-علیهم السلام، فصل سوم در مناقب امام حسن-علیه السلام. باید افزود بنا بر آگاهی نگارنده سطور تنها نسخه دستنویس این رساله به شماره ۵۲۰۲ (۴۲ برگ) در کتابخانه مجلس شورای اسلامی در تهران نگهداری می‌شود.

۱۷) حاشیه الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة

آغاز (ج ۲)، «بسملة، الحمد لله علی نعماته والشکر له علی آله... و بعد فهذه تعلیقة کافیة وتذکرة شافیة وافیه قد علقتها علی الروضة الملیة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة... وهذا ما علقتها علی الجلد الثانی من الشرح المذكور؛ کتاب الاجارة بعض عیناً کان...».

انجام (خیرات خان): «... علی المالك مع ظهوره وبقاء العین أو ردّ بدله مع تلفها».

انجام (گوهرشاد): «... قوله وإن لم یکن فیهم مالک فهو للمالک».

گزارش متن: حواشی و تعلیقاتی توضیحی بر کتاب الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة اثر جاوید شهید ثانی، شیخ زین الدین بن علی بن احمد جبعی جزینی عاملی (شهید در ۱۵ رجب المرجب سال ۹۶۵ ق در استانبول) است که به زبان عربی نگارش یافته است. در این اثر، محشّی، آقا محمدعلی کرمانشاهی بیشتر به نظریات شخصی خود پرداخته و گفته‌های

دیگران را تکرار نمی‌نماید و گاهی نیز به ردّ و ایراد با شهید می‌پردازد (رک: ریحانة الادب، ج ۳، ص ۳۹۸). خوانساری در روضات الجنّات (ج ۳، ص ۳۷۷) درباره این حاشیه می‌نویسد: «و منهم فی هذه الاواخر الاقا محمدعلیان الفقیهان الالمعیان ابنا محمدباقرین المجتهدین اللوذعیین، اعنی المروج البهبهانی والهزار جریبی... و شرحهما أيضاً فی نهاية البسط وغایة التحییر...».

باید افزود این حاشیه در سه جلد تنظیم گردیده است. دو نسخه دستنویس از جلد دوم این اثر مشتمل بر کتاب الاجارة تا پایان کتاب اللقطة به شماره‌های «۸۵۴۶» (۲۶۹ برگ) و «۹۰۵۲» (۲۱۰ برگ) در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم موجود است (رک: بنگرید به فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی، ج ۲۲، ص ۱۲۲-۱۲۳ و ج ۲۳، ص ۲۰۸-۲۰۹). علامه آقا بزرگ تهرانی (ره) نیز در الذریعة (ج ۶، ص ۹۵) می‌گوید که «جلد سوم این اثر را که مشتمل بر کتاب التجارة تا آخر کتاب الديات است، در بازمانده کتابخانه طهران در کربلا دیده‌ام».

ناگفته نماند از این اثر نسخه‌های دیگری نیز در برخی کتابخانه‌ها موجود است که از آن جمله است: نسخه کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد به شماره ۷۱۴۱ (رک: فهرست آستان قدس رضوی، ج ۵، ص ۴۱۰؛ فهرست الفبایی آستان قدس، ص ۱۹۴)؛ نسخه کتابخانه جامع گوهرشاد مشهد به شماره ۱۹۷۲۲ (رک: فهرست چهار کتابخانه، ص ۲۶۷)؛ نسخه کتابخانه مدرسه خیرات خان مشهد، مشتمل بر جلد دوم اثر به شماره ۵۶۴ در ۲۶۳ برگ (رک: فهرست کتابخانه‌های دشت و همدان و...، ص ۱۷۳۸)؛ نسخه کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد به شماره ۱۱۰۸۰۱ (رک: فهرست دانشکده الهیات و معارف اسلامی

۱۵. معلم حبیب آبادی در مکالم الاثار (ج ۲، ص ۵۶۳) درباره نحوه آمدن کرمانشاهی به تهران به نقل از برخی مصادر گوید: «... و در سنه ۱۲۰۵ هـ که آقا محمدخان قاجار از آذربایجان به طهران می‌آمد در اراضی خمسه [= زنجان] که رسید ملا محمدحسین ملایاشی را به طلب وی به کرمانشاه فرستاد تا او را به طهران آورد و شب‌ها تا ساعت هفت در نزد او درس می‌خواند».

نقل از سیدحسن صدر در کتاب تکملة أمل الامل (ج ۵، ص ۴۵۸) آن را از تألیفات آقا محمدعلی دانسته است.

۲۱) الحاشیه علی نقد الرجال = الحواشی علی رجال التفرشی گزارش متن: حواشی و تعلیقات رجالی آقا محمدعلی بر کتاب نقد الرجال میرمصطفی بن حسین تفرشی (در گذشته پس از سال ۱۰۴۴ ق) است که به زبان عربی نگارش یافته است. محدث نوری در خاتمه مستدرک الوسائل می گوید: «آن، حواشی زیادی است که من به خط خود مؤلف آن را دیده ام». بزرگ تهرانی نیز در الذریعة (ج ۲۲، ص ۳۸۸) ذیل منتخب تلخیص المقال می گوید: «تعلیقات آقا محمدعلی بر نقد الرجال در حواشی این کتاب با رمز [ها] آمده و این نسخه اکنون دست سیدرضا بن سیدمحمد هندی در گذشته به سال ۱۳۲۳ هـ. مؤلف منتخب تلخیص المقال [بوده] است».

۲۲) حاشیه علی شرح تهذیب طریق الوصول إلى علم الاصول^{۲۱} = الحاشیه علی شرح تهذیب العمیدی گزارش متن: حواشی و تعلیقات اصولی آقا محمدعلی بر کتاب شرح تهذیب طریق الوصول إلى علم الاصول تألیف سیدحسین عمیدی اعرجی می باشد که به زبان عربی نگارش یافته است. بنا به نوشته آقا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۶، ص ۱۲۰) سیدحسن صدر در کتاب تکملة أمل الامل (ج ۵، ص ۴۵۸) آن را از تألیفات آقا محمدعلی دانسته است. ناگفته نماند که علاوه بر آقا محمدعلی فرزند علامه وی آقا محمدجعفر بهبهانی

مشهد، ج ۲، ص ۲۳۰) و دو نسخه عکسی نیز در مؤسسه علامه وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می گردد.

۱۸) حاشیه سنة الهدایة لهدایة السنة^{۱۶} آغاز: «بسملة، أحمده علی نواله مصلیاً علی أحمده وصحبه وآله وبعد فیقول الفاضل محمدعلی بن محمدباقر الاصبهانی البهبهانی - عفی عنهما - هذه حواشی حلفتها علی رسالتی المسماة بسنة الهدایة جمعتها خوفاً من أفضیاح^{۱۷} بسم الله الرحمن الرحیم، والاباء ولك أن تأخذ من كلام الناظم ... قوله: محمد بن عبدالله. أقول: الانبیاء کلهم منزّهون ...».

گزارش متن: حواشی و تعلیقات خود آقا محمدعلی کرمانشاهی بر یکی از تألیفات کلامی و عقایدی خویش با عنوان کتاب سنة الهدایة لهدایة السنة است که به زبان عربی و فارسی نگارش یافته است. نسخه ای از این اثر در کتابخانه جامع گوهرشاد مشهد به شماره ۵۶۵/۲۶ در ۲۳ برگ موجود است که در زمان حیات خود مؤلف کتابت گردیده است و نسخه ای عکسی نیز در کتابخانه مؤسسه علامه مجدد وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می گردد. برای توضیحات بیشتر درباره کتاب سنة الهدایة به مدخل آن اثر در همین کتاب شناسی ارجاع شود.

۱۹) الحاشیه علی المدارک^{۱۸} گزارش متن: حواشی و تعلیقاتی بر کتاب فقهی مدارک الاحکام فی شرح شرائع الاسلام تألیف سیدمحمد بن علی موسوی عاملی (در گذشته به سال ۱۰۰۹ ق) است. این تعلیقات فقط مشتمل بر بخش طهارت کتاب است و باقی نانوشته و ناقص مانده است. به نظر می رسد این اثر با دیگر تألیف آقا محمدعلی یعنی کتاب الفدک فی شرح المدارک والمسالك یکی بوده باشد، چنان که معلم حبیب آبادی هم در مکارم الآثار (ج ۲، ص ۶۵۴) این نظر را تقویت کرده است. برای توضیحات بیشتر به مدخل الفدک رجوع شود.

۲۰) الحاشیه علی معالم الاصول = حاشیه المعالم = الحواشی علی معالم الاصول^{۱۹} گزارش متن: حواشی و تعلیقات اصولی آقا محمدعلی بر کتاب معالم الاصول تألیف ابومنصور حسن بن زین الدین عاملی (در گذشته به سال ۱۰۱۱ ق) است که به زبان عربی نگاشته شده است. علامه آقا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۶، ص ۲۰۸) به

۱۶. فهرست چهار کتابخانه مشهد، ص ۲۶۸. فهرست کتابخانه جامع گوهرشاد، ج ۲، ص ۶۷۵. معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ص ۴۶۱.
۱۷. در فهرست چهار کتابخانه مشهد (ص ۲۶۸) آمده که این عبارات در هاشم نسخه آمده است.
۱۸. اعیان الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵. معجم المؤلفین، ج ۱۱، ص ۴۳. قصص العلماء، ص ۲۰۱. روایات الجنات، ج ۲، ص ۹۶. منتهی المقال، ص ۲۹۰. الذریعة، ج ۶، ص ۱۹۷. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸. طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۱۸. تکملة أمل الامل، ج ۵، ص ۴۵۷.
۱۹. طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۱۹.
۲۰. مکارم الآثار، ج ۲، ص ۵۶۳. بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۲۷. فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۴. ریحانة الادب، ج ۳، ص ۱۳۹۸. مصنفی المقال، ص ۳۱۱. الذریعة، ج ۲، ص ۲۸۸. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸. الذریعة، ج ۱۰، ص ۱۳۴. طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۱۸. مآخذ شناسی رجال شیعه، ص ۱۴۹.
۲۱. النبیض القدسی فی بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۲۷. ریحانة الادب، ج ۳، ص ۳۹۸.

کرمانشاهی نیز بر شرح تهذیب عمیدی حواشی و تعلیقاتی دارد و آن غیر از رساله حاضر می‌باشد.

۲۳) حاشیه مقام الفضل

گزارش متن: حواشی و تعلیقات علامه آقا محمدعلی کرمانشاهی است که پس از نگارش کتاب مقام الفضل در سال ۱۱۹۲ ق از سوی خود وی بر آن اثر نگاشته شده است. گفتنی است این تعلیقات در سال ۱۴۲۱ ق به اهتمام محققان و پژوهشگران مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در پایان مقام الفضل (ج ۲، ص ۵۲۱-۵۴۵) در قم به چاپ رسیده است. باید افزود این تعلیقات و حواشی قاعدتاً نبایستی دارای نسخه دستنویس مستقلی باشند، بلکه نظر دقیق آن است که این حاشیه‌ها در هامش برگ‌های نسخ دستنویس مقام الفضل با عنوان «منه رحمه الله» آمده و مصححان نیز آنها را استخراج و در نهایت به صورت مستقل در پایان نسخه چاپی مقام الفضل درج نموده‌اند. -والله اعلم.

۲۴) حسب و نسب خلیفه ثانی^{۲۲}

گزارش متن: رساله در معرفی حسب و نسب خلیفه دوم اهل سنت و جماعت، عمر بن خطاب (در گذشته ۹ ربیع الاول سال ۲۳ ق) است که باید بخشی از مقدمه کتاب سنّة الهدایه مؤلف بوده باشد که در تعریف معنای امامت و نسب خلفا نگارش یافته است. -والله العالم. از این اثر نسخه‌ای دستنویس به شماره «۶/۱۶۷» در کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم (رک: فهرست نامگوی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ص ۲۶۹) و یک نسخه عکسی نیز در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می‌شود.

۲۵) الخطبة قبل العقد^{۲۳} (فائده فی...)

گزارش متن: رساله‌ای فقهی در حجّیت و شرعیّت خطبه قبل از عقد است که قاعدتاً نبایستی در سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه به نام استادش شیخ جعفر یعنی «محمد جعفر بن محمد باقر بن محمد حسین نیشابوری مکی» (در گذشته پس از سال ۱۱۸۵ ق) تألیف گردیده باشد. از این اثر نسخه‌ای دستنویس ضمن الفوائد المتفرقة با عنوان «فائده فی الخطبة قبل العقد» ذیل شماره «۴۸۱۲/۱» در کتابخانه مدرسه غرب همدان نگهداری می‌گردد که در سال ۱۱۸۷ ق کتابت گردیده است.

۲۶) خوان الاخوان أخو الکشکول والمخلات وریاض الجنان^{۲۴}

گزارش متن: کتابی است در چهار جلد به زبان فارسی که همچون الکشکول بهاء الدین محمد بن حسین عاملی مشهور به «شیخ بهایی» (در گذشته به سال ۱۰۳۰ ق)، المخلاة سید صدرالدین علی خان بن نظام الدین احمد حسینی مدنی دشتکی

شیرازی مشهور به «سید علیخان کبیر» (در گذشته به سال ۱۱۲۰ ق) و ریاض الجنان شیخ عبدالله بن صالح سماهیمی (در گذشته به سال ۱۱۳۵ ق) تنظیم گردیده و حاوی ظرایف و طرایف اقوال و غرایب اخبار و عجایب روایات به نظم و نثر است و محتمل است مؤلف از این چهار اثر در خوان الاخوان بهره برده باشد ناگفته نماند این کتاب به مختصر خوان الاخوان نیز شهرت دارد. زنوی در ریاض الجنّة (الروضه الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۷) به نقل از مؤلف (به سال ۱۲۱۲ ق) آورده است: «کتاب الاخوان أخو الکشکول والمخلات وریاض الجنان، خرج منه أربع مجلّدات إلى الان». علامه آقا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۷، ص ۲۷۴) می‌نویسد: «خوان اخوان فی أربع مجلّدات للآقا... ذکره فی الروضات ونقل المولى عبد الجواد المعاصر له فی المجامیع التي رأته بخطه بعض الفوائد عن هذا الكتاب معبراً عنه بقوله: قال بعض أهل العصر فی کتابه الموسوم بـخوان اخوان الذي خطأ فيه جماعة من الفقهاء وسائر العلماء...».

شوربختانه علی رغم تفحص فراوان صاحب قلم در مصادر و فهرس داخلی و خارجی موجود دسترسی به نسخه‌ای دستنویس از این اثر گرانسنگ میسر و مقدور نگردید.

۲۷) الخیارات (کتاب...)

آغاز: «أحمدك اللهم على نعمائك وأشكرك على آلائك... وبعد فهذه رسالة كافية في خيارات ثلاثة، المجلس والشرط والحيوان، قد احتوت على أبحاث شريفة...».

گزارش متن: رساله‌ای است فقهی و استدلالی که مؤلف در آن به تفصیل و مبسوط به استدلال و ایراد و نقض و ابرام آرا و نظریات فقهی دیگر فقها در مبحث خیارات ثلاث «مجلس»،

۲۲. فهرستواره کتاب‌های فارسی، ج ۹، ص ۲۷۰.

۲۳. الفوائد المتفرقة در همین کتاب شناسی ۱ فهرست کتابخانه‌های دشت و همدان، ص ۱۵۶۸؛ فهرست مدرسه غرب همدان، ص ۶۱۷.

۲۴. اعیان الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵؛ گنجینه دانشمندان، ج ۱۰، ص ۳۵۷؛ مکرم الآثار، ج ۲، ص ۵۶۳؛ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۱۲۷؛ فوائد الرضویة، ص ۵۷۴؛ مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱ (یک جلدی)؛ مرآت الاحوال جهان نما، ج ۱، ص ۱۴۹ (دو جلدی)؛ طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۱۸؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۸.

ردّ شبهات واهیه و ترویج طریق انیقه فرقه ناجیه به تألیف رساله خیراتیّه که از جمله خیرات جاریه است، پرداخت ... ۴.

گزارش متن: اثری در ردّ و نقد عقاید صوفیان به فارسی است که مؤلف در آن با استدلال و استشهاد از آیات، احادیث و گفتار بزرگان صوفیه به نقد و نقض کلمات و مرام آنان پرداخته است. آقا محمدعلی در دیباچه این کتاب در سبب تألیف آن می گوید: «اما بعد چون محافظت حصن حصین شریعت و سدّ ثغور شبهات اهل بدعت و ضلالت بر علمای اعلام و مجتهدین ذوی الاعزّ والاحترام که حصون اسلام و به مضمون «انی جعلته علیکم حاکماً فارضوا به حکماً» نایب مناب و به مصداق «علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل» وارثان علم سید الانام اند، لازم و محتّم بود، درین اوقات که لوای کفر و الحاد مذهب حلول و اتحاد را طایفه طاغیّه صوفیّه پشمینه پوش و مستان شراب ضلالت نوش افراخته، در هر بلدی بی دینی و در هر سرزمینی بی کیسی بدآیینی چون ظلمت شمار نور علی [شاه طبسی] و شقاوت آثار معصوم علی [شاه دکنی] و میرزا تقی شقی [مظفر علی شاه] و میرزامهدی [مظفر علی شاه کرمانی] گمراه ابدی چون خولان راهزن سر راه بر مرد و زن گرفته، شبهات باطله را به صورت حق جلوه داده گرگ وار در اغنام دین اسلام افتاده، جمعی کثیر را از جاده استقامت شریعت بیرون می برند، لهذا قاصر جانی محمدعلی ... به جهت ردّ شبهات واهیه و ترویج طریقّه انیقه فرقه ناجیه به تألیف رساله خیراتیّه که از جمله خیرات جاریه است، پرداخت ... ۴. شیخ علی دوانی (ره) در کتاب وحید بهبهانی (ص ۳۰۱-۳۲۷) به تفصیل درباره این اثر بحث نموده است که بسیار جالب توجه و تأمل است. باید افزود تاریخ تألیف این کتاب مطابق کلمه های «خیرات» و «تاریخ» سال ۱۲۱۱ ق می باشد و کلمه «خیرات» در واقع عکس کلمه «تاریخ» هم هست. علامه آقا بزرگ تهرانی در الذریعه (ج ۷، ص ۲۸۶)

۲۵. گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۸.

۲۶. فهرست نسخه های خطی فارسی، ج ۲، بخش ۲، ص ۱۹۴۰؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، ص ۱۵۳۹؛ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۲۷؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۸؛ ریاض السباحه، ص ۸۳۴، مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱، (یک جلدی)؛ مرآت الاحوال جهان نما، ج ۱، ص ۱۴۹ (دو جلدی)؛ ریاض الجنّة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۱۳۳۸؛ طبقات اعلام الشیعة، (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۱۸؛ گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷؛ فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۴؛ مکارم الانوار، ج ۲، ص ۱۵۶۳؛ طرائق الحقائق، ج ۱، ص ۱۹۸؛ مرآت الکتب، ج ۵، ص ۱۸۳ (چاپ جدید)؛ فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۷/۱، ص ۳۴۳ و ج ۹، ص ۲۸۴؛ معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ج ۵، ص ۳۴۹۷.

«حیوان» و «شرط» پرداخته است. بایست افزود از آنجا که نام بیشتر آثار آقا محمدعلی کرمانشاهی تاریخ تألیف آن نیز هست، به نظر می رسد نام این اثر نیز تاریخ تألیف آن بوده باشد و آن به حساب ابجد سال ۱۲۱۲ ق است - واللّه العالم.

بر اساس آگاهی نگارنده سطور، تنها نسخه دستنویس این اثر نسبتاً حجیم فقهی به شماره (۱/۷۳۱۳) در ۱۵۸ برگ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی در تهران نگهداری می گردد (رک: فهرست کتابخانه مجلس، ج ۲۵، ص ۳۰۰-۳۰۱). شایسته توجه است که این اثر با توجه به موضوع آن قاعدتاً باید غیر از اثر دیگر مؤلف با عنوان «الرسالة الخیراتیّة أن للمشتري بیع المبیع فی مدة الخیار» بوده باشد که در ذیل این مدخل معرفی گردیده است.

۲۸. خیراتیّه^{۲۵} = الرسالة الخیراتیّة فی أن للمشتري بیع المبیع فی مدة الخیار

گزارش متن: رساله ای است فقهی در اینکه مشتری می تواند در آیامی که خیار معتبر است، به فروش کالای مورد معامله اقدام نماید؛ زنوزی در ریاض الجنّة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۲۳۸) به نقل از مؤلف به این اثر اشاره دارد و با توجه به موضوع آن، همان گونه که گذشت، جزء کتاب الخیارات او می باشد.

۲۹. خیراتیّه^{۲۶} = الرسالة الخیراتیّة فی ذمّ الصوفیة - الخیراتیّة فی إبطال طریقة الصوفیة

آغاز: «أحمد (= نعمده) علی نواله ومصلياً علی أحمدته وصحبه وآله؛ نفیس ترین گوهری که از صدف رشحات سبحان توفیق و عنایت بی غایت یزدان در بحر ایمان و صدف ایقان اهل عرفان متکوّن و مکتون و به دستیاری خواص زبان فصاحت نشان بلاغت توأمان از لجه معانی به ساحل بدیع بیان آید ... اما بعد چون محافظت حصن حصین شریعت و سدّ ثغور شبهات اهل بدعت و ضلالت بر علمای اعلام و مجتهدین ذوی الاعزّ والاحترام که حصون اسلام و به مضمون «انی جعلته علیکم حاکماً فارضوا به حکماً» نایب مناب و به مصداق «علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل» وارثان علم سید الانام اند، لازم و محتّم بود، درین اوقات که لوای کفر و الحاد مذهب حلول و اتحاد را طایفه طاغیّه صوفیه ... لهذا قاصر جانی محمدعلی ... به جهت

درباره واژه «خیر» و «خیرات» به کلام حضرت امیرالمؤمنین - علیه السلام - استناد جسته، می‌نویسد: «ومما روی فيه عن أمير المؤمنين عليه السلام قوله: الصوفي من لبس الصوف على الصفا وجعل الدنيا على القفا و سلك طريق المصطفى واستوى عنده الذهب والحجر والفضة والمدر وإلا فالكلب الكوفي خیر من ألف صوفی . وأحال فی طرائفه إلى الخیراتیة ...».

گفته شده آقا محمدعلی این اثر را در جواب یکی از نامه‌های حاجی ابراهیم خان شیرازی مشهور به اعتماد الدوله، صدر اعظم آقا محمدخان قاجار (مقتول به سال ۱۲۱۱ ق) نگاشته و ارسال داشته است. از این اثر چند نسخه دستنویس در برخی کتابخانه‌های داخلی موجود است که از آن جمله‌اند: نسخه‌های کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم به شماره‌های «۵۳۱۸» و «۷۷۵۱» (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۱۴، ص ۱۰۵ و ج ۲۰، ص ۱۲۴)؛ نسخه کتابخانه مدرسه فیضیه، ج ۲، ص ۵۳-۵۵)؛ نسخه کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران به شماره «۱۱۹» (رک: فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۰۴)؛ نسخه‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره‌های «۲۹۸۲» که میکروفیلم آن در همان جا به شماره «۴۲۸۳» موجود است و «۶۶۴۳/۷» (رک: فهرست کتابخانه دانشگاه تهران، ج ۱۰، ص ۱۸۶۴ و ج ۱۶، ص ۳۲۱)؛ فهرست میکروفیلم‌ها، ج ۳، ص ۴۲) و نیز نسخه شماره «۱۷۹/۳۰» کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم (رک: فهرست نامگوی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ص ۳۴۸)؛ ضمناً از این اثر یک نسخه نیز در کتابخانه موزه بریتانیا در لندن به شماره «Add. ۲۴۴۱۱» (رک: فهرست موزه بریتانیا، ج ۱، ص ۳۳-۳۴) و سه نسخه هم در کتابخانه مؤسسه علامه بهبهانی (ره) در قم نگهداری می‌گردد؛ همچنین در کتابخانه ملی ملک در تهران ضمن مجموعه شماره «۲۶۴۱» رساله کوتاهی با عنوان «بندی از خیراتیة» در توضیح «اتل توت متل» آمده که قابل توجه است (رک: فهرست کتابخانه ملی ملک، ج ۶، ص ۷۸). گفتنی است که این اثر با عنوان «خیراتیة در ابطال طریقه صوفیه» با تحقیق سیدمهدی رجایی به سال ۱۴۱۲ ق از سوی انتشارات انصاریان قم در ۲ جلد، ۴۸۶+۴۶۹ ص به چاپ رسیده است.

[فی ردّ أهل الضلال] به نظر نرسیده، ولی رساله خیراتیة ... موجود است و در هنگامی که سید معصوم علی شاه دکنی را نزد خویش محبوس داشته و عاقبت به عزّ شهادت واصل شد، برای حاجی ابراهیم خان اعتمادالدوله، وزیر آقا محمدخان [قاجار] فرستاده‌اند و به نحو انصاف هر کس دیده باشد آن رساله را خواهد گفت که جناب آقا [محمدعلی] در آن رساله حقیقه نقض خود فرموده و قدح خویش نموده و مشتمل بر کلمات رکیک سخیف و فحاشی و بذائی است و اخبار بسیار در کافی و غیره در قدح بذا وارد است و گفته سعدی است که سنت جاهلان است که چون به حجت از خصم فرو مانند، سلسله خصومت بجنابند، همچو آذر بت تراش که جواب حجت پسر برادر خود ابراهیم را نداشت، به جنگش برخاست که «لئن لم تنته لارجمک»^{۲۸} و نیز آن جناب در مقام الفضل و ضمن بعضی رسائل صوفیه فرمایشاتی فرموده‌اند و سرجان مکلم انگلیسی در تاریخ ایران ذکر این طایفه را فی الجملة از قول جناب آقا نموده؛ خلاصه اصرار آن آقا در جرح و قدح و حبس و قتل این طایفه سبب شد که اولاد و اعقاب آقا تماماً حسن ظنی به آنها پیدا نموده و رفته رفته از ارباب یقین بلکه مروج سلسله متیقن شدند، چنانچه در ذکر معاصرین والد ماجد احوال جناب عمدة العلماء الراشدين والعرفاء الکاملین آقا محمود - رحمة الله علیه - ابن آقا محمدعلی و برادر بزرگ تر ایشان مذکور گردد و الحال جناب حاجی محمدمهدی ابن آقا محمود - دام فضله - ضیابخش محراب امامت و زاویه نشین خانقاه طریقت است.

شیخ علی دوانی در کتاب وحید بهبهانی (ص ۳۲۴-۳۲۷) به برخی مغالطات وی در طرائق الحقایق جواب وافی داده که ملخص آن چنین است: «... راجع با اشتغال آن [کتاب] به کلمات رکیک، البته برای صوفیه که با آن کلمات حیثیت خود را از دست داده و به کلی رسوا شده‌اند، رکیک و بذائی است، اما مسلمانی که خود را پیرو مجتهدین شرح می‌داند، نه تنها بر علامه بزرگی چون آقا محمدعلی ایراد نمی‌گیرد، بلکه به خوبی

۲۷. به نظر می‌رسد این نسخه همان باشد که آقا بزرگ تهرانی نزد آقاهادی آل آقا، حنفید مؤلف در تهران دیده و بعدها از سوی «حکمت آل آقا» به کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران راه یافته است - والله العالم.

۲۸. مریم، آیه ۴۶.

محمد معصوم شیرازی مشهور به معصوم علی شاه در طرائف الحقائق (ج ۱، ص ۱۸۴-۱۸۵) ضمن شرح احوال مختصری از مؤلف خیراتیة می‌نویسد: «... راقم سطور رساله قطع المقال

وصحبه وآله؛ این مختصری است در بیان امور مهمه مناسک...».

انجام: «و بعد از آن از مکه بیرون رود و عازم عود بر مکه باشد؛ وقع الفراغ من تنمیقه علی سبیل الاستعجال...».

گزارش متن: یکی دیگر از رسائل پنج گانه فقهی آقا محمدعلی کرمانشاهی در موضوع مناسک حج تمتع و عمره مفرده است که در عصر روز سه شنبه یکی از ماه های سال ۱۱۹۶ ق به زبان فارسی نگارش یافته است. نسخه ای دستنویس از این اثر به شماره «۵۷۵۸» در ۲۰ برگ در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم نگهداری می شود (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۱۵، ص ۱۴۸-۱۴۹). گفتنی است این اثر همچنین از سوی فرزند دانشمند مؤلف آقا محمود بن محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی مشهور به «آقا محمود آل آقا» (در گذشته به سال ۱۲۷۱ ق) به نام إرشاد السالک فی شرح دلیل المناسک شرح گردیده است که نسخه ای دستنویس از آن نیز به شماره «۱۵۱۶» در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم نگهداری می شود (رک: فهرست کتابخانه آیه الله مرعشی، ج ۴، ص ۳۱۷). توضیحات بیشتر ذیل مدخل «پنج رساله در مناسک حج» آمده است.

۳۲) راد شبهات الکفار فی لطائف أبحاث الملل الثلاث^{۳۱} = الظرائف = الطرائف و اللطائف = الرغائد = الغرائد - رغائد و غرائد = الرغائد و الغرائد فی النبوة الخاصة ورد اليهود والنصارى = إثبات النبوة الخاصة = الابحاث بین الملل الثلاث، اليهود والنصارى والاسلام = رسالة الرغاید آغاز: «أحمده (= نحمده) علی نواله مصلياً علی أحمده وصحبه وآله... ظرایف فصیحای شیرین مقال و لطایف طوایف اهل دانش و کمال...».

انجام: «فانظر أمیری فی صلاح امری / محتسباً فی عظیم الاجر / مکتسباً فی جمیل الشکر / من کثر ألفاظ و نثر شعر».

گزارش متن: کتابی پیرامون ادیان سه گانه یهود، مسیحیت و

۲۹. الفوائد المتفرقة در همین کتاب شناسی؛ فهرست کتابخانه های رشت و همدان، ص ۱۵۶۹؛ فهرست مدرسه غرب، ص ۶۱۷.
 ۳۰. وحید بهبهانی، ص ۱۲۸۸، الدررمة، ج ۲۲، ص ۲۶۸؛ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸.
 ۳۱. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۵۳۹-۵۴۰؛ الدررمة، ج ۱۰، ص ۵۷ و ج ۱۱، ص ۲۴۱ و ج ۱۵، ص ۱۹۸؛ أمان الشیعة، ج ۱۰، ص ۱۲۵؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۷؛ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۱۳۳۹؛ فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۹، ص ۳۰۰؛ معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ج ۵، ص ۳۴۹۷.

می داند که در مقام مبارزه برای خصم مرجع تقلید و در طرف دیگر صوفیان گمراه و در اویش آلوده و بی سرو پا باشند:

آینه چون عیب تو بنمود راست / خود شکن آینه شکن خطاست... و اخبار بسیار در کافی و غیره در قدح و مذمت صوفیه و لزوم رد بر آنها به هر نحوی که بهتر آنها را مفتضح می گرداند، وارد است... «أما... [اولاً] در اینکه اولاد و اعقاب آقا محمدعلی از ارباب یقین و مروج متیقن یعنی پیغمبر اکرم - صلی الله علیه و آله و سلم - و ائمه طاهرین - علیهم السلام - بوده اند شکی نیست، ولی این معنا چه دلالتی بر صوفی بودن آنها دارد؟ ثانیاً... مرحوم آقا محمود و برادر بزرگش آقا محمدجعفر و آقا احمد و آقا محمد اسماعیل هر یک کتابی در رد صوفیه نوشته اند... این قدر می دانیم که صاحب طرائق الحقائق هم فقط خواسته است سمپاشی کند و اذهان را نسبت به اولاد و اعقاب آقا محمدعلی مشرب گرداند تا مردم درباره آنها تردید داشته باشند... تا آنجا که ما اطلاع داریم و در همین کتاب [وحید بهبهانی (ره)] خواهد آمد، فضیلتی اولاد آقا محمدعلی با صوفیه سخت مخالف بوده اند».

ناگفته نماند که صاحب طرائق الحقائق بر اساس مشرب صوفی گرایانه خود بر کتاب خیراتیه علامه آقا محمدعلی حواشی و تعلیقاتی صوفیانه نوشته است که در طرائق الحقائق (ج ۱، ص ۳۴۹) نیز از آن یاد نموده و گاهی به مناسبت مطالبی در نقد خیراتیه از آن نقل نموده است.

۳۰) الدعاء فی کل لیلۃ من شهر رمضان^{۳۲} (فائده فی...)
 گزارش متن: رساله ای کوتاه در بیان دعاها و آمده در لیالی ماه مبارک رمضان و برخی نکته های پیرامون آن است. باید افزود این فائده نیز قاعدتاً همانند سایر فوائد وی باید در سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه به نام استاد شیخ جعفر یعنی «محمدجعفر بن محمدباقر بن محمدحسین نیشابوری مکی» (در گذشته پس از سال ۱۱۸۵ ق) تألیف گردیده است. از این اثر نسخه ای دستنویس ضمن الفوائد المتفرقة ذیل شماره ۳۸۱۲/۱، در کتابخانه مدرسه غرب (آخوند) همدان موجود است که در سال ۱۱۸۷ ق کتابت گردیده است.

۳۱) دلیل المناسک^{۳۳}
 آغاز: «... بسمله، أحمده علی نواله مصلياً علی أحمده

کتابشناسی آثار و فعالیتات علمی آقا محمدعلی کرمانشاهی طری

اسلام و پاسخ اشکالات و ایرادها و بیان نواقصات آیین یهود و نصاری در مسئله نبوت خاصه است. بایست افزود همچنان که از دیباچه کتاب برمی آید، آقا محمدعلی پس از تألیف خیراتیته ملاقاتی با فتحعلی شاه قاجار داشته است. شاه از ایشان مسائل مختلفی را استفسار نموده و وی پس از پاسخ اجمالی در جواب تفصیلی آن سؤالات شروع به تألیف کتابی با عنوان «راد شبهات الکفار» نموده، ولی گویا به دلایلی ناتمام مانده است. عنوان کتاب «راد شبهات الکفار» ماده تاریخ کتاب هم است و تاریخ ۱۲۱۴ ق را نشان می دهد. سپس علامه بار دیگر در تاریخ یکشنبه هشتم شوال ۱۲۱۵ ق به تکمیل آن می پردازد و پس از اتمام آن را الرخاند یا الفرائد می نامد. این عنوان ماده تاریخ اثر هم است و بر اساس آن تاریخ تألیفش ۱۲۱۵ ق خواهد بود.^{۳۲} گفتنی است آقابزرگ تهرانی نیز در الذریعة (ج ۱۵، ص ۱۹۸) به این نکته با نقل عبارتی از خود مؤلف اشاره نموده است: «ویناسب تسمیته راد شبهات الکفار...» و هو اسم تاریخی له ناقص بواحد...^{۳۳} باید توجه داشت بر اساس منابع موجود تردیدی نیست نخستین نامی که بر این اثر از سوی مؤلف نهاده شده «الظرائف» می باشد و بر اساس سال تألیف آن ۱۱۹۱ ق خواهد بود. به نظر می رسد قدر جامع این باشد که مؤلف در سال ۱۱۹۱ ق نگارش این اثر را شروع نموده، ولی نگارش اثر مهم تر و لازم تری با عنوان خیراتیته، مانع از تکمیل الظرائف گردیده است و سپس بعد از فراغت از کار تألیف خیراتیته طی دو مرحله در سال های ۱۲۱۴ و ۱۲۱۵ ق به تکمیل الظرائف پرداخته و یک بار به «راد شبهات الکفار» و بار دوم آن را به «الرخاند» یا «الفرائد» موسوم ساخته است.

به هر تقدیر این کتاب دارای چند مقدمه و سه مبحث و یک خاتمه می باشد و چند نسخه دستنویس نیز از آن در برخی کتابخانه های داخل کشور موجود است، از آن جمله اند: نسخه شماره (۱۳۷۵) کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۴، ص ۲۶۷-۲۶۸)؛ نسخه کتابخانه مرکزی آستان قدس در مشهد به شماره (۱۲)؛^{۳۴} (رک: فهرست المبنایی کتب خطی آستان قدس رضوی، ص ۱۸)؛ نسخه کتابخانه مسجد اعظم قم به شماره (۱/۳۱۵۱) (رک: فهرست کتابخانه مسجد اعظم، ص ۶۱۴)؛ نسخه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره (۷۶۰۰) (رک: فهرست کتابخانه دانشگاه تهران، ج ۱۶، ص ۶۵۲)؛ نسخه ای عکسی نیز در کتابخانه مؤسسه دلائمه مجدد وحید بهبهانی (ره) در قم است و نسخه کتابخانه شخصی آقا عبدالله آل آقا که گویا در سال های اخیر به کتابخانه دامادشان آیه الله یشری در کاشان

انتقال یافته است. ناگفته نماند این اثر با تحقیق سیدمهدی رجایی به سال ۱۴۱۳ ق از سوی انتشارات انصاریان قم در ۲۸۸ ص در قم به چاپ رسیده است.
(۳۳) الرجال (کتاب...)

گزارش متن: رساله ای است در علم رجال که علامه آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۰، ص ۱۳۴) از این اثر با عنوان «رجال الاقا محمدعلی» یاد نموده است. باید افزود کرمانشاهی در موضوع رجال حدیث شیعه آثار دیگری نیز دارد که با نام های معترک الاقوال (المقال) فی احوال الرجال و العاشیة علی نقد الرجال در این کتاب شناسی از آنها یاد شده و با توجه به سبک و سیاق عبارت تهرانی در الذریعة و نوع طرح آن به نظر می رسد که کتاب الرجال حاضر جزء دو اثر یاد شده وی بوده باشد. والله العالم.

(۳۴) رد ادیان باطله یهود و نصارا (رساله ای در...)

گزارش متن: این رساله را شیخ علی دوانی در کتاب وحید بهبهانی (ص ۲۸۸) در عداد کتب تألیفی آقا محمدعلی کرمانشاهی ثبت نموده است، لیکن به نظر می رسد این رساله قاعدتاً بایستی همان «راد شبهات الکفار» یا عنوان متأخر تر آن

۳۲. باید توجه داشت اگر تاریخ دستنویسته ای که کرمانشاهی به زوزی جهت ثبت در ریاض الجنة فرستاده است، سال ۱۲۱۲ ق باشد، این مسئله درخور تأمل است، مگر اینکه بگوییم تاریخ ارسال نامه به زوزی واپسین سال های حیات کرمانشاهی بوده، یعنی سال های ۱۲۱۵-۱۲۱۶ ق یا اینکه زوزی اطلاعات جدیدی را به این متن الحاق و اضافه نموده و به این ترتیب متن موجود همین عبارات کرمانشاهی که در سال ۱۲۱۲ ق نوشته، نیست. والله العالم.

۳۳. مصحح در باور من تصحیحی ریاض الجنة ترجمه این عبارات را به نقل از آقابزرگ تهرانی چنین توصیف نموده است: «این رساله در واقع همان راد شبهات الکفار فی لطایف اباحت الملل الثلاث است که اسم تاریخی آن است و فقط یک ملت را ندارد و خود آقا محمدعلی گوید این اسم مناسب آن است».

۳۴. شیخ علی دوانی درباره این نسخه در وحید بهبهانی (ص ۲۸۷-۲۸۸) می نویسد: «... نسخه دیگری در کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد مقدس به شماره ۱۲ با عنوان اثبات النبوة الخاصة است که به اشتباه با حمد، مؤلف آن را «حاج محمد کبیر آهنگی همدانی» قطب سلسله نعمت اللهی دانسته اند، در صورتی که با فراد تطبیق شده و عیناً همان است».

الفروع، بلکه آنچه که در پایان تألیفات آقا محمدعلی در منبع مذکور (ج ۱، ص ۱۵۰) آمده، چنین می‌باشد: «... و غیر آنها از رسائل بسیار از کلک بدایع افکارش در صفحه روزگار به یادگار و معتمد علیه علمای کبار است».

۳۷) رسالة علیة علویة فی جواب المسائل الحلیبة/الجبلیة/الجبلیة^{۳۸}

گزارش متن: یکی از تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی است که زونوی (ره) در کتاب ریاض الجنة (الروضه الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸) به نقل از مکتوب خود مؤلف در سال ۱۲۱۲ ق از آن رساله یاد نموده است. شوربختانه به دلیل دسترسی نداشتن به نسخه‌ای دستنویس از این اثر، به طور کلی، موضوع، حجم و زبان این رساله دانسته نیست و اختلاف نسخه‌ها نیز در ضبط کلمه «الجبلیة»، «الجبلیة»، «الجلیة» و «الحلبیة» موضوع حدسی را نیز تحت الشعاع خود قرار داده است. به هر روی آنچه که مسلم است، اینکه این رساله در جواب برخی مسائل است که کرمانشاهی در این رساله به آنها پاسخ وافی داده است.

۳۸) رساله عملیه

گزارش متن: رساله عملیه یکی از بزرگان خاندان آل آقا است، احتمال داده شده که آن از علامه آقا محمدعلی کرمانشاهی بوده باشد. گفتنی است نسخه دستنویس آن به شماره ۱۶۴/۲ در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران نگهداری می‌گردد (رک: فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۶۱۸). این انتساب نیازمند به تحقیق بیشتری است.

۳۹) رسالة مکیة فی بعض الفوائد^{۳۹}

گزارش متن: رساله‌ای است که به نظر می‌رسد باید حاوی موضوعات متنوع فقهی، ادبی و تاریخی بوده باشد و آن گونه که از نام اثر برمی‌آید، قاعدتاً باید در ایام اقامت آقا محمدعلی کرمانشاهی در مکه مکرمه بین سال‌های ۱۳۸۵ - ۱۳۸۶ ق تألیف شده باشد. بنا بر اطلاع نگارنده سطور از این اثر ارزشمند در فهرس موجود نسخه‌ای دستنویس گزارش نشده است.

۳۵. طبقات اعلام الشیعة (نقباء البشر)، ج ۱، ص ۲۶۷.

۳۶. همان، ص ۲۱۸-۲۱۹.

۳۷. طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۲۰-۱۲۱، روضات الجنات، ج ۷، ص ۱۵۳-۱۵۷.

۳۸. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸، گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷.

۳۹. ریاض الجنة، الروضه الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸-۳۳۹، وحید

بهبهانی، ص ۲۸۸، الدررمة، ج ۲۲، ص ۱۸۲.

الفرائد (= الرغائد) بوده باشد که موضوع آن نیز رد یهود و نصاری بوده است.

۳۵) الرد علی الفادری

گزارش متن: رساله‌ای در رد و نقد میزان الحق نوشته «هنری مارتین» مشهور به پادری نصرانی است. علامه آقابزرگ تهرانی در الدررمة (ج ۱۰، ص ۲۱۵) این مطلب را به نقل از سید محمدتقی بن محمد موسوی جزائری نستری مشهور به «سید آغا نستری» و ساکن بمبئی و نجف اشرف (در گذشته به سال ۱۳۴۲ ق)^{۳۵} آورده که گویا پس از سکونت در نجف اشرف مجموعه‌ای دستنویس به خط «مولی باقر بن علی نستری نجفی» (در گذشته به سال ۱۳۲۷ ق)^{۳۶} را تملیک نموده که در آن مجموعه نفیس از این تألیف آقا محمدعلی یاد شده است.

۳۶) رسائل الفروع

گزارش متن: مجموعه‌ای از رسائل متنوع فقهی است که علامه آقابزرگ تهرانی در الدررمة (ج ۱۰، ص ۲۵۰) بدان اشاره نموده است: «رسائل الفروع و غیرها للشیخ الفقیه الاقا محمدعلی بن الاقا محمدباقر هزار جریبی المتوفی بکرمانشاه (۱۲۱۶ ق)؛ ذکره ولده الاقا احمد فی ترجمته».

بر محققان و پژوهشگرانی که با تراجم و احوال بزرگان شیعه اندک آشنایی دارند، مخفی نیست که جز کلمه «هزار جریبی» تمام داده‌ها و اطلاعات این عبارات به «آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی» برمی‌گردد، چرا که «محمدعلی بن محمدباقر هزار جریبی» نه در کرمانشاه مرحوم شده و نه منسوب به کرمانشاه، نه متوفای ۱۲۱۶ ق است و نه فرزندی به نام آقا احمد داشته و نه حتی وی اثری با عنوان رسائل الفروع دارد، بلکه وفات «هزار جریبی» به جهت شیوع و یاد در سال ۱۲۴۵ یا ۱۲۴۶ ق در قمشه بوده است و فرزندان عالمش نیز به نام‌های محمدحسن و محمدحسین بوده‌اند.^{۳۷} به هر تقدیر این مجموعه رسائل جزء تألیفات فقهی آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته شده است و نگارنده سطور شوربختانه در فهرس و مصادر موجود و در دسترس، نه به نسخه‌ای دستنویس از این اثر آگاهی یافت و نه علی‌رغم عبارت علامه تهرانی در الدررمة «... ذکره ولده الاقا احمد فی ترجمته» در مرآت الاحوال جهان نما (ج ۱، ص ۱۳۳-۱۵۰) تألیف آقا احمد کرمانشاهی، اشاره‌ای به نام رسائل

۴۰) الرغائب فی الفوائد الغریبة^{۴۰}

گزارش متن: کتابی است در فوائد و موضوعات متنوع و غریبه که زوزی در ریاض الجنة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۹) آن را به نقل از عبارات کرمانشاهی از جمله آثار وی دانسته است. مصحح متن ریاض الجنة آن را با الفوائد یا الرغائب که نام دیگر راد شبهات الکفار است، یکی دانسته. نگارنده سطور اصلی متن نسخه ریاض الجنة موجود در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) را ملاحظه نموده ام و واژه مذکور «الرغائب» است، نه «الرغائد». با این حال مصحح در متن تصحیحی این اثر به جای «الرغائب» کلمه «الرغائد» را نهاده است. جالب اینکه توضیحات خود مؤلف در ادامه نام آن یعنی «... فی الفوائد الغریبة» وجه تمایز کلی این اثر را با الرغائد یا راد شبهات الکفار که در نقد و ردّ بیهود و نصاری است، نشان می دهد. به هر تقدیر تاریخ تألیف این رساله بر اساس ماده تاریخ «الرغائب» سال ۱۲۱۳ ق خواهد بود.

۴۱) رفع وجع الاسنان^{۴۱}

گزارش متن: گویا رساله ای طبی با عوذات برای رفع درد دندان است که بایستی در سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه به نام استادش شیخ جعفر یعنی «محمد جعفر بن محمد باقر بن محمد حسین نیشابوری مکی» (در گذشته پس از سال ۱۱۸۵ ق) تألیف گردیده باشد. از این اثر نسخه ای در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می گردد که در فهرست منتشر نشده آن با عنوان وجع الاسنان ثبت گردیده است و نیز نسخه ای در ضمن الفوائد المتفرقة با عنوان فائده فی رفع وجع الاسنان به شماره «ذیل ۱/ ۴۸۱۲» در کتابخانه مدرسه غرب (آخوند) همدان نگهداری می گردد که در سال ۱۱۸۷ ق کتابت گردیده است.

۴۲) زاد (= زارج) الحاج فی قطع الفجاج^{۴۲}

گزارش متن: یکی از رسائل پنج گانه فقهی آقا محمدعلی کرمانشاهی در موضوع مناسک حج است که به زبان فارسی نگارش یافته است. توضیحات بیشتری ذیل مدخل «پنج رساله در مناسک حج» داده شده است، مراجعه گردد. ناگفته نماند در ریاض الجنة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸) نام این اثر به صورت زارج الحاج فی قطع الفجاج ثبت گردیده است.

۴۳) سدّ الرمق فی المناسک^{۴۳} (رسالة...) = مقاله سدّ الرمق

گزارش متن: یکی دیگر از رسائل پنج گانه فقهی علامه آقا محمدعلی کرمانشاهی است که در موضوع مناسک حج تمتع به زبان فارسی نگارش یافته است. برای تفصیل بیشتر، به مدخل پنج رساله در مناسک حج در همین کتابشناسی رجوع گردد.

گفتمنی است زوزی در ریاض الجنة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸) به نقل از خط و عبارت خود مؤلف در سال ۱۲۱۲ ق نام آن را رساله سدّ الرامق و علامه تهرانی نیز در الذریعة با عنوان مقاله سدّ الرمق ثبت نموده است.

۴۴) سنّة الهدایة لهدایة السنّة^{۴۴}

آغاز: «بسملة، أحمده علی نواله مصلیاً علی أحمده وصحبه وآله؛ أما بعد چنین گوید بنده قاصر محمدعلی بن محمدباقر که این چند کلمه ایست در باب امامت که بالتماس بعض از طالبان راه هدایت از اهل سنت و جماعت قلمی گردید...»

انجام: «و فرصت طول مقال در این مجال زیاده بر این نیست؛ العاقل یکفیه الاشارة والجاهل لا ینفعه (= لایکفیه) ألف عبارة والحمد لله والصلوة علی محمد وأهل بیت العصمة... از هجرت نبویة علی مهاجرها وآله وصحبه مالا یتناهی من تحیة حامداً مصلیاً مسلماً».

گزارش متن: کتابی است در موضوع اثبات امامت امیرالمؤمنین واثمه اثنی عشر - علیهم السلام - و بطلان خلافت خلفای به ناحق و بیان شمه ای از مطاعن آنان که با استفاده از آیات و روایات و بنا به درخواست عده ای از طالبان هدایت از اهل سنت در یک مقدمه، سه فصل و یک خاتمه به زبان فارسی تألیف گردیده است و بنابر ماده تاریخ «سنّة الهدایة لهدایة السنّة» تاریخ تألیف آن در روز یازدهم ماه شوال سال ۱۱۸۹ ق می باشد و البته خود مؤلف در انجام اثر خود با بهره گیری از همان

۴۰. گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷.

۴۱. الفوائد المتفرقة در همین کتابشناسی؛ فهرست کتابخانه های رشت و همدان، ص ۱۵۶۸؛ فهرست مدرسه غرب، ص ۶۱۷.

۴۲. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸؛ الذریعة، ج ۲، ص ۳۵۹ و ج ۲۲، ص ۲۶۸.

۴۳. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸؛ الذریعة، ج ۲۲، ص ۲۶۸.

۴۴. فهرست نسخه های خطی فارسی، ج ۲، بخش اول، ص ۱۹۵۹؛ الذریعة، ج ۱۲، ص ۲۳۳؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۷؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۱۵۳۰؛ روضات الجنات، ج ۷، ص ۱۵۱؛ مکرم الآثار، ج ۲، ص ۵۶۴؛ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۹؛ معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ص ۵۰۶-۵۰۷؛ فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۹، ص ۳۵۲؛ معجم التاریخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ج ۵، ص ۳۴۹۷.

رک: مجله تراثنا، س ۱، ش ۲، ۱۴۰۶ ق، ص ۸۲؛ مجله نور علم، ش ۵۴، ص ۹۵؛ همچنین نسخه شماره ۱۶۷۰؛ کتابخانه ملی ملک در تهران (رک: فهرست کتابخانه ملی ملک، ج ۳، ص ۳۷۸)؛ نسخه شماره ۱۷۶۹/۱؛ کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در تهران (رک: فهرست کتابخانه ملی، ج ۴، ص ۲۲۶)؛ نسخه شماره ۳۳۱۵؛ کتابخانه مسجد اعظم قم (رک: فهرست کتابخانه مسجد اعظم، ص ۲۳۰)؛ نسخه شماره ۲۹۸۷؛ کتابخانه وزیری یزد (رک: فهرست کتابخانه وزیری، ج ۴، ص ۱۴۹۶)؛ نسخه شماره ۳۰؛ کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری در خوانسار (رک: فهرست کتابخانه آیه الله خوانساری، ج ۱، ص ۲۷) و ۵ نسخه عکسی نیز در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی نگهداری می گردد.

ناگفته نماند این کتاب با عنوان «راهبر د اهل سنت به مسأله امامت» با تحقیق گروهی از محققان و پژوهشگران مؤسسه علامه وحید بهبهانی از سوی انتشارات انصاریان به سال ۱۳۷۳ ش در قم به چاپ رسیده است.

۹۵) سهو الأقسام^{۲۶}

گزارش متن: این کتاب را علامه سید حسن صدر (ره) در تکملة امل الامل (ج ۵، ص ۴۵۸) در زمره تألیفات کرمانشاهی نقل کرده است، لیکن در مکتوب کرمانشاهی به زنوی که در سال ۱۲۱۲ ق نگارش یافته، نامی از این رساله به میان نیامده است. به جهت فقدان دسترسی به نسخه ای دستنویس از این اثر موضوع و زبان آن دقیقاً دانسته نیست، اما آنچه که در بدو امر به ذهن تبادر می نماید، اینکه ممکن است این رساله در سهو القلم مجتهد بوده باشد که با بحث اصولی «تخلفه و تصویب» مرتبط بوده باشد. یا اینکه حتی ممکن است در آن اشاره ای به حدیث رفع القلم داشته باشد.

۹۶) شرح شرح الجدید للتجريد^{۲۷} = شرح شرح التجريد الجدید = حاشیه شرح التجريد الجدید

گزارش متن: حواشی و تعلیقات کرمانشاهی بر مبحث

۲۵. میرزا محمد علی معلم حبیب آبادی در مکارم الاثار (ج ۲، ص ۵۶۴) ضمن درج تاریخ مذکور گویی با اندکی اوقات تلخی می نویسد: «ندانم این گونه تمقید و اغلاق در ذکر تاریخ مطلبی، چه نوع اظهار فضل و کمالی است که مرحوم آقا میرزا ابوالمعالی کرباسی (ره) نیز در تاریخ اتمام تألیفات خود بدان نوع رفتار نموده».

۲۶. الذریعة، ج ۱۲، ص ۲۶۶؛ بحار الاوار، ج ۱۰۲، ص ۱۲۷؛ فوائده الرضویة، ص ۱۵۷۲؛ مکارم الاثار، ج ۲، ص ۱۵۶۲؛ مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱ (یک جلدی)؛ مرآت الاحوال جهان نما، ج ۱، ص ۱۴۹ (دو جلدی)؛ طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۱۸-۱۱۹.

۲۷. معجم الاثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ص ۴۶۱؛ گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۱۳۵۷؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۸.

مغلق نویسی معمول^{۲۵} تاریخ تألیف آن را آورده است: «تمام شد این رساله در ثلث دوم از عشر چهارم از ربع دوم از ثلث سیم از نصف اول از خمس پنجم از عشر نهم از عشر دوم از الف دوم از هجرت نبویه».

عناوین فصول و ابواب کتاب چنین است: مقدمه در تعریف معنای امام و نسبت پیامبر و صحابه و خلفا، اقامه دلیل بر اثبات مدعا و ...؛ فصل اول در امامت و خلافت حضرت امیر المؤمنین - علیه السلام؛ فصل دوم در بطلان خلافت ابوبکر و خلفا؛ فصل سوم در مطاحن و خاتمه در فوائد و مؤیدات و طرائف روایات و ظرایف حکایات.

خوشبختانه از این اثر، نسخه های نسبتاً فراوانی در دست است که برخی عبارت اند از: نسخه های شماره ۴۵۱۱، ۱۹۳۸، ۶۳۷۵، و نیز شماره های موقت ۷۳۲۵ و ۷۵۰۷؛ در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۲، ص ۵۴ و ج ۵، ص ۳۰۴-۳۰۵ و ج ۱۶، ص ۳۳۴-۳۳۵) و نسخه ای که در سال ۱۳۷۶ ش برای کتابخانه خریداری شده است به خط سید عبدالمطلب بن محمد رضا حسینی مرعشی (رک: مجله میراث شهاب، س ۴، ش ۳، پیاپی ۱۲، تابستان ۱۳۷۷ ش، ص ۹۳)؛ نسخه شماره ۵۶۵/۱؛ کتابخانه جامع گوهرشاد مشهد (رک: فهرست جامع گوهرشاد، ج ۲، ص ۶۷۴-۶۷۵، فهرست چهار کتابخانه مشهد، ص ۱۳۳)؛ نسخه های شماره ۶۱۱۱ و ۱۶۷۶ (مجموعه مشکوٰه بیرجندی) در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (رک: فهرست دانشگاه تهران، ج ۶، ص ۲۲۷۶ و ج ۸، ص ۲۳۸)؛ نسخه های شماره ۱۴۸۱ حکمت (کتابت سال ۱۱۹۳ ق، ۶۷۱) و ۸۷۲۵ (۷۵۷ حکمت) (کتابت سال ۱۱۹۹ ق)؛ کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد (رک: فهرست آستان قدس، ج ۱، ص ۴۶ و ج ۴، ص ۱۶۴ و ج ۱۱، ص ۱۷۳)؛ فهرست الغبایی آستان قدس، ص ۳۱۲)؛ نسخه های شماره ۹/۱۱۵ و ۴/۱۰۳؛ کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم (رک: فهرست نامگوی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ص ۴۰۵) و نیز نسخه ای در کتابخانه هدایتی با تعلیقات ارزشمند خود مؤلف که اخیراً به کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم انتقال یافته است

امامت شرح جدید^{۴۸} کتاب تجرید الکلام فی تحریر عقائد الاسلام یا تجرید الاعتقاد یا تجرید العقائد خواجه نصیرالدین محمد بن حسن طوسی (در گذشته به سال ۷۲۶ ق) است. بر اساس مکتوبی که شارح در سال ۱۲۱۲ ق به زوزی ارسال داشته (ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۹) آمده: «شرح شرح جدید للتجرید، من بحث الامامة، لم يتم» که نشان می‌دهد این شرح ناتمام مانده است.

علی رغم تفحص فراوان نگارنده سطور در مصادر و فهارس در دسترس، شوربختانه دسترسی به دستنویسی از این شرح میسر نگردید و عجیب است که از این اثر، نه در الذریعة، نه در کتاب شناسی تجرید الاعتقاد و نه حتی در معجم التراث الکلامی سخنی به میان نیامده و کاملاً مورد غفلت قرار گرفته است.

ناگفته نماند بر مبحث امامت کتاب تجرید العقائد دانشمندان چندی حواشی و تعلیقاتی نگاشته‌اند که از آن جمله می‌توان به حواشی عبیدالله خان بن ترخان حسینی، محمد وارث محمدی قادری، شمس‌الدین محمود بن عبدالرحمن اصفهانی اشاره کرد. شرحی ناشناخته در کتابخانه مدرسه امام عصر - علیه السلام - وجود دارد.

۴۷) الصلوة السلطانية^{۴۹} (الرسالة...)

گزارش متن: یکی دیگر از تألیفات فقهی علامه کرمانشاهی است که زوزی در ریاض الجنة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۹) به نقل از عبارت خود مؤلف به سال ۱۲۱۲ ق از این اثر یاد نموده است.

علی رغم تفحص فراوان راقم سطور در مصادر و فهارس موجود، شوربختانه به نسخه‌ای دستنویس از این اثر دسترسی نیافتیم، مگر نسخه شماره ۲/۲۱۲۷۵ ثبت در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) با نام کتاب الصلوة السلطانية از آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی که ممکن است نسخه‌ای از همین رساله مورد بحث یا بخشی از مقام الفضل وی بوده باشد که به هرحال نیاز به تحقیق بیشتری دارد.

بایست افزود با توجه به اینکه اکثر نام‌های آثار کرمانشاهی تاریخ تألیف نیز می‌باشد، بر اساس ماده «الصلوة السلطانية» تاریخ تألیف این اثر احتمال دارد سال ۱۱۶۳ ق باشد که با این مبنا این اثر از نخستین آثار تألیفی وی خواهد بود و از آنجا که در عنوان کتاب کلمه «سلطان» اخذ گردیده، قاعدتاً با توجه به تاریخ نگارش احتمالی آن بایستی این اثر به نام کریم خان زند از سلاطین زندیه نگارش یافته باشد - والله العالم. بنابر تفحص نگارنده سطور از این اثر جز در ریاض الجنة در مصدر دیگری از آن سخنی به میان نیامده است.

۴۸) صیغ النکاح^{۵۰} (رسالة فی...) = فائدة فی صیغ النکاح آغاز: «بسملة، أحمده علی نواله مصلياً علی أحمده وآله، ليعلم أن الاحتياط مهما أمكن فيها تعارضت فيه الأدلة من الاخبار المعتمدة دون الشواذ...».

انجام: «... ملتصقاً منه دام ظلّه صالح الدعاء فی الحيات وبعد الممات».

گزارش متن: رساله‌ای فقهی در موضوع نکاح و الفاظ عقد نکاح و صیغه‌های مشروع آن است که در برخی مصادر احتمال داده شده در سال ۱۱۸۷ ق به رشته تحریر درآمده باشد، لیکن اگر ماده تاریخ «صیغ النکاح» را مبنا قرار دهیم تاریخ تألیف آن سال ۱۱۷۹ ق خواهد بود و همین نظر اخیر را تقویت می‌کند؛ وجود نسخه‌ای از آن در کتابخانه خصوصی شیخ محمدعلی خوانساری در نجف اشرف که کتبات آن سال ۱۱۸۵ ق بوده است، به هر تقدیر نشان می‌دهد سال تألیف ۱۱۸۷ ق صحیح نیست و نهایت اینکه سال تألیف می‌تواند همان ۱۱۸۵ ق بوده باشد که با این فرض وی در آن سال این اثر را همراه چند فائده دیگر برای استاد خود شیخ جعفر یعنی «محمد جعفر بن محمد باقر بن محمد حسین نیشابوری مکی» (در گذشته پس از سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه نگاشته است و تاریخ ۱۱۸۷ ق نیز بر اساس نسخه شماره ۱/۴۸۱۲ کتابخانه مدرسه غرب (آخوند) همدان تاریخ کتبات نسخه خواهد بود و نه تاریخ تألیف (رک: الفوائد المتفرقة در همین کتاب شناسی؛ فهرست کتابخانه‌های رشت و همدان، ص ۱۵۶۸).

گفتنی است از این اثر علاوه بر نسخه پیش گفته همدان، خوشبختانه، چند نسخه دستنویس دیگر نیز در دست است که عبارت‌اند از: نسخه کتابخانه شخصی علامه حاج جعفر فیض مهدوی در کرمانشاه (رک: مجله قرائن، ص ۲، ش ۴، پیاپی ۹، ۱۴۰۷ ق، ص ۴۵)؛ نسخه شماره ۴/۹۰ در کتابخانه مدرسه

۴۸. شرح جدید تجرید الکلام به دو عنوان اطلاق می‌گردد، نخستین آن شرح فضائل قوشچی و دیگری کشف المراد علامه حلی؛ به نظر می‌رسد شرح آقا محمدعلی کرمانشاهی ناظر به کشف المراد علامه حلی (ره) بوده باشد.

۴۹. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸.

۵۰. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۵۴۰.

بمفاتیح الشرائع - ختام الکلام لشرح مفاتیح شرایع الاحکام
 آغاز (شرح الدیباچه): «بسملة، أحمدہ علی نوالہ مصلیاً
 علی أحمدہ وصحبہ وآلہ ... قد ہدانی قائد التوفیق الی منہل
 التحقیق ...».

آغاز (شرح المطامع): «بسملة، أحمدہ علی نوالہ مصلیاً
 علی أحمدہ وآلہ وبعد فیقول القاصر ... هذا هو الجزء الاول من
 شرح المجلد الثاني من کتاب المفاتیح المسمی بمفاتیح المجمع
 بمفاتیح الشرائع الملقب المورخ بخدم الشروح أو خدم
 الشروح ...».

آغاز (شرح الفرائض): «بسملة، أحمدہ علی نوالہ وصحبہ
 وآلہ التابین لفعلمه وقاله وبعد هذا هو الجزء الاخير من المجلد
 الثاني من کتاب فتح المجمع بمفاتیح الشرائع المورخ الملقب
 بخدم الشروح ... کتاب الفرائض والموارث وهو مرتب علی
 مقدمتين تتضمن الثانية أبواباً ذات فصول وخاتمة؛ المقدمة
 الاولى فی بیان حد الموضوع وذكر بعض الايات والاخبار
 المناسبة ...».

گزارش متن: شرحی تفصیلی بر کتاب مفاتیح الشرائع
 علامہ محمدحسن بن مرتضیٰ فیض کاشانی (درگذشته به سال
 ۱۰۹۱ ق) است و بر اساس مادہ تاریخ‌های «خدم الشروح»،
 «دمخ الشروح»، «خدم الشروح» یا «مدخ الشروح»^{۵۳} در سال
 ۱۱۸۹ ق به زبان عربی تألیف گردیده است، لیکن گویا به جهت
 اشتغالات دیگر کرمانشاهی همچون برخی دیگر از آثارش کامل
 نیست و ناتمام مانده است.

آقا محمدعلی بهبهانی چون مقداری از مفاتیح المطامع
 والمشارب از مجلد دوم (کتاب اول از فن دوم مفاتیح الشرائع)
 را شرح نمود، به جهت اینکه مقدمه مفاتیح الشرائع مشتمل بر
 نکات و فوائد مهمی بود، بر آن شد ابتدا دیباچه کتاب را شرح

۵۱. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸.

۵۲. الذریعة، ج ۱۶، ص ۱۱۰۱ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم
 الرابع، ص ۳۳۷-۳۳۸ مرآت الاحوال جهان‌نما، ص ۱۲۱ (یک
 جلدی) هدیة العارفين، ج ۲، ص ۳۶۸ منتهی المقال، ص ۱۲۹۰
 وحید بهبهانی، ص ۱۲۸۸ مکار الآثار، ج ۲، ص ۱۵۶۴ دائرة المعارف
 بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۱۵۴۰ روضات الجنات، ج ۷، ص ۱۱۵۱
 فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۴ رحانة الادب، ج ۳، ص ۱۳۹۹ اعیان
 الشیمة، ج ۱۰، ص ۱۲۶ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۱۲۷ قصص
 العلماء، ص ۱۲۰۱ کتاب شناسی فیض کاشانی، ص ۲۹۲ مصنفات
 شیعه، ج ۳، ص ۱۸ معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم،
 ج ۵، ص ۳۴۹۷.

۵۳. بنا به نوشته آقا بزرگ تهرانی (رک: الذریعة، ج ۲۱، ص ۳۳۸) وجه
 مناسب همه این مواد تاریخی در حاشیه کتاب یاد شده است.

فتحعلی بیگ دامغان (رک: فهرست مدرسه فتحعلی بیگ، ص
 ۷۳)؛ نسخه شماره ۱/۱۵۳:۲۵ کتابخانه مجلس شورای
 اسلامی در تهران با کتابت سال ۱۱۸۷ ق (رک: فهرست
 مجلس، ج ۱۶، ص ۲۳۶-۲۳۷)؛ از این اثر دو نسخه عکسی
 نیز در کتابخانه مؤسسه علامه وحید بهبهانی (ره) در قم موجود
 است. باید افزود علامه آقا بزرگ تهرانی نیز نسخه‌ای از این اثر را
 در کتابخانه شیخ محمدعلی خوانساری در نجف اشرف دیده
 است که پیشتر بدان اشاره گردید (رک: الذریعة، ج ۱۵، ص
 ۱۱۱؛ فهرست کتابخانه فاضل خوانساری، ج ۱، ص ۲۸۱).
 باید افزود خوشبختانه بیشتر نسخ خطی مجموعه خوانساری (ره)
 سال‌های گذشته به ایران انتقال یافته و امروزه در کتابخانه آیه الله
 فاضل خوانساری در خوانسار نگهداری می‌گردد و فهرستی نیز
 در دو جلد برای این آثار دستنویس تهیه و منتشر گردیده است،
 لیکن از سرنوشت تعدادی از نسخه‌ها از جمله نسخه مورد بحث
 خبری در دست نیست.

پایان سخن اینکه همان گونه که پیشتر از نظر گذشت، این اثر
 با عنوان جزئی «فائدة فی صیغ النکاح» نیز ضمن مجموعه‌ای از
 آثار آقا محمدعلی کرمانشاهی با عنوان کلی الفوائد المتفرقة آمده
 که بایستی همین اثر بوده باشد... والله العالم.

۴۹) الطاغوتية^{۵۴} (الرسالة...)

گزارش متن: از دیگر تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی
 است که علامه محمدحسن زوزی در ریاض الجنة (الروضة
 الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۹) به نقل از مکتوب خود مؤلف
 در سال ۱۲۱۲ ق از این رساله یاد نموده است و با توجه به عنوان
 آن به نظر می‌رسد موضوع آن در مباحث کلامی و نیز امامت بوده
 باشد یا حتی این رساله نیز در رد صوفیه بوده باشد، چرا که آن
 مرحوم گاهی از فرقه صوفیه به «طایفه طاغیه» یاد نموده است،
 چنان که وی در دیباچه خیراتیة می‌گوید: «... درین اوقات که
 لوای کفر و الحاد مذهب حلول و اتحاد را طایف طاغیه
 صوفیه ...».

باید افزود بنا بر آگاهی راقم بطور جز در کتاب ارزنده ریاض
 الجنة در منبع دیگری از این اثر سخنی نرفته و در فهراس موجود
 و در دسترس نیز نسخه‌ای گزارش نشده است.

۵۰) فتح المجمع بمفاتیح الشرائع^{۵۲} = مفتاح المجمع

نماید و سپس در صورت توفیق الهی به ادامه شرح مفاتیح المطاعم و نیز شرح جلد نخست (فن اول) پردازد. همان گونه که پیش از این نیز اشاره گردید، شرح کرمانشاهی بر مفاتیح الشرایع فیض کاشانی کامل نیست و آن گونه که از خود نسخه‌ها برمی آید، این شرح تنها مشتمل بر شرح خطبه (دیباچه)، شرح مفاتیح المطاعم و المشارب و نیز شرح مفاتیح الفرائض و الموارث، کتاب ششم از فن دوم (جلد دوم) آن کتاب می باشد و به دگر تعبیر آنچه که درین باب به نظر می رسد، اینکه ایشان تنها توانسته از فن نخست کتاب المفاتیح، تنها مقدمه آن و از فن دوم کتاب المفاتیح فیض کاشانی نیز فقط بخش های مفاتیح المطاعم (کتاب اول) و مفاتیح الفرائض (کتاب ششم) آن را شرح نماید.

باید افزود آن گونه که از عبارات آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۷، ص ۱۴۰) هم برمی آید، شارح ابتدا هنگامی که مفاتیح المطاعم و المشارب (کتاب اول از فن دوم المفاتیح) را شرح می نمود، نام این شرح را ختام الکلام لشرح مفاتیح شرایع الاحکام نهاده است، چنان که خود شارح نیز در اول شرح دیباچه المفاتیح از ختام الکلام یاد کرده است، سپس هنگامی که به شرح خطبه مفاتیح الشرایع پرداخته، نام آن را به مفتاح المجامع یا فتاح المجامع^{۵۴} تغییر داده است. در این باره آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۷، ص ۱۴۰) می نویسد: «قال و رسمه بعد الاختتام ختام الکلام لشرح مفاتیح شرایع الاحکام» فیظهر منه أن مفتاح المجامع اسم لشرح الخطبة فقط و أما شرح المجلد الثاني المول ۱۱۲ ف قبل شرح الخطبة و شرح المجلد الاول بتسهيل الله بعد شرح الخطبة رسمه بعد الاختتام بختام الکلام». هر چند که عکس آن نیز از نظر دور نیست و محتمل است، چنان که تهرانی در الذریعة (ج ۲۱، ص ۳۴۸) در این باره می گوید: «الظاهر أن ختام الکلام اسم لشرح نفس المفاتیح الذي أمر بشروع المجلد الثاني منه و أولاً ثم بتسهيل الله یکتب شرح المجلد الاول منه و یحتمل أن الختام اسم آخر لشرح الديباچه و کانه عدل عن اسمه الاول و هو مفتاح المجامع أو فتاح المجامع...».

به هر تقدیر همه این اسامی برای یک اثر بوده و برای شرح کتاب مفاتیح الشرایع فیض کاشانی وضع گردیده است و از این نظر تعدد عناوین کتاب توفیری در اصل کتاب به وجود نمی آورد. اما با توجه به این عبارات آغازین مؤلف در جزء اول از مجلد دوم (فن دوم المفاتیح) «هذا هو الجزء الاول من شرح المجلد الثاني من کتاب المفاتیح المسمی بفتح المجامع بمفاتیح الشرایع...» (رک: فهرست مجلس، ج ۱۶، ص ۳۷۴) یا جزء دوم از مجلد دوم (فن دوم المفاتیح) «هذا هو الجزء

الاخیر من شرح المجلد الثاني من کتاب فتاح المجامع بمفاتیح الشرایع...» (رک: فهرست مجلس، ج ۳۸، ص ۲۰) و نیز تعبیر خود شارح در سال ۱۲۱۲ ق از این اثر به «فتاح المجامع» در ضمن مکتوبی که به زنوزی برای ثبت در ریاض الجنة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۷-۳۳۸) نوشته است، به نظر می رسد اطلاق نام «فتاح المجامع بمفاتیح الشرایع» در اولویت و اصح و اداق بوده باشد.

بایست افزود شارح در شرح مقدمه و دیباچه مفاتیح الشرایع به صورت استدلالی و مبسوط به مباحث اصولی، رجالی و مسائلی از علم درایه پرداخته است. آقابزرگ تهرانی به نقل از سید عبداللطیف جزائری در تحفة العالم (ص ۲۰۲) گوید: «إن شرحه علی المفاتیح مبسوط و هو غاية التفتیح و فی فن العبادات و الاخلاق له بسط عظیم و ذکر أنه کان ملازماً لدرسه قرب سبعة أشهر فی کرمانشاه...».

مقدار تقریبی حجم شرح دیباچه را معلم حبیب آبادی در مکارم الاثار (ج ۲، ص ۵۶۴) به نقل از آقا احمد کرمانشاهی در مرآت الاحوال جهان نما دو جلدی (ج ۱، ص ۱۴۹) حدود دوازده هزار بیت تخمین زده است. بخش شرح مفاتیح الفرائض و الموارث نیز شامل دو مقدمه (مقدمه دوم دارای چند فصول) و یک خاتمه و در بعضی نسخ، پس از آن سه باب متضمن ۲۷ مفتاح آمده است.

زنوزی در ریاض الجنة به نقل از عبارات مکتوب شرح در سال ۱۲۱۲ ق می نویسد: «فتاح المجامع بمفاتیح الشرایع، خرج منه إلى الان، شرح الديباچه إلى قوله: و کلام رسوله و الثاني: شرح کتاب المطاعم، لم یتم و الثالث: شرح کتاب الموارث، لم یتم...».

در حاشیه نسخه ای از فتاح المجامع در کتابخانه مجلس به شماره ۱۴۰۰۸ (فهرست کتابخانه مجلس، ج ۳۸، ص ۲۰) که شرح کتاب مفاتیح الفرائض و الموارث از فن (مجلد دوم) کتاب مفاتیح الشرایع می باشد، یادداشتی به این مضمون از «عبدالله بن محمد علی کرمانشاهی بهبهانی» (نوه شارح) دیده

۵۴. آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۶، ص ۱۰۱) ذیل عنوان فتاح المجامع می نویسد: «... کما فی النسخة... و کذا فی شرح ولده آقا محمد جعفر الموسوم بـ المصابیح المنیفة... لکن الظاهر أنه مفتاح المجامع».

(رک: نشریه نسخه‌های خطی، دفتر ۷، ۱۳۵۳ ش، ص ۳۹)؛
نسخه‌های شماره (۴۳۲۱) (شرح مفاتیح الفرائض)،
۱/۵۳۷۴ (شرح مفاتیح المطاعم) و (۱۴۰۰۸) (شرح مفاتیح
الفرائض) در کتابخانه مجلس شورای اسلامی در تهران (رک:
فهرست مجلس، ج ۱۲، ص ۱۵ و ج ۱۶، ص ۳۷۴ و ج ۳۸،
ص ۲۰-۲۱)؛ نسخه‌های شماره (۱۲۵) و (۸۲۸/۴) در
کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران (رک:
فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۸۷ و ج ۲، ص
۷۸)؛ نسخه شماره (۱۴۵۳/۲) (شرح مفاتیح الفرائض) در
کتابخانه جامع گوهرشاد مشهد (رک: فهرست چهار کتابخانه
مشهد، ص ۱۳۵۶ فهرست گوهرشاد، ج ۴، ص ۲۰۲۵)؛
نسخه شماره (۹۶۳۳) کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در
مشهد (رک: فهرست الفبایی آستان قدس، ص ۴۲۳)؛
الذریعة، ج ۲۱، ص ۳۴۷)؛ نسخه شماره (۱۳/۵۹۲) ۵۵
(شرح دیباجه) در کتابخانه مسجد اعظم قم (رک: فهرست
کتابخانه مسجد اعظم، ص ۴۶۲)؛ نیز علامه آقابزرگ تهرانی
نسخه‌ای از شرح دیباجه مفاتیح را در کتابخانه شیخ هادی کاشف
الغطاء در نجف اشرف و همچنین نسخه دیگری را در کتابخانه
سید محمدباقر حجة در کربلا دیده است (رک: الذریعة، ج ۷،
ص ۱۴۰ و ج ۲۱، ص ۳۴۷-۳۴۸) و نهایت اینکه تعداد ۶
نسخه عکسی نیز از این اثر در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد
وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می‌گردد.

۵۱) الفذالک فی شرح المدارک والمسالك ۵۶ = الفذالک
علی کتاب المدارک = تعلیقة علی المدارک والمسالك
آغاز: «بسملة؛ أحمدته علی نواله مصلیاً علی أحمدته وآله ...
امّا بعد فقول القاصر ... منتهی الامال والامانی وذلت له شمس
المعانی ... هله حواش تتضمّن فوائد لم أسبق إليها وحواذل لم
أشرك فی التنبیه علیها ...»
انجام: «... وهو مضمون مستند القمیین علی ما فرضه ظاهر
صاحب الوافی فی وروده فی المدور، فتدبر».

گزارش متن: حواشی و تعلیقات مفصّلی با عناوین «قوله -
۵۵. در فهرست کتابخانه مسجد اعظم قم این شرح به اشتباه از آثار باقر
(وحید) بهبهانی دانسته شده است که بدین وسیله تصحیح و استدرک
می‌گردد.

۵۶. الذریعة، ج ۱۶، ص ۱۳۰؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص
۱۵۴۰؛ فوائد الرضویة، ص ۵۷۵؛ گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص
۱۳۵۷؛ ایضاح المکنون فی الدلیل علی کشف الظنون، ج ۲، ص ۱۸۰؛
هدیة العارفین، ج ۲، ص ۱۳۶۸؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۷؛ ریحانة
الادب، ج ۳، ص ۳۹۸؛ کلمة أمل الامل، ج ۵، ص ۴۵۷؛ معجم
التاریخ التراث الاسلامی فی مکاتبات العالم، ج ۵، ص ۳۴۹۷.

می‌شود که جالب توجه است: «از اوّل کتاب شرح الارث تا قوله
«وإذا أعتق» الخ از مرحوم آقا است قدس سرّه و از اینجا تا آخر
کتاب از جناب والد ماجد است دام ظلّه إلا «مفتاح حبوه» که آن
هم از مرحوم جدّ امجد است رحمه الله. این عبارات نشان
می‌دهد برخی بخش‌های ناتمام این شرح از سوی «آقا
محمدجعفر کرمانشاهی» (فرزند شارح علامه) تکمیل گردیده
است؛ البتّه باید بیشتر تحقیق شود که آیا این تکمله‌ها در واقع امر
بخش‌هایی از کتاب المصابیح المنیفة فی شرح مفاتیح الشریعة
آقا محمدجعفر نمی‌باشد که وی آن را در تلخیص فتاح المجامع
والد ماجدش نگاشته است (رک: الذریعة، ج ۲۱، ص ۹۱-
۹۲) فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۶، ص
۳۵۵). گفتنی است شرح بخش «مفاتیح الفرائض» فتاح
المجامع از سوی آقا محمود کرمانشاهی (فرزند شارح علامه)
تلخیص گردیده و آن را یکی از مجلّدات المصابیح فی شرح
المفاتیح قرار داده است.

از کتاب فتاح المجامع بمفاتیح الشرایع نسخه‌های متعددی
در دست است که از آن جمله اند: نسخه‌های شماره (۱۳۴۸۹)
(شرح دیباجه)، (۳۹۴۷) (به خط شارح) و (۱۳۶۱۳) (شرح
مفاتیح الفرائض) و نیز شماره‌های موقت (۵۱۸۰) (برگ ۲۱
الف-۲۲ الف، حاوی شرح مفاتیح الفرائض) و (۵۴۶۳) (به
خط شیخ علی در سال ۱۲۲۲ ق گویا شرح دیباجه) در کتابخانه
آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه
آیه الله العظمی مرعشی، ج ۹، ص ۲۸۷ و ج ۱۰، ص ۳۳۱ و
ج ۲۰، ص ۱۳)؛ نسخه شماره (۵۵) (شرح مفاتیح الفرائض)
در کتابخانه شخصی علامه حاج جعفر فیض مهدوی در کرمانشاه
(رک: مجلّه ترائنا، س ۲، ش ۹، ۱۴۰۷ ق، ص ۳۶ و س ۱۶،
ش ۶۱، ۱۴۲۱ ق، ص ۱۲۹)؛ نسخه شماره (۴۹۹/۵) (شرح
دیباجه) در کتابخانه دفتر تبلیغات اسلامی - قم (رک: فهرست
کتابخانه مرکز مطالعات و تحقیقات اسلامی، ج ۱، ص ۴۳۳)؛
نسخه شماره (۱۰۸۹۵) (ردیف ۲۲۰۱) (شرح مفاتیح المطاعم)
در کتابخانه وزیری یزد (رک: فهرست کتابخانه وزیری، ج ۴،
ص ۱۱۲۳)؛ نسخه شماره (۵۲۱) (شرح مفاتیح الفرائض) در
مرکز احیای میراث اسلامی قم (رک: فهرست مرکز احیای میراث
اسلامی، ج ۶، ص ۲۵)؛ نسخه کتابخانه آیه الله رضوی کاشان

قوله «بر دو کتاب فقهی مدارک الاحکام تألیف «سید شمس الدین محمد بن علی موسوی جبعی عاملی» (در گذشته به سال ۱۰۰۹ ق در جبل عامل)^{۵۷} و مسالک الافهام تألیف «شهید ثانی، شیخ زین الدین بن علی بن احمد جبعی عاملی» (شهادت در ۱۵ رجب المرجب سال ۹۶۵ ق در استانبول)^{۵۸} به زبان عربی است که هر دو شرح کتاب شرایع الاسلام تألیف «محقق حلی، ابوالقاسم نجم الدین جعفر بن حسن همدلی حلی» (در گذشته به سال ۶۷۶ ق در حله)^{۵۹} است. گفتنی است عناوین این حاشیه مربوط به کتاب مدارک الاحکام است، لیکن محشی به مطالب مسالک الافهام نیز نظر داشته است. گویا شارح در این اثر تنها بر بخش کتاب الطهارة تعلیقاتی نوشته و باقی ناتمام مانده است، چنان که زنوزی به نقل از مکتوب خود مؤلف به وی در سال ۱۲۱۲ ق در ریاض الجنّة (الروضّة الرابّعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸) می نویسد: «الذالك في شرح المدارك والمسالك، خرج مجلّد من كتاب الطهارة إلى مسألة الكرّ بالتحديدین». خوانساری صاحب روضات الجنّات (ج ۱، ص ۱۵۱) نیز گوید: «به گمانم این کتاب تا ابواب طهارت بیشتر نرسیده است».

بایست افزود همچنان که گذشت با توجه به اتحاد موضوع و متن محشی قاعدتاً باید کتاب حاشیه المدارک نیز با این اثر یکی بوده باشد، همان گونه که معلم حبیب آبادی صاحب مکارم الآثار (ج ۲، ص ۵۶۴) نیز همین نظر را تقویت کرده و می نویسد: «شاید همان حاشیه المدارک باشد که در منتهی المقال ذکر کرده و فرماید تمام نشده».

گفتنی است از این اثر ارزشمند، خوشبختانه، نسخه های دستنویس چندی در دست است که برخی عبارت اند از: نسخه شماره ۸۰۹۸، و نیز شماره موقت (۳/۱۵۱۹۷) (برگ ۱۳۸ ب- ۲۳۰ ب به خط نسخ اوایل سده ۱۳ ق و گویا به خط یکی از شاگردان شارح)^{۶۰} در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۲۱، ص ۱۰۰)؛ نسخه شماره ۷۳، کتابخانه آیه الله جلیلی در کرمانشاه (رک: فهرست کتابخانه جلیلی، ص ۱۹۳)؛ نسخه شماره ۱۷۵۶^{۶۱} (رک: فهرست چهار کتابخانه مشهد، ص ۳۵۷)؛ نسخه ای شماره ۱۱۶۶۶، کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد (رک: فهرست الفبایی آستان قدس، ص ۴۲۵) و دو نسخه عکسی نیز در کتابخانه مؤسسه علامه مجتهد وحید بهبهانی در قم موجود است.

شایسته ذکر است علی اکبر خان دهخدا در لغت نامه خود درباره ماده «ذالك» گوید: «ذالك، باقی و بقیة چیزی ... وذلکة در سخن علما به معنی اجمال چیزی است که تفصیل یابد

و اجمال مطلبی است که نخست به تفصیل آرند ... اصل و ریشه این کلمه ریاضی فذلک بوده است و در پارسی الفی را به خطا بر آن افزوده اند».

۵۲) العوائد فی أصول الفقه^{۶۲} (رساله ...)

گزارش متن: رساله ای در برخی مسائل اصول فقه است. زنوزی به نقل از مکتوب مؤلف در سال ۱۲۱۲ ق در ریاض الجنّة (الروضّة الرابّعة، القسم الرابع، ص ۳۳۹) نام آن را رساله العوائد فی أصول الفقه دانسته، اما دوانی در کتاب وحید بهبهانی (ص ۲۸۸) با آنکه از روی ریاض الجنّة یادداشت برداشته است موضوع آن را «اصول عقاید» دانسته است برای تبیین دقیق زبان و مباحث فرعی این رساله، شوربختانه به نسخه ای دستنویس از این اثر در مصادر و فهراس موجود دسترسی نیافتیم. ناگفته نماند بخشی از یک اثر ناشناخته، گویا از خاندان آل آقا، با عنوان «عائده - عائده» در کتابخانه مؤسسه علامه مجتهد وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می گردد که ممکن است قطعه ای از این اثر بوده باشد - والله العالم.

۵۳) الفوائد المتفرقة

گزارش متن: مجموعه فوائد فقهی، طیبی و ادعیه به زبان عربی است، شامل ۶ فائده با این عنوان ها: ۱. فائده فی صیغ النکاح؛ ۲. فائده فی الخطبة قبل العقد؛ ۳. فائده فی تحديد الموازين من الدرهم و غیره؛ ۴. فائده فی وجع الأسنان؛ ۵. فائده فی تحديد الكر بالمساحة؛ ۶. فائده فی الدعاء فی کل لیلة من شهر رمضان. گفته شده کرمناشاهی آنها را در روز چهارشنبه ۱۲ شعبان ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه برای استاد خود شیخ جعفر یعنی «محمد جعفر بن محمد باقر بن محمد حسین نیشابوری مکی» (در گذشته پس از سال ۱۱۸۵ ق) تألیف نموده است.

۵۷. روحانة الادب، ج ۳، ص ۳۸۸-۳۸۹.

۵۸. همان، ص ۲۸۰-۲۸۸.

۵۹. همان، ج ۵، ص ۲۳۱-۲۳۶.

۶۰. به احتمال زیاد این نسخه همان است که آقا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۶، ص ۱۳۰) از آن یاد کرده است.

۶۱. در آهاز این نسخه، اجازة ای از عالمی ناشناس به آقا محمد علی کرمناشاهی (شارح) آمده که شوربختانه به جهت فتادگی از آغاز و انجام اجازة، نام مجیز شناخته نیست.

۶۲. گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷.

است، لیکن با توجه به فهرست های دیگر وی در این مجموعه بایستی در ماه شعبان المعظم سال ۱۱۹۰ ق تألیف گردیده باشد. نسخه دستنویس آن ذیل مجموعه شماره ۱۵۱۱ (به خط نسخ و نستعلیق مؤلف در ۲۲ برگ ۳ ب- ۲۴ ب) در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران نگهداری می گردد.

۵۷) فهرست کتاب من لایحضره الفقیه^{۶۸}

گزارش متن: فهرستی بر اجزای چهارگانه یکی دیگر از کتب اربعه حدیثی مهم شیعه کتاب من لایحضره الفقیه اثر ماندگار «شیخ صدوق، ابوجعفر محمد بن علی قمی» مشهور به «ابن بابویه» (در گذشته به سال ۳۸۱ ق)^{۶۹} است. تاریخ نگارش این فهرست نیز قید نشده، لیکن با توجه به فهرست های دیگر این مجموعه بایستی در ماه شعبان المعظم سال ۱۱۹۰ ق تألیف گردیده باشد.

نسخه دستنویس آن ذیل مجموعه شماره ۱۵۱۱ (به خط نسخ و نستعلیق مؤلف در ۷ برگ ۲۵ الف- ۳۱ ب) در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران نگهداری می گردد.

۵۸) فهرست مقام الفضل^{۷۰} = فهرست الکتاب = فهرست المقام = فهرست القوامع

آغاز: «أحمد علی نواله ... وبعد چنین گوید ملذنب قاصر ...»

گزارش متن: فهرست طولانی و گسترده ای بر کتاب نفیس مقام الفضل خود مؤلف است که با عنوان «فهرست الکتاب» و موافق ماده تاریخ آن در سال ۱۱۹۹ ق در یک مقدمه، تزییل و خاتمه تنظیم گردیده و به همراه خود مقام الفضل کراراً چاپ و منتشر شده است. نام آن در الذریعة (ج ۱۶، ص ۳۸۵-۳۸۶) فهرست قوامع الفضل و در ریاض الجنة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸) به صورت فهرست المقام ثبت گردیده است.

۶۳. فهرست کتابخانه دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۱۷ و ۷۹۰ فهرستگان حدیث شیعه، ج ۵، ص ۱۸۱-۱۸۲ الذریعة، ج ۱۶، ص ۳۸۶.

۶۴. ریحانة الادب، ج ۳، ص ۳۲۵-۳۲۸.

۶۵. فهرست کتابخانه دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۱۷ و ۷۹۰.

فهرستگان حدیث شیعه، ج ۵، ص ۱۸۳ الذریعة، ج ۱۶، ص ۳۸۶.

۶۶. فهرست کتابخانه دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۱۷ فهرستگان حدیث شیعه، ج ۵، ص ۱۸۷-۱۸۸ الذریعة، ج ۱۶، ص ۳۸۶.

۶۷. ریحانة الادب، ج ۵، ص ۷۹-۸۲.

۶۸. فهرست کتابخانه دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۱۷ و ۷۹۰.

فهرستگان حدیث شیعه، ج ۵، ص ۱۸۸ الذریعة، ج ۱۶، ص ۳۸۶.

۶۹. ریحانة الادب، ج ۳، ص ۳۳۴-۳۴۰.

۷۰. وحید بهبهانی، ص ۲۸۷.

نسخه دستنویس این مجموعه فوائد ارزنده به شماره ۴۸۱۲/۱ در کتابخانه مدرسه غرب (آخوند) همدان نگهداری می گردد که در سال ۱۱۸۷ ق کتابت گردیده است (رک: فهرست کتابخانه های دشت و همدان، ص ۱۵۶۸؛ فهرست مدرسه غرب، ص ۶۱۷).

گفتنی است برخی فوائد این مجموعه نفیس همچون صیغ النکاح، تعهدید الکفر و نیز رفع وجع الاسنان دارای نسخه هایی انفرادی نیز هستند که در این کتاب شناسی ذیل مدخل های خود به تفصیل گزارش شده است. ناگفته نماند با توجه به موضوع، این اثر ممکن است بخشی از کتاب میزان المقادیر وی بوده باشد -والله العالم.

۵۹) فهرست الاستبصار^{۶۳}

گزارش متن: فهرستی بر یکی از کتاب های چهارگانه حدیثی مهم شیعه، کتاب الاستبصار فیما اختلف فیہ من الاخبار اثر گرانتنگ «شیخ الطائفة، ابوجعفر محمد بن حسن طوسی» (در گذشته به سال ۳۶۰ ق)^{۶۴} است. تاریخ نگارش این فهرست روز جمعه ۱۳ شعبان المعظم سال ۱۱۹۰ ق بوده است.

نسخه دستنویس آن ذیل مجموعه شماره ۱۵۱۱ (به خط نسخ و نستعلیق مؤلف در ۱۲ برگ ۵۶ الف- ۶۷ الف) در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران نگهداری می گردد.

۵۵) فهرست تهذیب الاحکام^{۶۵}

گزارش متن: فهرستی بر یکی دیگر از کتاب های چهارگانه حدیثی مهم شیعه کتاب تهذیب الاحکام اثر ارزشمند «شیخ الطائفة، ابوجعفر محمد بن حسن طوسی» (در گذشته به سال ۳۶۰ ق) است؛ نگارش این فهرست از روز چهارشنبه ۱۱ شعبان المعظم سال ۱۱۹۰ ق آغاز شده و در بامداد روز آدینه ۱۳ شعبان سال ۱۱۹۰ ق به پایان رسیده است.

نسخه دستنویس آن ذیل مجموعه شماره ۱۵۱۱ (به خط نسخ و نستعلیق مؤلف در ۲۴ برگ ۳۲ الف- ۵۵ ب) در کتابخانه دانشکده الهیات دانشگاه تهران نگهداری می گردد.

۵۶) فهرست الکافی^{۶۶}

گزارش متن: فهرستی بر یکی دیگر از کتاب های چهارگانه حدیثی مهم شیعه کتاب الکافی اثر ارزنده «ثقة الاسلام، ابوجعفر محمد بن یعقوب کلینی رازی» (در گذشته به سال ۳۲۹ ق)^{۶۷} است. تاریخ نگارش این فهرست در خود اثر قید نگردیده

نسخه دستنویس این فهرست به خط مؤلف آن به شماره ۱۵۱/۶۱ ضمن مجموعه امانی حکمت آل آقا در کتابخانه دانشکده هیأت دانشگاه تهران (رک: فهرست کتابخانه دانشکده هیأت تهران، ج ۱، ص ۶۱۸ و ۷۱۰) و نسخه دیگری نیز به شماره ۳۱۵۱/۲۱ در کتابخانه مسجد اعظم قم نگهداری می‌گردد. (رک: فهرست کتابخانه مسجد اعظم، ص ۲۳۰).

ناگفته نماند این فهرست در آغاز بیشتر نسخه‌های دستنویس کتاب مقام الفضل همچون نسخه‌های شماره ۳۰۰۳۱، ۳۱۶۵ و ۷۳۸۴ کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی، ج ۸، ص ۱۷۷-۱۷۸ و ۳۹۴-۳۹۵ و ج ۱۹، ص ۱۸۷) درج گردیده است، لیکن شوربختانه - جز موارد اندک یاد شده در فوق - گویا هیچ کدام از فهرست نگاران این اثر ۵۰ صفحه‌ای را مستقل از مقام الفضل فهرست ننموده‌اند.

۵۹ (فیض الإلهی وأنه مع الواسطه أم لا؟) (رسالة فی ...) = علم الإمام والنبی علیهما السلام (رسالة فی ...) = أجوبة مسائل السيد آقا

آغاز: «بسملة وحمدله ... أما بعد چنین گوید ... که وارد شد از جناب قدوة الاطیاب خیر الاحباب سلالة السادات والاطیاب سید آقا ...»

گزارش متن: این رساله حاوی جواب سؤالاتی چند به زبان فارسی در علم کلام است که شخصی به نام «سید آقا» از برخی عالمان درباره «کیفیت صدور فیوضات از ذات الهی یا صفات الهی» و همچنین «کیفیت افاضه حضرت علی - علیه السلام - بلا واسطه یا با واسطه» و «کیفیت علم نبی صلی الله علیه و آله و سلم» پرسیده و آنان از ارائه جوابی دقیق و مستدل باز مانده‌اند و آقا محمدعلی کرمانشاهی در این مختصر جوابی قانع کننده و مستدل به همه آن سؤالات داده است. به نظر قاصر راقم سطور «سید آقا» بایستی همان «سید محمدتقی بن محمد موسوی جزائری تستری» ساکن بمبئی و سپس نجف اشرف و مشهور به «سید آغا تستری» (درگذشته به سال ۱۳۴۲ ق) ۷۲ بوده باشد - والله العالم.

از این اثر نسخه‌ای در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم موجود است و علامه آقا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۶، ص ۴۰۵) نیز نسخه‌ای از آن را در کتابخانه شیخ محمدعلی خوانساری در نجف اشرف دیده است؛ خوشبختانه بایست افزود که بسیاری از نسخ موجود در کتابخانه خوانساری در نجف اشرف بعدها به ایران انتقال یافته و امروزه در کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری در خوانسار نگهداری

می‌گردد، از جمله همین نسخه که به شماره ۱۴۵/۲۱ در آن کتابخانه موجود است (رک: فهرست کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری، ج ۱، ص ۱۰۴) و نیز تصویری از آن در مرکز احیای میراث اسلامی قم به شماره ۱/۱۹۵۲ نگهداری می‌گردد (رک: فهرست عکسی مرکز احیای میراث اسلامی قم، ج ۱، ص ۲۲۰) که با عنوان «أجوبة مسائل سید آقا» معرفی شده است.

ناگفته نماند این اثر در الذریعة (ج ۱۵، ص ۳۱۹) نیز در فهرست کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری، ج ۱، ص ۲۸۲ یک بار دیگر با عنوان «رسالة فی علم الامام والنبی» معرفی شده است که در واقع عنوان دیگری برای رساله فیض الالهی می‌باشد. ۶۰ قطع المقال فی ردّ أهل الضلال ۷۳

گزارش متن: رساله‌ای در ردّ صوفیه است که در برخی مصادر از جمله روضات الجنّات (ج ۷، ص ۱۵۱) بدان تصریح شده و از آثار علامه کرمانشاهی دانسته شده است. خوانساری درباره این اثر می‌نویسد: «... رساله له أخرى فی النقص علی جماعة الصوفیة فی الطريق الاخری سماها قطع المقال فی ردّ أهل الضلال». به این ترتیب آقا محمدعلی کرمانشاهی علاوه بر نوشته‌های پراکنده در ضمن آثارش دو کتاب مستقل در ردّ صوفیه خواهد داشت؛ یکی این اثر و دیگری خیراتیة، همچنان که معلّم حبیب آبادی در مکارم الآثار (ج ۲، ص ۵۶۴) به این نکته اشاره نموده است. لیکن بنا بر تفحص نگارنده سطور جز روضات الجنّات - که دیگران نیز به وی استناد جسته‌اند - در ردّ صوفیه بودن موضوع قطع المقال نه آنان سخنی به میان آورده‌اند و نه نسخه‌ای دستنویس از آن در منابع و فهراس گزارش گردیده است و به نظر می‌رسد که کرمانشاهی با عنوان قطع المقال یک اثر بیشتر نداشته باشد و موضوع آن نیز فقهی و در کیفیت نجاست آب قلیل است، چنان که طی مکتوبی به میرزا محمدحسن

۷۱. معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ص ۱۵۴۸ فهرستواره کتاب‌های فارسی، ج ۹، ص ۳۶۹.

۷۲. طبقات اعلام الشیعة (نقباء البشر)، ج ۱، ص ۲۶۷.

۷۳. اعیان الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵-۲۶ معجم المؤلفین، ج ۱۱، ص ۱۴۳ هدیه العارفین، ج ۲، ص ۳۶۸ ریحانة الادب، ج ۲، ص ۱۵۶۴ طرائق الحقائق، ج ۱، ص ۱۸۵ مکارم الآثار، ج ۲، ص ۵۶۴ الذریعة، ج ۱۷، ص ۱۵۸ وحید بهبهانی، ص ۲۸۸.

بحرانی صاحب کتاب حدائق به مجرد ملاحظه آن رساله بر معیار فضلش مطلع شده، اجازه مبسوط نوشته و به جهت ایشان فرستاد و خواهش نمود که چندی در مجلس درس شیخ معظم الیه تشریف برده باشند که طرفین را فائده حاصل شود، قبول کرد و بعد از چند روز موقوف فرمود، به جهت آنکه میل شیخ به طریقه اخباریین بود و در مباحثه فوق خوف رنجیدنش بود.

زنوزی به نقل از مکتوب سال ۱۲۱۲ ق کرمانشاهی در کتاب ریاض الجنّة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۷) نیز آورده است: «رسالة قطع المقال فی نصره القول بالانفعال و هی باکوره تصانیفی».

خوشبختانه از این اثر ارزشمند، نسخه های دستنویس چندی در دست است که از آن جمله اند: نسخه های شماره (۳/۴۱۷۰۳) و (۲/۱۱۳۷۸، ۷۵) (کتابت سال ۱۱۸۸ ق) و نیز شماره موقت (۲/۵۱۹۷، ۵۱) کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۱۱، ص ۱۸۲ و ج ۲۸، ص ۶۳۳-۶۳۴)؛ نسخه های شماره (۳/۵۳۲۵، ۷۶) و (۲/۵۳۷۴، ۱۶) (رک: فهرست کتابخانه مجلس، ج ۱۶، ص ۲۳۷ و ۳۷۴-۳۷۵)؛ نسخه های شماره (۱۲/۱۸۶۲) و

۷۴. الذریعة، ج ۲، ص ۴۰۱ و ج ۱۷، ص ۱۵۸-۱۵۹ منقول از الفیض القدسی؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۷، مکالم الاثار، ج ۲، ص ۱۵۶۴ روضات الجنات، ج ۷،

۱۵۱ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۱۲۷ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۱۵۴۰ فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۴ مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۱۲-۱۱۳ (یک جلدی)؛ معجم التاریخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ج ۵، ص ۳۴۹۷.

۷۵. در فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) ادعا شده این نسخه به خط مؤلف می باشد. با توجه به تاریخ نسخه (سال ۱۱۸۸ ق)، این سخن با عبارت خود مؤلف درباره این رساله «هی باکوره تصانیفی» (رک: ریاض الجنّة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۷) سازگار نیست، مگر اینکه بگوییم این دستنویس نسخه مبینه مؤلف است. ضمناً در مصدر مذکور گفته شده در پایان این اثر فائده ای در چهار برگ منقول از قول صاحب المدارک آمده است که محتمل است نوشته ای یا فائده ای از خود آقا محمدعلی کرمانشاهی بوده باشد و باید بیشتر بررسی شود.

۷۶. در فهرست کتابخانه مجلس (ج ۱۶، ص ۲۳۷)، این رساله فهرست نگردیده و با رساله مظهر المختار میکس گردیده است که بدین وسیله استدراک و اصلاح می گردد؛ باید توجه داشت انجمنی که فهرست نگار محترم آن را برای رساله مظهر المختار آورده است در واقع انجام رساله قطع المقال اثر دیگر آقا محمدعلی کرمانشاهی است و این در حالی است که در همان جلد از فهرست (ج ۱۶، ص ۳۷۴-۳۷۵) نیز نسخه ای از قطع المقال به شماره (۲/۵۳۷۴) با همین انجام معرفی شده است.

زنوزی تنها از یک اثر با عنوان قطع المقال (نخستین اثر تألیفی وی) یاد نموده (رک: ریاض الجنّة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۷) و آن هم در موضوع فقهی است - که در ذیل به معرفی آن خواهیم پرداخت - و نه ردّ صوفیه، آن گونه که خوانساری اشاره نموده است. البته این در حالی است که در روضات الجنات از اثر قطعی دیگر کرمانشاهی با عنوان قطع المقال فی نصره القول بالانفعال مطلقاً یاد نشده است.

۶۱) قطع المقال فی نصره القول بالانفعال^{۷۴} = قطع القال والقیل فی انفعال الماء القلیل = الانفعالیة = رساله فی الماء القلیل = تقطیع المقال

آغاز: «بسملة، أحمدہ علی نواله مصلیاً علی أحمدہ وآله وبعد فیقول المذنب القاصر محمدعلی بن محمدباقر... أنه قد أمرنی بعض الفضلاء ممن له حقّ التعلیم علیّ بإحسان التهنیم لیدی... أن أکتب ما أدانی إلیه الفهم الفاتر... فی انفعال ماء القلیل فبادرت أمره بالقبول... وسمّیته بقطع المقال فی نصره القول بالانفعال... المقدّمة الاولى...».

انجام: «وفی موقّعة عمّار فیمن وجد فی إنائه فأرة، الحکم بوجود غسل کلّ ما أصاب ذلك الماء وإعادة الوضوء والصلوة وحيث انتهى الكلام إلى الصلاة فلنختم الرسالة بالصلوات علی ختم الرسالة».

گزارش متن: رساله ای است تفصیلی و استدلالی به زبان عربی در یک مسئله اختلافی فقهی در اینکه آیا آب کمتر از مقدار کر (آب قلیل) به مجرد ملاقات با نجاست نجس می شود یا نه. کرمانشاهی در این اثر مذهب مشهور در انفعال آب قلیل به ملاقات را برخلاف ابن حقیل و سایر تابعینش در عدم انفعال پذیرفته است. این اثر نخستین تألیف علمی وی است و قاعدتاً آن اثر بایستی بین سال های ۱۱۶۰-۱۱۷۰ ق تألیف گردیده باشد. گفتنی است که آن در چند مقدمه و فائده تنظیم یافته است. باید افزود که فرزند مؤلف، آقا احمد کرمانشاهی، در مرآت الاحوال جهان نما (ج ۱، ص ۱۳۴-۱۳۵) درباره این اثر می نویسد: «مجملاً با والد ماجد خود مدتی در بهبهان تشریف داشته، باز به حثبات عالیات مراجعت فرمود و اول تصانیفش رساله قطع القال والقیل فی انفعال الماء القلیل است که در اوایل عمر تألیف فرمودند و فاضل متبحر نحیر شیخ یوسف

۱۰۸/۲۵ کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ج ۳، ص ۸۷ و فهرست نامگوی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ص ۵۸۰)؛ نسخه های شماره ۱/۹۸، ۱/۱۶۴ و ۱/۸۲۸ کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران (رک: فهرست کتابخانه دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۱۴ و ۷۹۱ و ج ۲، ص ۴۸)؛ نسخه شماره ۱/۳۰۲۴ کتابخانه مسجد اعظم قم (رک: فهرست کتابخانه مسجد اعظم قم، ص ۶۰۸-۶۰۹)؛ نسخه شماره ۴۸۱۳ (کتابت سال ۱۱۸۸ ق و با حواشی «منه دام ظلّه» در کتابخانه مدرسه غرب (آخوند) در همدان (رک: فهرست رشت و همدان، ص ۱۳۴۵-۱۳۴۶)؛ فهرست کتابخانه مدرسه غرب همدان، ص ۱۶۹)؛ نسخه ای را هم علامه آقابزرگ تهرانی نزد میرزا عبدالرزاق واعظ همدانی دیده است که عنوان آن رساله فی الماء القلیل بوده است (رک: الذریعة، ج ۱۹، ص ۱۲) و نیز ۴ نسخه عکسی در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم موجود است.

۶۲) قوت لایموت (رساله...)

گزارش متن: یکی دیگر از رسائل پنج گانه فقهی آقا محمدعلی کرمانشاهی در موضوع مناسک حج است که به زبان فارسی نگارش یافته است. توضیحات بیشتری ذیل مدخل پنج رساله در مناسک حج در همین کتاب شناسی داده شده است (رک: ریاض الجنّة، الروضة الرابعة، القسم الاول، ص ۳۳۸). بایست افزود فرزند علامه مؤلف، آقا احمد آل آقا، صاحب مرآت الاحوال جهان نما اثری با عنوان مخزن القوت فی شرح قوت لایموت در فیض آباد- هند تألیف نموده است (رک: الذریعة، ج ۲۰، ص ۲۲۹) که گویا شرحی برای همین اثر بوده باشد.

۶۳) کیفیت نماز شب

گزارش متن: رساله کوتاهی در چگونگی تهجد و به جا آوردن نماز شب است. نسخه ای از این اثر در کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم به شماره ۲/۲۲۱۷ نگهداری می گردد (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ج ۳، ص ۱۹۷). ممکن است این اثر همان الرسالة الصلویة السلطانیة وی بوده باشد که زوزی در ریاض الجنّة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۹) به نقل از عبارات خود مؤلف (به سال ۱۲۱۲ ق) آورده است.

۶۴) اللآلی المنثورة^{۷۷} = جواب سؤالات متفرقه

گزارش متن: رساله ای است که گویا در جواب برخی سؤالات متنوع تألیف گردیده است. خواناساری در روضات الجنّات (ج ۷، ص ۱۵۲) آورده است: «... إلى غیر ذلك من

رسائله الغیر المشهورة وأجوبة مسائله المتفرقة كاللثالی المنثورة». علی رغم تفحص فراوان نگارنده سطور در مصادر و فهرس کتابخانه های گوناگون ایران و خارج از کشور شوربختانه به نسخه ای دستنویس از این اثر دسترسی نیافتیم.

۶۵) لامعة الأنوار فی تفضیل النبی المختار علی الوسی الکراز علیهما السلام^{۷۸}

آغاز: «بسملة، الحمد لله والسلام علی عباده الذین اصطفی، اما بعد چنین گوید خادم اهل بیت علیهم السلام...». گزارش متن: رساله ای در افضلیت نبی اکرم حضرت محمد مصطفی - صلی الله علیه و آله و سلم - بر امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب - علیه السلام - و تفضیل آن دو حضرت بر سایر ائمة معصومین - علیهم السلام - است که با عناوین «لامعة - لامعة» نگارش یافته است. مؤلف در این رساله معتقد است برتری هریک از امامان بر امام بعد از خودش به نحو فضیلت ذاتی است. از این اثر نسخه ای دستنویس در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم موجود است؛ علامه آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۸، صص ۲۶۹-۲۷۰) نیز نسخه ای را در کتابخانه شیخ محمدعلی خوانساری در نجف اشرف دیده است. همان گونه که پیشتر نیز اشاره نمودیم خوشبختانه بسیاری از نسخ موجود کتابخانه خوانساری در نجف اشرف بعدها به ایران انتقال یافت و امروزه در کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری در خوانسار نگهداری می گردند، از جمله نسخه مورد اشاره علامه تهرانی (ره) نیز هم اکنون به شماره ۱/۱۴۵ در آن کتابخانه موجود است (رک: فهرست کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری، ج ۱، ص ۱۰۴) و ضمناً تصویری نیز از آن نسخه در مرکز احیای میراث اسلامی قم به شماره ۱/۱۹۵ نگهداری می گردد (رک: فهرست عکسی مرکز احیای میراث اسلامی قم، ج ۱، ص ۲۱۹).

۷۷. فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۵ هدیه العارفین، ج ۲، ص ۳۶۸ مکارم الآثار، ج ۲، ص ۱۵۶۳ وحید بهبهانی، ص ۲۸۸.

۷۸. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۱۵۴۰ فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۳، ص ۱۷۴۸ و ج ۷، ص ۷۹۳ و ج ۹، ص ۴۹۷-۱۴۹۸ ادبیات فارسی بر مبنای تألیف استوری، ج ۲، ص ۹۴۵-۱۹۴۶ معجم الآثار، ص ۲۸۵.

المعظمی گلبایگانی، ص ۶۵۷؛ نسخه شماره ۵۹/ب، کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران (رک: فهرست دانشکده حقوق، ص ۱۹۲) و نیز ۳ نسخه عکسی از آن اثر در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می‌گردد.

۶۸) مصرف ردّ المظالم^{۸۰} (فائده فی...)= سؤال و جواب آغاز: «من إفادات مرحوم آقا محمدعلی بهبهانی - أعلى الله مقامه - با سؤال مذکور می‌شود که رأی ملازمان در ردّ مظالم آن است که باید به سادات داده شود، لکن در عرف حال آن است که به فقرای عوام داده می‌شود، چگونگی مسئله را بیان فرمایید؟ جواب مشهور بلکه معروف...».

انجام: «... فرصت طول مقال درین مجال زیاده برین نیست». گزارش متن: رساله فقهی کوتاهی در پاسخ به چگونگی و کیفیت مصرف ردّ مظالم است که به زبان فارسی نگارش یافته است. علامه آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۶، ص ۸۹) حجم تقریبی آن را حدود دویست بیت (۱۰۰۰ کلمه) دانسته است. نسخه ای دستنویس از این اثر به شماره ۱۱/۲۴۴۲ در کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) در تهران نگهداری می‌شود که با عنوان سؤال و جواب معرفی شده است (رک: فهرست سپهسالار، ج ۵، ص ۱۲۰) و یک نسخه عکسی نیز در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم موجود است.

۶۹) مظهر المختار فی حکم النکاح مع الإعسار^{۸۱} = تجدد الإعسار بعد الیسار (رسالة...) = حکم النکاح مع الإعسار

۷۹. الذریعة، ج ۲۰، ص ۳۷۵؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ج ۱، ص ۱۹۵ رج ۶، ص ۳۹۸۲؛ فوائد الرضویة، ص ۵۷۴؛ فهرست کتاب‌های فارسی، ج ۱، ص ۲۴۹-۲۵۰ و ج ۴، ص ۱۷۳۹؛ فهرست نسخه‌های خطی فارسی، ج ۱، ص ۱۹۵ رج ۶، ص ۳۹۸۲؛ فهرست مؤلفین کتب چاپی مشار، ج ۴، ص ۱۳۷؛ معجم التاریخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ج ۵، ص ۳۴۹۸.

۸۰. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۵۴۰. ۸۱. الذریعة، ج ۳، ص ۳۲۸ و ج ۲۱، ص ۱۳۲۷؛ وحید بهبهانی، ص ۲۸۷؛ هدیة العارفین، ج ۲، ص ۳۶۸؛ مکرم الاثر، ج ۲، ص ۱۵۶۴؛ معجم المؤلفین، ج ۱۱، ص ۴۴؛ دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۱۸۵؛ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۱۲۷؛ فوائد الرضویة، ص ۵۷۴؛ مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱ (یک جلدی)، مرآت الاحوال جهان نما، ج ۱، ص ۱۵۰ (دو جلدی)، ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۱۳۳۷؛ معجم التاریخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ج ۵، ص ۱۳۴۹۸؛ فهرست مرکز احیای میراث اسلامی، ج ۴، ص ۳۱۸-۳۱۹.

۶۶) المسائل التي اشتهر بين المتأخرين على خلاف مقتضى الأدلة القویة استناداً إلى بعض الأصول أو أخباراً ضعيفة عامية گزارش متن: رساله کوتاهی است در یک موضوع فرعی اصولی (اصول فقه) که در ضمن مجموعه ای، نسخه ای از آن به شماره ۱۱۰۲۳/۵۱ در کتابخانه ملی ملک در تهران موجود است (رک: فهرست ملی ملک، ج ۵، ص ۲۲۴).

باید افزود در خود نسخه، نام مؤلف «آقا محمدعلی» ثبت گردیده است و فهرست نگار محترم آن کتابخانه عامره، احتمال داده آن رساله از آقا محمدعلی کرمانشاهی بوده باشد. به هر تقدیر انتساب این رساله به علامه کرمانشاهی نیاز به تحقیق بیشتری دارد.

۶۷) مساحة البلاد^{۷۹}

آغاز: «بسم الله، الحمد لله رب العالمین والصلوة علی سید الاولین والآخرین محمد و عترته الطاهیرین...»، اما بعد بدانکه این رساله ایست مسمی به... در بیان طول و عرض...».

انجام: «و شیخ محی الدین در فتوحات گفته که در بیست و سه هزار و یکصد و شصت و هفت سال والله العالم بحقیقة الحال، تمت بعون الله تعالی».

گزارش متن: رساله ای به فارسی در ریاضی، جغرافی و هیئت که در هشت «نمایش» نگارش یافته است. مؤلف علامه آن در دیباچه این اثر درباره محتوای کتاب می‌نویسد: «اما بعد... در بیان طول و عرض بلاد و قسمت زمین به اقلیم سبعة و مبدأ هر اقلیم که از چه معلوم می‌شود و ذکر قدری از شهرهای مشهور هر اقلیمی و استخراج قبله در جمیع بلاد و ذکر دائره هندیه به نهج اسطرلاب و قطب نما و زیج الفی و قبله الافاق ریاضی قزوینی و بیان سیر فلک ثوابت و سایر الفلاک و قطر هر فلک موافق هیئت». خوشبختانه از این اثر ارزنده و گرانسنگ نسخه‌های

دستنویس چندی در دست است که از آن جمله اند: نسخه شماره ۸۳۲۲۲ (رک: فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، ج ۸، ص ۳۷۷؛ فهرست الفبایی آستان قدس رضوی، ص ۱۵۱۴)؛ نسخه شماره ۱۱/۲۷۷۱ ف/ کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در تهران (رک: فهرست کتابخانه ملی، ج ۶، ص ۳۸۸-۳۸۹)؛ نسخه شماره ۱۶/۱۸۱۱؛ کتابخانه آیه الله العظمی گلبایگانی (ره) در قم (رک: فهرست نامگوی کتابخانه آیه الله

(رسالة فی...) = مظهر المختار در تجدد اعصار بعد از یسار
 آغاز: «بسملة، أحمدہ علی نوالہ مصلیاً علی أحمدہ وآلہ
 وبعد فهاتان المسئلتان متعلقتان باعتبار اليسار وحکم تجدد
 الاعصار فی النکاح... وسمیت هذه المجالۃ بمظهر المختار فی
 حکم النکاح مع الاعصار ومن الغرائب انصار المظهر» موافقاً
 لتاریخه... .

انجام: «... ولنختم الرسالة بالصلوة علی ختم الرسالة وقد
 وقع الفراغ من تألیفه مع بلبال الببال واختلال الحال» .
 گزارش متن: رساله ای فقهی و استدلالی به زبان عربی در
 اینکه اگر هنگام عقد نکاح شخصی مالدار بود و پس از آن
 تهیدست گردد، آیا این مسئله موجب فسخ نکاح می شود یا نه؟
 به تعبیر دیگر آیا چنان که شوهر به جهت اعصار نتواند نفقه زن را
 پرداخت نماید و از طرفی شوهر نیز نخواهد زن را طلاق دهد،
 آیا زن می تواند نکاح را رأساً فسخ نماید؟ میرزا محمد علی معلم
 حبیب آبادی در مکارم الآثار (ج ۲، ص ۵۶۳) گوید: «مظهر
 المختار در تجدد اعصار بعد از یسار» و در آن فتوا داده که هرگاه
 شوهر فقیر باشد و از آن بابت نفقه و نه طلاق هیچ یک را بزن
 ندهد و حاضر باشد، زن می تواند نکاح خود را فسخ کند .
 خوانساری در روایات الجنات (ج ۷، ص ۱۵۱) چنین آورده
 است: «ورسالة أخرى فی حکم النکاح مع الاعصار سماها مظهر
 المختار وذهب فیها إلى جواز فسخ المرأة نکاحها فی صورة
 حضور الزوج وامتناعه من الانفاق والطلاق وإن کان من جهة
 الفقر والاملاق» .

تاریخ تألیف این اثر بر اساس ماده تاریخ «المظهر» سال
 ۱۱۷۶ ق می باشد. ناگفته نماند «سید صدرالدین محمد بن
 صالح عاملی» (درگذشته به سال ۱۲۶۳ ق) مظهر المختار آقا
 محمد علی، فرزند استاد خود (علامه وحید بهبهانی) را مطالعه
 نموده و چون نظریات مطرح شده در آن را نپسندیده، رساله حکم
 النکاح مع الاعصار را در دوازده فصل در رد و نقض کتاب مظهر
 المختار کرمانشاهی نوشته است؛ وی با ادله خود اثبات می نماید
 که زن حق فسخ عقد نکاح را در حال تهیدستی همسر رأساً
 ندارد.

از رساله مظهر المختار خوشبختانه چند نسخه دستنویس در
 دست است که از آن جمله اند: نسخه شماره «۱۳۱۴۵» ض «
 (کتابت سال ۱۱۹۰ ق به خط نستعلیق مؤلف) ۸۲ کتابخانه
 مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد (رک: فهرست الفبایی
 آستان قدس رضوی، ص ۵۲۹ و ۷۵۲)؛ نسخه شماره
 «۱/۳۹۳۴» کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در
 قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۱۰،

ص ۳۱۶-۳۱۷)؛ نسخه شماره «۱۰۱۶۲/۳» کتابخانه مدرسه
 غرب (آخوند) در همدان (رک: فهرست کتابخانه مدرسه غرب
 همدان، ص ۴۳۸؛ فهرست کتابخانه های رشت و همدان، ص
 ۱۵۸۹)؛ نسخه شماره «۱/۱۴۸۰» مرکز احیای میراث اسلامی
 در قم (رک: فهرست مرکز احیای میراث اسلامی، ج ۴، ص
 ۳۱۸)؛ نسخه های شماره «۳/۹۸» و «۳/۸۲۸» کتابخانه
 دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران (رک: فهرست
 کتابخانه دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۱۴ و ۸۰۲ و ج
 ۲، ص ۸۶)؛ نسخه شماره «۲/۵۳۲۵» کتابخانه مجلس
 شورای اسلامی در تهران (رک: فهرست مجلس، ج ۱۶، ص
 ۲۳۷)؛ نسخه شماره «۲/۱۸۹۰» (۱۵۵۵۹) کتابخانه وزیری یزد
 (رک: فهرست وزیری، ج ۳، ص ۱۰۸۶) و نیز دو نسخه عکسی
 در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم
 نگهداری می گردد.

۷۰) معترك المقال فی أحوال الرجال^{۸۲} = معترك المقال

فی علم الرجال = معترك الأقوال فی أحوال الرجال

گزارش متن: کتابی است در علم رجال که مؤلف در آن به
 بررسی احوال راویان احادیث شیعه پرداخته است. ابوعلی
 حائری در منتهی المقال (ص ۲۹۰) می نویسد: «چند جزء از
 تألیفات وی در علم رجال به دست آورده ام و در مواردی از
 منتهی المقال از آن نام می برم». شیخ علی دوانی در کتاب وحید

۸۲. تاریخ تألیف این اثر، همچنان که در دیباچه هم آمده، بر اساس ماده
 «المظهر» سال ۱۱۷۶ ق می باشد و بر فرض ثبوت خط مؤلف بودن
 نسخه کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی به نظر می رسد تاریخ ۱۱۹۰
 ق مربوط به تبیین نسخه باشد.

۸۳. بر اساس فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی (ره) پس از این
 رساله، ضمن مجموعه «۳۹۳۴» حدود ۱۰ برگ فوائد متفرقه آمده است
 که محتمل است برخی فوائد مذکور از علامه کرمانشاهی بوده باشد که به
 هر تقدیر نیاز به تحقیق و بررسی بیشتری دارد.

۸۴. مأخذشناسی رجال شیعه، ص ۱۴۹، أعيان الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۶
 گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷، روایات الجنات، ج ۷، ص
 ۱۵۱، معجم المؤلفین، ج ۱۱، ص ۴۴، قصص العلماء، ص ۲۰۱
 فوائد الرضویة، ص ۱۵۷۵، هدیة المعارفین، ج ۲، ص ۵۶۴، معارف
 الرجال، ج ۲، ص ۳۰۹، ایضاح المکنون فی الذیل علی کشف
 الظنون، ج ۲، ص ۱۵۰۷، بیحانه الادب، ج ۳، ص ۳۹۹، مکارم الآثار،
 ج ۲، ص ۵۶۴، الذریعة، ج ۱۰، ص ۱۲۸، ۱۳۴.

تهرانی در الذریعة (رجال الاقا محمد علی ... له [ایضاً] ... معترک الاقوال) به نظر می‌رسد کتاب الرجال وی گویا جزء دو اثر پیشین بوده باشد - والله العالم.

ناگفته نماند سید عبدالله بن نورالدین جزائری (در گذشته به سال ۱۱۷۳ ق) نیز کتابی در رجال با نام معترک المقال فی الرجال دارد که نباید آن را با این اثر خلط نمود.

(۷۱) المقالات السلطانية^{۸۵}

گزارش متن: از دیگر تألیفات علامه کرمانشاهی است که زنوزی در ریاض الجنة (الروضه الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۹) به نقل از عبارات خود مؤلف به سال ۱۲۱۲ ق از آن یاد نموده است. شوربختانه علی‌رغم تفحص فراوان راقم سطور در مصادر و فهارس موجود به نسخه‌ای دستنویس از این اثر دسترسی امکان‌پذیر نگردید. بایست افزود چون اکثر نام‌های آثار کرمانشاهی تاریخ تألیف را نمی‌رساند، تاریخ تألیف این اثر به احتمال زیاد سال ۱۱۹۴ ق خواهد بود و از آنجا که در عنوان کتاب کلمه «سلطان» اخذ گردیده، باید این اثر به نام یکی از واپسین سلاطین زندیه نگارش و تقدیم گردیده باشد. بنابر بررسی‌های نگارنده سطور از این اثر جز در ریاض الجنة در مصدر دیگری از آن سخنی به میان نیامده است.

(۷۲) مقام الفضل^{۸۶} قواعد الفضل - اصار دشت

آغاز: «بسملة و به نستین، فتاوی مفتیان عقول درآک و مسائل سائلان فحول هوش و ادراک، حمد و سپاس حضرت علیمی است که ابجد خوانان دبستان آفرینش و سبق آموزان دارالارشاد دانش و بینش را به تعلیم علوم دینی و القای مسائل یقینی افتخار فضل و دانش بخشیده و از افتقار جهل و نادانی

۸۵. وحید بهبهانی، ص ۲۸۸.

۸۶. فهرست مؤلفین چاپی مشار، ج ۴، ص ۱۳۷، فهرست کتاب‌های چاپی (مشاور)، ص ۱۴۷۸، منتهی المقال، ص ۲۹۰، ریحانة الادب، ج ۳، ص ۳۹۹، فوائد الرضویة، ص ۵۷۴، قصص العلماء، ص ۲۰۱، روضات الجنات، ج ۲، ص ۹۵، اعیان الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵-۲۶، مرآت الاحوال جهان نما، ص ۱۲۱ (یک جلد)، مرآت الاحوال جهان نما، ج ۱، ص ۱۳۴ و ۱۴۹ (دو جلدی)؛ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸، وحید بهبهانی، ص ۲۸۷، هدیه العارفين، ج ۲، ص ۳۶۸، تاریخ الادب العربی، ج ۱، ص ۲۹۸، فهرست کتب چاپ منگی فارسی کتابخانه مرکزی تبریز، ص ۱۸۸، معجم التاریخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ج ۵، ص ۱۳۴۹۸، معجم المطبوعات العربیة فی ایران، ص ۶۵۹، فهرست کتاب‌های چاپ منگی کتابخانه آستانه حضرت عبدالعظیم حسنی علیه السلام، ص ۱۹۵ و ۳۹۴

Religion and state in Iran 1785-1906 (Berkeley & Los Angeles, 1969): Hamid Alger pp. 39-40.

بهبهانی (ص ۲۸۷) درباره این کتاب گوید: «متأسفانه چندان که ما تحقیق کردیم به [نسخه‌ای دستنویس از] این کتاب دسترسی پیدا نشد، از قرائن پیداست که [از] تألیفات مهم آقا محمد علی و پر از تحقیقات عمیق و نکات دقیق و مطالب عالیه جالب توجه بوده است». زنوزی در ریاض الجنة (الروضه الرابعة، القسم الاول، ص ۳۳۷) به نقل از عبارات مؤلف (به سال ۱۲۱۲ ق نام دقیق کتاب را معترک المقال فی احوال الرجال آورده است و مؤلف همان جا گوید: «معترک المقال فی احوال الرجال، لم یخرج من السواد إلى البیاض إلى الان» که نشان می‌دهد تا سال ۱۲۱۲ ق همچنان نسخه این اثر به صورت پیش نویس (مسوده) بوده و هنوز پاکت‌نویس (میضه) نشده بوده است. همچنین مؤلف در آثار دیگر خود، همچون مقام الفضل، فتاح المجامع و ... از این اثر یاد کرده و بدان ارجاع داده است، چنان که مؤلف در پایان فصل یکم از کتاب سنة الهدایة گوید: «... من أراد البسیط فعليه بمراجعة معترک المقال فی احوال الرجال من تألیف من یخطر بالبال و لا یخطر ...». این عبارات نشان می‌دهد که این اثر پیش از تألیف سنة الهدایة یعنی سال ۱۱۸۹ ق نگارش یافته است و علی‌رغم گذشت بیش از ۲۰ سال از تألیف آن همچنان مسوده بوده است و به احتمال زیاد نگارش و تکمیل آن در طول حداقل این سال‌ها (۱۱۸۹-۱۲۱۲ ق) همچنان ادامه داشته است و شاید مؤلف به صورت گهگاهی مطالبی رجالی بدان می‌افزوده است.

شوربختانه علی‌رغم تفحص فراوان نگارنده سطور نیز در مصادر و فهارس کتابخانه‌های گوناگون ایران و خارج از کشور به نسخه‌ای دستنویس از معترک المقال دسترسی نیافتیم، لیکن باید توجه داشت که به هر تقدیر این اثر نزد شیخ ابوعلی حائری (در گذشته به سال ۱۲۱۵ یا ۱۲۱۶ ق در کربلا) موجود بوده است و طبق گفته خودش در نگارش منتهی المقال از مطالب نغز آن بهره‌ها برده است.

باید افزود که به جز دو اثر رجالی وی به نام‌های معترک المقال فی احوال الرجال و الحاشیة علی نقد الرجال اثر دیگری با عنوان کتاب الرجال یا رجال الاقا محمد علی از آثار کرمانشاهی دانسته شده و علامه آقا بزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۰، ص ۱۳۴۴) از آن یاد نموده است. با توجه به سبک و سیاق عبارت

رهانیده است ... اما بعد بر سافلان مسائل دین مبین و ناهجان
مناهیح شریعت حضرت خیر المرسلین مخفی و مستور نماناد که
در حالی که دست تقدیر عنان عزم جواد این فقیر جانی
محمدعلی بن محمدباقر اصفهانی مشهور به بهبهانی را به جانب
الکاء جنت فضای گیلان کشید و قلیل وقتی در بلده طیبه رشت
در ظل رافت و ... هدایت خان بیگلر بیگی رشت و گیلان
آرمید، او را به خاطر فاتر رسید که مجموعه ای مشتمل بر سوال
و جواب مسائل یقینی و فتاوی دینی و فوائد شریفه قلمی نموده،
مرتب و مدون نماید که در وقت ضرورت ارباب احتیاج را به کار
آید ...»

انجام: «بلکه سرایت به جمیع ضروریات مذهب و ملت نیز
کند کما لا یخفی ...؛ فالحمد لله علی التمام والصلاة علی خیر
الانام وآله وأصحابه العزاکرام ما أضاء ضیاء و أدلتهم ظلام و قد
تم بالخیر عم، بمعون الله عز و جل ... مقام الفاضل ...
المشتمل علی مسائل کثیرة تنیف علی مائة ألف، غیر آنها
انحصرت فی عنوانات یسیره ... علی ید مؤلفه القاصر
محمدعلی بن محمدباقر الاصفهانی الشهیر بالبهبهانی ...
متتصف نصف الثانی تقریباً، من الثلث الثالث، من العشر
العاشر، من الثلث الثانی، من الرابع الثالث، من النصف الثانی،
من الخمس الاول، من العشر العاشر، من العشر الثانی، من
الالف الثانی من الهجرة النبویة علی مهاجرها و آله وأصحابه ما
لا یحصی من التحیة، تمت وبالخیر همت بتأیید خاتم البریة».

گزارش متن: دائرة المعارف است بسیار گرانسنگ و
ارزشمند و به گفته مؤلف، جامع مشتتات، مشتمل بر مسائلی
مهم و مشکل از فقه، اصول فقه، تفسیر، حدیث، رجال،
درایه، کلام، ادعیه، ریاضیات، جغرافیا، نجوم، اخلاق،
ادبیات، تاریخ، اقتصاد با راه حل آنها همراه فرائدی دیگر و
شواهدی از آیات و روایات و اشعار که به طور تفصیلی و
استدلالی به صورت «سؤال و جواب» به صورت «ال-ب» و به
ترتیب حروف ابجدی از حرف «أ» (۱) تا کلمه «غصب»
(۱۱۹۲) همراه با فهرست بسیار تفصیلی آن که به نام «هدایت
الله خان بن حاجی جمال خان بن وهاج فومنی» (مقتول به سال
۱۲۰۰ ق در انزلی)، بیگلربیگی رشت در مدت شش ماه (از
اواخر محرم تا ماه شعبان) به سال ۱۱۹۲ ق در رشت به زبان
عربی و فارسی تألیف گردیده است. فرزند دانشمند مؤلف، آقا
احمد کرمانشاهی بهبهانی مشهور به «آقا احمد آل آقا» (در گذشته
به سال ۱۲۴۳ ق) در مرآت الاحوال جهان نما (ج ۱، ص ۱۳۴)
درباره آن می گوید: «مصنفاش، خصوص کتاب مقام الفاضل
به مضمون (هذا کتابنا ینطق علیکم بالحق) بر جامعیتش گواهی

است ناطق». ابوعلی حائری در منتهی المقال (ص ۲۹۰) نیز
درباره این اثر ارزنده می گوید: «له کتاب مقام الفضل جمع فی
مسائل أنيقة بل رسائل بلیغة رشیقة». خوانساری هم در روضات
الجنات (ج ۷، ص ۱۵۰-۱۵۱) می نویسد: «فالنظر إلى مقام
فضله یکنیه إذ فی مطاویه الواحیه علی کل ما یشتهیه تنیبه و لکل ما
یقتضیه یرتضیه ثنویه علی أثر تمویه وهو فیما ینیف علی عشرين
ألف بیت و یشرف علی مائین و ألف مسألة من المسائل
المویصات و المشاکل الامتحانیات من مقولة الشرعیات
و غیر الشرعیات ... و فی مقامه أيضاً تفصیل لبعض المسائل
الفقهیة ینبغ أن یجعل لکل منها کتاباً علی حدة، مثل مسألة الخلع
شرائط التي تبلغ ألف بیت تقریباً وهو باللغة العربیة مع أن المبنى
الکتاب بالفارسیة و لم یکتب أحد فی المرحلة المذكورة مثله
و مثل مسألة مصدقبة المرأة فی علمها بموت زوجها الغائب مع
عدم التهمة، فإنها أيضاً تبلغ حد ذلك مع تمام الاستیفاء للاقوال
و المدارک و مسألة القبلة و بیان مراد أهل الهیئة من عرض و طول
البلاد و تقسیمهم الارض إلى الاقالیم السبعة بالاطراد، فإنها أيضاً
مذكورة هناك بأبسط ما ینبغ و یظهر منها کمال مهارة الرجل فی
أکثر الفنون». معلم حبیب آبادی در مکارم الآثار (ج ۲، ص
۵۶۵) درباره این کتاب به نقل از صاحب الروضات گوید:
«مقام الفضل اشهر و أجل و اعظم تألیفات آن جناب و نماینده
فضائل و فواضل و وسعت و احاطت و خبیرت و تتبع و اطلاع
اوست و آن به زبان فارسی و زیاده بر بیست هزار بیت در مطالب
متفرقه کشکول مانند و به ترتیب ابواب کتب فقیهه، لکن حاوی
حدود هزار و دوست مسئله از مسائل مشکله مهمه متفرقه
امتحانیه از فقه و تاریخ و رجال و حل غوامض و اشکالات آیات
و اخبار و اشعار و الغاز عدیده و غیره است که آنها را عنوان و در
آنها بحثی مستوفی نموده و بعضی از آنها سزاوار است هر یک به
تنهایی رساله ای گردد». همچنین تنکابنی در قصص العلماء (ص
۲۰۱) در این باره مطلبی دارد: «کتاب مقام الفضل آن جناب
مطبوع ارباب الباب و مطالعه آن دال بر آن است که او را فضیلت
و جامعیت بی نهایت بود» یا آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۷،
ص ۱۹۸-۱۹۹ و ج ۲۲، ص ۱۴) می نویسد: «قوام الفضل
أو مقام الفضل فی تحقیق جملة من المسائل الشرعیة و حل
بعض الايات و الروایات المشکلة و بعض الالغاز و المعمیات

شخصی میبیدی، ج ۱، ص ۵۲؛ فهرست کتابخانه خاندان میبیدی، ص ۱۶۳؛ مخطوطات المكتبة الميبیدی، ج ۱، ص ۱۳۸؛ نسخه شماره (۲۲۳۲) (کتابت سال ۱۲۱۶ ق) در مرکز احیای میراث اسلامی قم (رک: فهرست مرکز احیای میراث اسلامی، ج ۶، ص ۲۴۰)؛ نسخه کتابخانه خصوصی قاسم برنا در همدان به خط نستعلیق کتابت سال ۱۲۶۰ ق (رک: نشریه نسخه های خطی، دفتر ۵، ص ۳۸۴، ۱۳۳۷ ش؛ نسخه شماره (۲۲۴) کتابخانه مدرسه امام صادق علیه السلام - قزوین (رک: فهرست کتابخانه مدرسه امام صادق علیه السلام، ج ۱، ص ۲۶۴-۲۶۴؛ میراث اسلامی ایران، ج ۱۰، ص ۶۳۸)؛ نسخه های شماره (۳۰۰۳)، (۳۱۶۵)، (۱۷۳۸۴)، (۱۷۷۹۵) و (۱۲۱۵۲) (کتابت سال ۱۲۰۶ ق کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۸، ص ۱۷۷-۱۷۸ و ۳۹۴-۳۹۵ و ج ۱۹، ص ۱۸۷ و ج ۲۰، ص ۱۵۲-۱۵۳ و ج ۳۰، ص ۶۳۶-۶۳۷) و نیز نسخ شماره موقت (۴۱۷۶) (بخط حسن بن محمد هادی به سال ۱۲۱۲ ق، (۶۴۶۳)، (۱۷۵۰۷/۲) (به خط عبدالوهاب بن محمد اسماعیل اصفهانی به سال ۱۲۱۵ ق) و نسخه شماره (۲۱۲۷۵/۲) همان کتابخانه که با نام کتاب الصلوات منسوب آقا محمدعلی به نظر می رسد بخشی از مقامات فضل او بوده باشد. والله العالم. از دیگر نسخه های مقامات فضل نیز می توان به نسخه های شماره (۱۱۴ ف)، (۱۷۶۹/۲ ف) و (۲۳۳۸ ف) کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در تهران (رک: فهرست کتابخانه ملی ایران، ج ۱، ص ۱۰۹-۱۱۰ و ج ۴، ص ۲۲۷-۲۲۸ و ج ۵، ص ۴۵۷)، نسخه های شماره (۲۸۲۰) و (۶۷۵۶) کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران (رک: فهرست دانشگاه تهران، ج ۱۰، ص ۱۶۶۱ و ج ۱۶، ص ۳۵۴)؛ نسخه شماره (۱۰۸) کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران (رک: فهرست دانشکده حقوق تهران،

۸۷. مقام جمع مقمعة و قمعة در لغت به برگزیده چیزی اطلاق می گردد، بنگرید به تاج العروس، ج ۲۲، ص ۱۷۵ قاموس المحيط، ج ۳، ص ۷۷-۷۸.

۸۸. «اصار» بر اساس تعریف دهخدا در لغت نامه به میخ طناب یا میخ طناب خیمه گویند یا به تعبیر معلم حبیب آبادی «میخ و طنابی است که خیمه را بدان می بندند».

۸۹. در دیباجة مقامات فضل (چاپ قم، ۱۴۲۱ ق) تعداد نسخه های دستنویس این اثر در کتابخانه های ایران و خارج از کشور ۲۷ نسخه برآورد شده است.

۹۰. در آهاز این نسخه، آیه الله العظمی مرعشی نوشته اند این نسخه با نسخه چاپی (۱۲۷۵ ق) در بعضی مسائل فرق دارد.

وجملة من لطائف الحكایات ... وهو فارسی إلا قليل منه وفيه ۱۲۰۰ مسئله من المسائل العويصة الشرعية وغير الشرعية كمسئلة الخلع التي تبلغ ۱۰۰۰ بيت وغيرها ويقرب كله من ۲۰۰۰ بيت ... مدرس تبریزی نیز در ریحانة الادب (ج ۳، ص ۳۹۹) می نویسد: «... مقامات فضل که مطالب مشکله بسیاری از فقه و تاریخ و غیر آنها را حاوی و در اثبات جامعیت و تفنن وی در اکثر علوم و فنون متداوله و غیر متداوله گواهی صادق می باشد».

تاریخ تألیف این کتاب کم نظیر، علاوه بر ماده نام کتاب «مقامات فضل» و «اصار»^{۸۸} داشت، نام حاکم رشت (هدایت خان گیلانی) و آخرین سؤال که کلمه «مقصب» است، نیز دلالت به سال تألیف کتاب یعنی سال ۱۱۹۲ ق دارد. در برخی مصادر از این اثر علاوه بر نام شهیر مقامات فضل، به اصار رشت، قوام فضل، المقامات، القوام و مقامات من جدید نیز یاد شده است. این کتاب، همچنان که گذشت، دارای فهرستی طولانی است که از سوی خود مؤلف علامه آن با عنوان «فهرست الکتاب» و موافق ماده تاریخ آن در سال ۱۱۹۹ ق تنظیم گردیده است و آن در آغاز بیشتر نسخ دستنویس مقامات فضل درج گردیده است. ناگفته نماند بر اساس عبارات پایانی مؤلف، این اثر مجلد نخست و گویا تألیف آن ادامه داشته است.

کتاب گرانگ المقامات خوشبختانه دارای نسخ دستنویس متعددی است^{۸۹} و برخی از این دستنویس ها عبارت اند از: نسخه های شماره (۱۴/۸) (به خط مؤلف)، (۳۱/۱۶۴) و (۲۳/۶) کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم (رک: فهرست نامگوی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ص ۶۸۸) و نیز نسخه های مجموعه هدایتی که اخیراً به کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم انتقال یافته است (رک: مجله نور علم، ش ۵۲-۵۳، ص ۲۹۴)؛ نسخه کتابخانه مدرسه حکیم شیراز (رک: نسخه پژوهی، دفتر ۱، ص ۴۷، ۱۳۸۳ ش)؛ نسخه شماره (۴۱۰/۱) (کتابت در سال ۱۲۱۶ ق کتابخانه آیه الله جلیلی در کرمانشاه، رک: فهرست کتابخانه جلیلی، ص ۲۹۳-۲۹۴؛ مجله تراثنا، ش ۶۵، ۱۴۲۲ ق، ص ۱۷۲)؛ نسخه شماره (۲۵) کتابخانه شخصی آقای سیدناصر حسینی میبیدی در کرمانشاه و مشهد (رک: فهرست کتابخانه

ص ۲۰۳)، نسخه های شماره ۱۶۱۵، ۲۲۴۵ و ۳۱۵۱/۳ کتابخانه مسجد اعظم قم (رک: فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۴۰۹، نسخه های شماره ۲۸۴۷، ۸۰۰۱ و ۱۱۲۷۹) کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد (رک: فهرست الفبایی آستان قدس، ص ۵۴۶، نسخه شماره ۱۰۷۰/۲) کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد (رک: فهرست دانشکده الهیات مشهد، ج ۲، ص ۲۲۶)، و نسخه شماره ۱۳۶۹ کتابخانه ملی ملک در تهران (رک: فهرست ملی ملک، ج ۴، ص ۷۷۵، نسخه های شماره ۲۶۲۲، ۲۶۶۶ و ۱۰۰۰) کتابخانه مدرسه فیضیه قم (رک: فهرست مدرسه فیضیه، ج ۲، ص ۱۳۷) اشاره نمود و همچنین از این اثر ۵ نسخه عکسی در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می گردد.

گفتنی است این اثر کم نظیر نخستین بار با عنوان قواعد الفضل به سال ۱۲۷۵ ق در ۳۷+۲۸۳ ص با خط میرزا محمد بن آخوند ملاحسین و حسب فرمایش آخوند ملا محمدباقر بن ملا عبدالمطلب و بار دوم نیز با عنوان اصلی مقام الفضل و به اهتمام شیخ علی نقی و شیخ سلیمان لنگرودی به سال ۱۳۱۶ ق در ۳۵۰ ص در قطع رحلی به صورت سنگی در تهران چاپ گردیده است. خوشبختانه این دائرة المعارف گرانشنگ به سال ۱۴۲۱ ق به اهتمام جمعی از پژوهشگران خدوم مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) به صورت انتقادی مورد تحقیق گرفته و طی دو جلد در ۷۰۰+۷۶۰ ص در قم منتشر گردیده است.

بایست افزود این اثر به جهت اشمال آن به مسائل متنوع و غامض مورد توجه تعدادی از پژوهشگران و محققان قرار گرفته است و براین اساس منتخباتی از این اثر یا تعلیقاتی بر برخی مسائل آن نگارش یافته است که بعضی از آنها عبارتند از: آنبیاه متفرقه (منتخب از المقامع)، نسخه شماره ۱۱۳۵/۴ کتابخانه مجلس سنا در تهران (رک: فهرست کتابخانه مجلس سنا، ج ۱۲، ص ۱۲۹)؛ منتخب مقام الفضل، نسخه شماره ۶۰۸۱/۵ کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۱۶، ص ۸۶)؛ منتخباتی از کتاب مقام الفضل، ذیل نسخه شماره ۱۰۹۴۸ کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم (رک: فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۲۷، ص ۳۵۴)؛ منتخب مقام الفضل، نسخه شماره ۱۹۵/۴ کتابخانه آیه الله طبری حائری (ره) در قم (رک: نسخه پژوهی، دفتر ۱، ۱۳۸۳ ش، ص ۱۱۸)؛ منتخب من کتاب مقام الفضل، نسخه شماره ۳۳۸۴/۳ ع کتابخانه ملی جمهوری

اسلامی ایران (رک: فهرست کتابخانه ملی، ج ۱۸، صص ۳۶۲-۳۶۳)؛ منتخب مسائل مقام الفضل، نسخه شماره ۲۵۴۴/۲ کتابخانه وزیری یزد (رک: فهرست کتابخانه وزیری یزد، ج ۴، ص ۱۳۳۶)، و جیز مقام الفضل، از شیخ علی ذاکر نیشابوری، نسخه شماره ۷۷۵ کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد (رک: فهرست کتابخانه دانشکده الهیات مشهد، ج ۱، ص ۵۹۸)؛ شرح مسائل ۱۲۳، ۱۵۴ و ۳۵۴ کتاب مقام الفضل با عنوان توضیح مسائل من اصفهانی (در گذشته به سال ۱۲۹۹ ق)، صاحب نهاییه المقال نسخه شماره ۲۶۶/۲ کتابخانه مدرسه نمازی خوی (رک: فهرست مدرسه نمازی خوی، ص ۶۳۴) میراث حدیث شیعه، دفتر ۱۷، ۱۳۸۶ ش، ص ۴۸۸) و منتخب الطماطم در شرح فتاوی مشکل مقام الفضل از علی رضا بن محمدحسین قائنی درخشی (در گذشته پس از سال ۱۳۱۱ ق)، نسخه شماره ۱۱/۱ کتابخانه مدرسه جعفریه شهرزهان در قائن (رک: فهرست کتابخانه مدرسه جعفریه، ص ۱۲-۱۵) و صورت خط سید مهدی حلای نجفی و میرزای شیرازی درباره قواعد الفضل (رک: فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۹۲).

۷۳) ملقط الدر فی تحقیق الکر

گزارش متن: رساله ای است فقهی که در آن درباره میزان و حد شرعی کرب و احکام آن بحث شده است. زنوزی در ریاض الجنّة (الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۷) به نقل از عبارت خود مؤلف به سال ۱۲۱۲ ق نام این اثر را به صورت رسالة الدر فی تحقیق الکر ثبت نموده است و به نظر می رسد با رساله تحدید الکر بالمساحة که گویا در سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه به نام شیخ جعفر یعنی «محمد جعفر بن محمد باقر بن محمد حسین نیشابوری مکی» (در گذشته پس از سال ۱۱۸۵ ق) تألیف گردیده است، یکی بوده باشد. به هر تقدیر از تحدید الکر نسخه ای در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد وحید بهبهانی (ره) در

۹۱. الفوائد المتفرقة در همین کتاب شناسی؛ فهرست کتابخانه های رشت و همدان، ص ۱۵۶۸؛ فهرست مدرسه غرب، ص ۱۶۱۷؛ گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۱۳۵۷؛ وحید بهبهانی، ص ۱۲۸۷؛ الذریعة، ج ۲۲، ص ۱۹۴.

بهبهانی (در گذشته به سال ۱۲۰۶ ق) پدر بزرگوار علامه آقا محمدعلی کرمانشاهی می باشد.

(۷۵) مؤونه مستثناة در زکات^{۹۵} = الرسالة المؤنفة فی المؤمن التي لا تجب فی الزکوة الزراعات = الرسالة المؤنفة فی عدم وجوب المؤنات (الأرزاق) فی زکاة الزراعات

گزارش متن: رساله فقهی کوتاهی در استثنای سال، هنگام پرداخت زکات واجب برای محصولات زراعی است که به زبان عربی نگارش یافته است. از این اثر نسخه ای دستنویس به شماره (۱۱/۲۶۱) در کتابخانه مدرسه حجتیه قم نگهداری می شود که به خط «سید عبداللّه بن محمد رضا حسینی موسوی کاظمی» (در گذشته به سال ۱۱۴۲ ق در کاظمین) و به سال ۱۲۰۸ ق در ۳ برگ کتابت گردیده است.

(۷۶) میزان المقادیر

گزارش متن: رساله ای است در بیان اندازه مقادیر شرعی مشهور همچون درهم، رطل، مهر السنة، حنوط، دبه مسلم، کر، نصاب غلات، زکات فطره و تعیین میزان آنها به واسطه مشقال و... که در نهایت اختصار، پنجاه بیت (۲۵۰ کلمه) به درخواست استادش شیخ جعفر «محمد جعفر بن محمد باقر بن محمد حسین نیشابوری مکی» در روز چهارشنبه ۱۲ شعبان سال ۱۱۸۵ ق در مکه مکرمه تألیف گردیده است. علامه آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۲۳، ص ۲۲۳-۲۲۴) درباره این اثر می نویسد: «میزان المقادیر فی تحدید المقادیر الشرعیة العامة البلوی مثل الدرهم مثل الدرهم و الرطل و مهر السنة و الحنوط و دبه المسلم و الکر و نصاب الغلات و الفطرة و تعیینها بالمشاقیل الصیریة و هو مختصر فی الغایة قرب خمسين بیتاً... کتبه بأمر شیخه الاجل و استاده الانبل اللائد بحرم الله الاکبر سمي سادس الائمة الاثنی عشر ابن المبرور المرحوم المحبور المتوفی بالبلد الامین سمي خامس الائمة الطیبین صلوات الله علیهم أجمعین... عصر یوم

۹۲. أعيان الشیعة، ج ۱۰، ص ۲۵-۲۶ گنجینه دانشمندان، ج ۶، ص ۳۵۷؛ منتهی المقال، ص ۱۲۹۰ ریحانة الادب، ج ۳، ص ۱۳۹۸ مکرم الالار، ج ۲، ص ۱۵۶۴ وحید بهبهانی، ص ۱۲۸۷ روضات الجنات، ج ۲، ص ۱۹۵ فواید الرضویة، ص ۵۷۴-۵۷۵ الذریعة، ج ۵، ص ۱۳۷ و ج ۲۳، ص ۱۱۴۸ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۷؛ طبقات اعلام الشیعة (الکرام البررة)، ج ۳، ص ۱۱۸.

۹۳. ریحانة الادب، ج ۳، ص ۳۶۰-۳۶۱.

۹۴. همان، ج ۲، ص ۳۱-۳۳.

۹۵. فهرست کتابخانه مدرسه حجتیه، ص ۱۰۳ ریاض الجنة، الروضة الرابعة، القسم الرابع، ص ۳۳۸ وحید بهبهانی، ص ۲۸۸ الذریعة، ج ۲۳، ص ۲۸۵.

قم نگهداری می گردد و نسخه دیگری نیز ضمن الفوائد المتفرقة ذیل شماره (۱/۴۸۱۲) در کتابخانه مدرسه غرب (آخوند) همدان موجود است که در سال ۱۱۸۷ ق کتابت گردیده است.

(۷۴) منع المنع عن الجمع بین الفاطمیتین^{۹۲} = الجمع بین الفاطمیتین = حلیة الجمع بین الفاطمیتین = رد الصوارم القاصمة گزارش متن: رساله ای فقهی در جواز و حلیت جمع بین دو زن سیده از اولاد حضرت فاطمه زهرا - سلام الله علیها - در حباله یک فرد است که قاعدتاً بایستی بین سال های ۱۱۸۰ - ۱۱۸۶ ق نگارش یافته باشد. گفتنی است «شیخ یوسف بن احمد بن ابراهیم درازی ماحوزی بحرانی» مشهور به صاحب الحدائق (در گذشته به سال ۱۱۸۶ ق)^{۹۳} به تبع «شیخ محمد بن حسن بن علی عاملی مشغری» مشهور به حر عاملی صاحب وسائل الشیعة (در گذشته به سال ۱۱۰۴ ق)^{۹۴} کتابی به نام الصوارم القاصمة لظهور الجامعین بین بنتین من ولد فاطمة - سلام الله علیها - یا به اختصار همان الصوارم القاصمة در حرمت جمع بین دو زن فاطمی و سیده نگاشته و در آن حکم به بطلان عقد و عدم وقوع آن در زن دوم نموده است. آقا محمدعلی نیز در رد نظریه شیخ یوسف بحرانی و کتابش الصوارم رساله منع المنع را تألیف نموده و در آن با ادله کافی جواز و حلیت جمع دو زن سیده را اثبات نموده است. علامه آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۵، ص ۱۳۷) به نقل از شیخ ابوعلی در منتهی المقال (۲۹۰) گوید: «أنها رسالة جیدة مبسوطة فی الرد علی صاحب الحدائق، أطال البحث فیها معه و نقل جملة من کلماته فی الصوارم القاصمة ورد علیها».

خوشبختانه از این اثر ارزنده دو نسخه دستنویس در دسترس است، یکی در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران به شماره (۲/۹۸) نگهداری می گردد که تصویری نیز از آن به شماره (۲/۸۲۸) در همان کتابخانه موجود است (رک: فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۱۴ و ۸۲۵ و ج ۲، ص ۸۸) و دیگری به شماره (۲/۱۱۹۲) کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد (رک: فهرست دانشکده الهیات مشهد، ج ۲، ص ۳۲۲).

بایست افزود برای رساله بحرانی چندین ردیه دیگر نیز نوشته شده که از آن جمله رساله علامه مجده آقا محمدباقر (وحید)

الاربعاء الخمس الثاني من السدس الثالث من الربع الرابع من الثلث الثاني من النصف الاول من الخمس الثالث من العشر التاسع من العشر الثاني من الالف الثاني من الهجرة».

علامه آقا بزرگ تهرانی نسخه خطی مؤلف آن را در کتابخانه شیخ محمدعلی خوانساری در نجف اشرف دیده است که با رساله صبیح النکاح وی به مجموعه تدوین یافته از سوی شیخ محمدباقر بن محمدحسین نیشابوری مکی منضم و ملحق گردیده است (رک: الذریعة، ج ۱۵، ص ۱۱۱ و ج ۲۳، ص ۳۲۳-۳۲۴؛ فهرست کتابخانه فاضل خوانساری، ج ۱، ص ۲۸۱).

همان گونه که پیشتر نیز در این نوشتار بدان اشارت رفت، خوشبختانه پیشتر نسخ خطی مجموعه خوانساری سال های گذشته به داخل ایران انتقال یافت و امروزه در کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری در خوانسار نگهداری می گردد و فهرستی نیز از سوی آقای سیدجمفر حسینی اشکوری طی دو جلد برای این آثار دستنویس ارزشمند تهیه و منتشر گردیده است، لیکن از سرنوشت تعدادی از نسخه ها از جمله نسخه مورد بحث ظاهراً خبری در دست نیست. لیکن بایسته توضیح است که در همان کتابخانه نسخه ای با عنوان مطالبی در تعارض ادله در باب نکاح و تعدید بعض ما تعم به البلوی و مطالبی مستفرفه ضمن مجموعه ای نفیس به شماره ۲۵۹۹ در کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری در شهر خوانسار موجود است (رک: فهرست نسخه های خطی کتابخانه آیه الله فاضل خوانساری، دفتر اول، ص ۲۳۵) که پیشتر معرفی گردید و به نظر می رسد با توجه به موضوع و تاریخ تألیف آن در ۱۲ شعبان المعظم سال ۱۱۸۵ ق که آن نیز همچون میزان المقادیر با عبارت «عصر بوم الاربعاء الخمس الثاني من السدس الثالث من الربع الرابع من الثلث الثاني من النصف الاول من الخمس الثالث من العشر التاسع من العشر الثاني من الالف الثاني من الهجرة» مشخص شده است، قاعدتاً بایستی همان نسخه مورد اشاره علامه تهرانی در الذریعة یا حداقل نسخه دیگری از میزان المقادیر یا حتی بخشی از آن اثر بوده باشد و بایست افزود که بخش نخستین این اثر (مطالبی در تعارض ...) که در موضوع نکاح آمده، نیز احتمالاً بخشی از کتاب دیگری بوده که با کتاب میزان المقادیر آقا محمدعلی یا بخشی از آن مزوج شده است به هر تقدیر نسخه کتابخانه آیه الله خوانساری از این جهت باید از نزدیک مورد بررسی و تدقیق قرار گیرد.

(۷۷) النبوة^{۹۶} (کتاب فی ...) = نبویه (کتاب ...)

کتابی است در موضوع نبوت که در برخی مصادر و منابع از جمله تألیفات و آثار آقا محمدعلی به شمار آورده اند، چنان که فرزنا، مؤلف، آقا احمد کرمانشاهی آل آقا، در مرآت الاحوال

جهان نما (ج ۱، ص ۱۴۹) اثری با عنوان کتاب نبویه را از آثار پدر علامه خویش دانسته است؛ این اثر قاعدتاً بایستی همان راد شبهات الکفار فی لطائف ابحاث الملل الثلاث = الظرائف = الظرائف واللطائف = الرغائد = الغرائد = رغائد و غرائد = الرغائد والغرائد فی النبوة الخاصة ورد اليهود والنصارى = اثبات النبوة الخاصة = الابحاث بین الملل الثلاث = اليهود والنصارى والاسلام = رساله الرغائد بوده باشد که پیشتر در این کتاب شناسی از نظر گذشت.

ب) آثار منسوب به آقا محمدعلی کرمانشاهی

(۷۸) الاجارة^{۹۷} (کتاب ...)

آغاز: «الحمد لله على نعمامه والكشر له على آياته ... لما وفقت لاستكشاف سرائر الاحكام ووقفت على اسرار قواعد الحلال والحرام ...».

انجام: «فلا نطيل بذكر ما آورده الاصحاح من الاحكام المتعلقة بهذا الباب فان فيما ذكره بلاغاً لولي الالباب والحمد لله رب العالمين».

گزارش متن: مؤلف در این اثر مسائل فقهی اجاره و فروعی از آن را که احتیاج به تعمق و ابتکار داشته، به روشی استدلالی پرداخته و از ایراد تمام مسائل مبحث اجاره خودداری نموده است. این کتاب در یک مقدمه و چهار باب تنظیم یافته است، بدین تفصیل: المقدمه فی بعض ما یتعلق بصیغ العقود اللازمة؛ الباب الأول فی شروط الاجارة؛ الباب الثاني فی نبد من الأحكام المتعلقة بالعين المستأجرة؛ الباب الثالث فی بعض أحكام الاجارة؛ الباب الرابع فی أحكام متفرقة من الاجارة.

بایست افزود با توجه به سبک و سیاق عبارات و دیباچه آن نسبت این اثر به آقا محمدعلی کرمانشاهی، در نگاه نخست، اندکی درخور تأمل و بررسی است و جز انتساب آن در فهرست های کتابخانه های آستان قدس، مجلس و آیه الله العظمی مرعشی (ره) تقریباً باقی منابع و مصادر درباره این اثر و انتساب آن به علامه کرمانشاهی سکوت کرده اند و این استبعاد را انتساب رساله سوم مجموعه مکتبه عامره مرعشیه شماره ۳/۳۱۹۲ با عنوان بیع الفضولی به فردی با عنوان «محمدعلی نجفی» بیشتر تقویت می کند، همین بیع فضولی در فهرست کتابخانه مجلس (ج ۲۵، ص ۳۰۱) با کتاب الاجارة مورد بحث تلفیق گردیده و عملاً یک

۹۶. مکرم الآثار، ج ۲، ص ۱۵۶۵ بحار الانوار، ج ۱۰۲، ص ۱۲۷؛ فوائد الرضویه، ص ۵۷۴.

۹۷. دائرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۱۵۳۹ معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم، ج ۵، ص ۳۴۹۷-۳۴۹۸.

بهبهانی) (متولد سال ۱۱۷۸ ق و درگذشته به سال ۱۲۵۴ ق در کرمانشاه) می باشد که در سال ۱۲۳۳ ق تألیف گردیده است.

گفتنی است از این اثر نسخه هایی دستنویس در کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی به شماره های (۶۹۹۷) و (۹۴۴۱) (به خط مؤلف) و کتابخانه آستانه حضرت معصومه - سلام الله علیها - نگهداری می شود.

(۸۱) تحفة الورداء و مرآت العرفاء^{۱۰۰}

آغاز: «الحمد لله الذي تنزه قلوب أوليائه على الالتفات إلى ما سواه...».

گزارش متن: رساله ای در سیاست و کشورداری با مبانی عرفانی است که در ۱۴ «مقام» و یک خاتمه به زبان فارسی به نام ناصرالدین شاه و صدراعظم آقا حسین آقاسی در سال ۱۲۹۳ ق نگارش یافته است. شوربختانه این اثر در برخی مصادر جزء آثار و تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته شده است. همان گونه

که کاملاً پیداست و هویداست این اثر نمی تواند از تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبودی بوده باشد، بلکه از همانام وی «محمدعلی شریف کرمانشاهی» از علمای عصر ناصری (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ ق) است. نسخه ای دستنویس از آن به شماره (۱۰۱) در کتابخانه مرکز و مرکز اسناد دانشگاه تهران نگهداری می گردد.

(۸۲) الجبر والتفویض و بیان الأمر بین الأمرین^{۱۰۱}

«الحمد لله الذي بره النسب و طرد بنور الوجود ظلمة العدم...».

گزارش متن: رساله ای در موضوع علم کلام است که به زبان عربی نگارش یافته است. این اثر در برخی مصادر جزء تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته شده است. عجیب است اینکه در برخی مصادر دیگر گفته شده، این اثر از نواده آقا محمدعلی یعنی «آقا محمدعلی بن آقا محمد اسماعیل بن آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی» است که در سال ۱۲۲۲ ق در نجف اشرف تألیف گردیده، سپس همو آن را در سال ۱۲۲۶ ق در کرمانشاه به

اثر دانسته شده است. به هر تقدیر دفتر بحث و بررسی درباره این اثر و انتساب آن به کرمانشاهی همچنان مفتوح است.

از این اثر دستنویس های چندی در دست است که بدون استثنا آن را از علامه آقا محمدعلی بن آقا محمدباقر بهبهانی دانسته اند و از آن جمله اند: نسخه کتابخانه آية الله العظمى مرعشى نجفی (ره) در قم به شماره (۳۱۹۲/۲) (رک: فهرست کتابخانه آية الله العظمى مرعشى، ج ۸، ص ۴۱۳ - ۴۱۴)؛ نسخه کتابخانه مجلس شورای اسلامی در تهران به شماره (۷۳۱۳/۲) که در آن با عنوان کتاب الاجارة و البيع الفضولی یاد شده است (رک: فهرست کتابخانه مجلس، ج ۲۵، ص ۳۰۱)؛ نسخه شماره (۶۶۴۰) کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی در مشهد (رک: فهرست الفبایی آستان قدس رضوی، ص ۲۰) و نیز دو نسخه هکسی از این اثر در کتابخانه مؤسسه علامه مجدّد و حید بهبهانی (ره) در قم نگهداری می گردد.

(۷۹) احکام المدن^{۹۸}

آغاز: «أحمدك يا من رفع إليك عمل الصالح ... بدان ... همچنانکه سفر معنوی را که سفر روح است ...».

گزارش متن: رساله ای در سیاست و کشورداری است که در یک مقدمه و ۱۴ «عقد» به زبان فارسی نگارش یافته و در برخی مصادر همچون معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم (ج ۵، ص ۳۴۹۷) جزء آثار و تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته شده است. بر اساس بررسی های نگارنده سطور، این اثر از تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی نبوده، بلکه از «محمدعلی شریف کرمانشاهی» یا «محمدعلی واعظ کرمانشاهی» از علمای عصر ناصری (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ ق) می باشد. به هر تقدیر نسخه ای دستنویس از آن به شماره (۴۶) در کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران نگهداری می گردد.

(۸۰) تحفة الأبرار^{۹۹}

آغاز: «بسملة، الحمد لله الذي تعزز بالعمز والبقاء وتفرد بالعظمة والكبرياء وقهر عباده بالموت والفنا...».

گزارش متن: مجموعه ای در معارف شامل پراکنده هایی از مسائل فقهی و حدیثی و کلامی و حکایات و غیر آنهاست که بیشتر آنها به صورت سؤال و جواب تنظیم گردیده و به نام شاهزاده محمدعلی میرزا قاجار، حاکم کرمانشاه، موثّق شده است. این اثر در دائرة المعارف بزرگ اسلامی (ج ۱، ص ۵۳۹) از تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی بر شمرده شده است، لیکن با توجه به بررسی های به عمل آمده، آن از تألیفات فرزند علامه وی، «آقا محمدجعفر بن آقا محمدعلی بن آقا وحید

۹۸. فهرست دانشکده حقوق، ص ۴۸ نشریه نسخه های خطی، دفتر ۱، ۱۳۴۰ ش، ص ۲۱۱؛ فهرست نسخه های خطی فارسی، ج ۲/۲، ص ۱۵۲۲؛ فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۶، ص ۲۸۱ - ۲۸۲.
۹۹. فهرست کتابخانه آستانه حضرت معصومه سلام الله علیها، ج ۲، ص ۲۴۲ - ۲۴۳؛ فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس رضوی، ص ۱۱۰؛ فهرست کتابخانه آستان قدس رضوی، ج ۵، ص ۴۱۰ - ۴۱۱ (چاپ دوم).
۱۰۰. فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، ج ۱۰، ص ۱۱۶۴۹؛ فهرست نسخه های خطی فارسی، ج ۲، بخش ۲، ص ۱۱۰۷۶؛ فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۷، بخش ۱، ص ۱۸۹.
۱۰۱. فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۶، ص ۱۱۰۱؛ فهرست نسخه های خطی فارسی، ج ۲، ص ۷۵۷.

فارسی برگردانده است (رک: الذریعة، ج ۱۷، ص ۱۴۹) با اینکه در منابع معتبر همچون مرآت الاحوال فرزندی به نام «آقا محمدعلی» به آقا محمداسماعیل نسبت داده نشده است باید توجه داشت بر اساس نوشته آقا احمد بن آقا محمدعلی کرمانشاهی سه پسر به نام‌های محمد مهدی، محمد صالح و محمد هادی داشته است و نیز بنا بر نوشته شیخ علی دوانی در وحید بهبهانی (ص ۳۴۷) وی تنها دو فرزند پسر با نام‌های آقا حسین و آقا محمد صالح داشته است و عجیب است که در هیچ یک از منابع فوق به نام «آقا محمدعلی» فرزند آقا محمداسماعیل اشاره ای نشده است، همچنین با توجه به تاریخ ولادت آقا محمداسماعیل در سال ۱۱۹۲ ق در دارالمرز رشت اصولاً وجود فرزندی صاحب تألیف در سال ۱۲۲۲ ق برای وی عملاً امکان پذیر نمی باشد. گفتنی است این اثر ترجمه قضا و قدر اوست که در ذیل بدان اشاره شده است. نسخه ای دستنویس از آن در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران (رک: فهرست دانشکده الهیات قهران، ج ۱، ص ۷۴۱) و نسخه دیگری نیز در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در تهران (رک: فهرست کتابخانه ملی ایران، ج ۲، ص ۱۸۵-۱۸۶) نگهداری می گردد.

۸۳) جنگ اخلاق و حدیث^{۱۰۲}

گزارش متن: مجموعه ای متنوع از موضوعات اخلاقی و عرفانی با استفاده از آیات و روایات که در اواخر سده ۱۳ ق در مدرسه سپهسالار تهران نگارش یافته است. در برخی مصادر همچون فهرستگان حدیث شیعیه (ج ۳، ص ۳۷۲ و ج ۷، ص ۳۶۳) جزء تألیفات علامه آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته شده است. بر اساس بررسی های نگارنده سطور، این اثر از تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی نیست، بلکه از همانام وی «محمدعلی شریف کرمانشاهی» از علمای عصر ناصری (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق) است. چندین جنگ دستنویس به شماره های ۵۵۲۸، ۵۵۲۹، ۵۵۳۴، ۵۵۳۶، ۵۵۳۷، ۵۵۳۷، ۷۵۲۸، ۷۵۲۹، ۷۵۳۰ و ۷۵۳۰ در کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) در تهران موجود است که گردآورنده جملگی آنها را «محمدعلی کرمانشاهی» ثبت نموده اند.

۸۴) جواهر المقاتل فی مقتل سبط خیر الأواخر والأوائل^{۱۰۳}

آغاز: «بسملة، الحمد لله الذي جعل الشهداء من أدنى المراتب السفلى الناسوتية ترقياً...».

گزارش متن: کتابی در بیان وقایع و مصائب حضرت اباعبدالله الحجة - علیه السلام - است که مؤلف آن را در ۱۳ جمادی الاولى سال ۱۳۱۲ ق در مدرسه سپهسالار قدیم به پایان برده است. مؤلف این اثر در فهرست سپهسالار (ج ۴، ص

۱۲۲)، محمدعلی کرمانشاهی اصفهانی تهرانی دانسته شده است و همان گونه که هویداست، گویا همین شباهت نام با «آقا محمدعلی کرمانشاهی اصفهانی بهبهانی» منجر به این شده تا برخی تراجم نگاران این اثر از جمله تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی قلمداد نمایند. نسخه دستنویس این اثر به خط مؤلف آن به شماره «۵۳۶۷» در کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) در تهران موجود است.

۸۵) ربیع الأزهار

آغاز: «بسملة، الحمد لله الملك القهار...».

گزارش متن: کتابی در اصول فقه با عناوین «فائدة - فائدة» یا «زهرة - زهرة» از تألیفات آقا احمد بن محمدعلی بهبهانی آل آقا (در گذشته به سال ۱۲۴۳ ق) صاحب مرآت الاحوال است که در سال ۱۲۲۶ ق در عظیم آباد هند از تألیف آن فراغت یافته است. علامه آقابزرگ تهرانی در الذریعة (ج ۱۰، ص ۷۵) پس از معرفی این اثر بر اساس نوشته فهرست دستنویس کتابخانه شیخ علی کاشف الغطاء بار دیگر این کتاب را در عداد تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی آورده و در ادامه می افزاید: «کذا ذکر فی فهرس مکتبة الشیخ علی کاشف الغطاء و لعل ذلك اشتباه من کاتب الفهرس و أنه المذكور قبله».

گفتنی است علامه تهرانی دو نسخه از این اثر را دیده است؛ یکی نزد حفید برادر مؤلف یعنی آقا احمد بن هادی بن محمود بن محمدعلی کرمانشاهی در تهران و دیگری در کتابخانه موقوفه تهرانی در کربلا و داده هایی مختصر از آن را در الذریعة (ج ۱۰، ص ۷۴-۷۵) ثبت نموده است.

۸۶) رساله عرفانی^{۱۰۴}

آغاز: «بسملة، حمد لله، ... سؤال در معنی قول رسول خدای «حسین منی و أنا من حسین»...».

انجام: «... بقوة و کن من الشاکرین».

گزارش متن: رساله ای عرفانی است که در پاسخ پرسش های عرفانی که از مؤلف شده، نگارش شده است. نسخه ای دستنویس از آن رساله به شماره «۶۵۵۸/۲» در کتابخانه مدرسه عالی شهید مطهری (سپهسالار سابق) نگهداری می گردد که فردی با نام محمد رضا شیرازی آن را در سال ۱۲۵۸ ق کتابت کرده است (رک: فهرست کتابخانه سپهسالار، ج ۵، ص ۱۹).

۱۰۲. فهرست مدرسه سپهسالار، ج ۴، ص ۸۳-۸۷ و ۱۰۱-۱۰۲.

۱۰۳. فهرست کتب خطی کتابخانه مدرسه سپهسالار، ج ۴، ص ۱۲۲-۱۲۳.

۱۰۴. فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۷/۱، ص ۳۹۸-۳۹۹. فهرست

نسخه های خطی فارسی، ج ۲، بخش ۱، ص ۱۱۶۴. دائرة المعارف

بزرگ اسلامی، ج ۱، ص ۵۴۰.

۸۹) القضا و القدر^{۱۰۷}

آغاز: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ الْقُدْرَةِ وَ الْحَكْمِ اِبْدَاعِ الْعَالَمِ...».

گزارش متن: رساله ای در موضوع علم کلام است که به زبان عربی نگارش یافته است. این اثر در برخی مصادر جزء تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته شده است. گفته شده که این اثر در واقع از نواده آقا محمدعلی کرمانشاهی یعنی «آقا محمدعلی بن آقا محمداسماعیل بن آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی» است که گویا در سال ۱۲۲۲ ق در نجف اشرف تألیف گردیده و همو آن را در ۲۴ صفر المظفر سال ۱۲۲۶ ق در کرمانشاه به فارسی برگردانده است (رک: الذریعة، ج ۱۷، ص ۱۴۹). باید افزود عباراتی که ذیل مدخل الجبر و التفویض درباره آقا محمدعلی (نواده علامه کرمانشاهی) گفته شد، به شرح ایضاً در این مدخل نیز صادق است. ناگفته نماند که این اثر جزء ترجمه جبر و تفویض اوست که پیشتر از نظر گذشت. نسخه ای دستنویس از آن اثر در کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران (رک: فهرست دانشکده الهیات تهران، ج ۱، ص ۷۴۲) و نسخه دیگری نیز در کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران در تهران (رک: فهرست کتابخانه ملی ایران، ج ۲، ص ۱۸۶) نگهداری می گردد.

۹۰) المجالس^{۱۰۸}

گزارش متن: مجموعه ای از مواظظ اخلاقی، فضائل و مصائب اهل بیت - علیهم السلام - خصوصاً فضائل و مناقب حضرت فاطمه زهرا - سلام الله علیها - و مصائب آن بانوی دوسرا می باشد که در دو جلد تنظیم گردیده است؛ جلد نخست اثر در ۷۵ مجلس و جلد دوم آن نیز در ۳۵ مجلس است. نسخه ای دستنویس به شماره (۴/۷۷) (۳۴۴ برگ) از این اثر در کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم نگهداری می گردد (رک: فهرست نامگوی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ص ۶۲۷). باید افزود با توجه به سبک و سیاق و قالب اثر، انتساب این کتاب به آقا محمدعلی کرمانشاهی بعید می نماید و به نظر می رسد صرفاً یک تشابه اسمی است.

۱۰۵. فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۱۸، ص ۲۴۸-۲۴۹؛ فهرست کتابخانه مجلس، ج ۱۳، ص ۲۵۵-۲۵۶.

۱۰۶. فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۹، ص ۲۲۶۹؛ فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی، ج ۴، ص ۳۳۷-۳۳۸؛ فهرست نامگوی کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی، ص ۲۶۸.

۱۰۷. فهرستواره کتاب های فارسی، ج ۶، ص ۱۱۰۵؛ فهرست نسخه های خطی فارسی، ج ۲، ص ۷۵۹.

۱۰۸. فاطمه سلام الله علیها در آئینه کتاب، ص ۳۱۷.

بایست افزود که در مصدر یاد شده، این اثر از تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته شده، لیکن با توجه به سبک و سیاق آن و نیز ذکر این نکته که کرمانشاهی عمدتاً با موضوع عرفان و تصوف میانه خوبی نداشته است، انتساب این رساله در وهله نخست به آقا محمدعلی با استبعاد توأم است، مگر اینکه بتوان رساله را در راستای مباحث تنقیدی عرفانی لحاظ نمود.

۸۷) سفینه النجاة^{۱۰۵}

آغاز: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ الْقُدْرَةِ وَ الْحَكْمِ اِبْدَاعِ الْعَالَمِ...».

گزارش متن: رساله ای در شرح احوال، مناقب و مسائل حضرت فاطمه زهرا - سلام الله علیها - به نظم و نثر می باشد که به نام ناصرالدین شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق) و مادرش مهدعلیا در یک مقدمه، ۱۴ مصباح و یک خاتمه در سال ۱۲۸۵ ق به زبان فارسی نگارش یافته است. همچنان که از این عبارات کاملاً پیداست هویداست، تألیف این اثر نمی تواند از علامه آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی باشد و انتساب این اثر به وی، همان گونه که آقای منزوی در فهرستواره کتاب های فارسی (ج ۳، ص ۱۶۸۸) از وی دانسته، به تحقیق متنی است، بلکه قاعدتاً این اثر از همام وی «محمدعلی شریف کرمانشاهی» یا از «محمدعلی واعظ کرمانشاهی» از علمای عصر ناصر (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ق) است.

گفتنی است از این اثر چند نسخه در دست است که از آن جمله می توان به نسخه شماره (۲/۷۰۹۴) کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم و نسخه شماره (۴۸۳۷) کتابخانه مجلس شورای اسلامی در تهران اشاره نمود.

۸۸) الفناء^{۱۰۶} (رسالة فی...) = حرمت غنا

آغاز: «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ الْقُدْرَةِ وَ الْحَكْمِ اِبْدَاعِ الْعَالَمِ...».

گزارش متن: رساله ای است در حرمت غنا و آواز مشیر شهوت، حتی در خواندن قرآن، دعا، مناجات، سرائی و سرودهای مذهبی است که علامه آقا بزرگ تهرانی آن را از تألیفات آقا محمدعلی کرمانشاهی دانسته است (رک: الذریعة، ج ۱۶، ص ۶۲)، لیکن بر اساس برخی نسخ موجود این اثر تحقیقاً از فرزند علامه وی «آقا محمود بن محمدعلی کرمانشاهی» است که آن را در سال ۱۲۶۳ ق تألیف نموده است. از این اثر نسخه ای دستنویس با تصحیح خود مؤلف به شماره (۲/۱۵۳۷) در کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم، نسخه دیگری نیز در کتابخانه آیه الله العظمی گلپایگانی (ره) در قم به شماره (۲۶/۱۹۹۹) نگهداری می گردد و همچنین نسخه خطی مؤلف را علامه تهرانی نزد نواده مؤلف، آقا احمد بن آقا هادی آل آقا در تهران دیده است.

«محمدعلی شریف کرمانشاهی» یا «شیخ محمدعلی واعظ کرمانشاهی» از علمای عصر ناصری (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ ق) می‌باشد. از این اثر چند نسخه در دست است که از آن جمله می‌توان به نسخه شماره ۲۶/۴۰۹۲ کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی نجفی (ره) در قم و نسخه شماره ۲۱۸۰۱۱ کتابخانه ملی ایران در تهران اشاره نمود. (۹۴) معرفة الاثمة عليهم السلام^{۱۱۱}

آغاز: «بسمله، حمد و سپاس خداوندی را سزا است که از عیب و عيوب مبرا است ... و بعد در عهد میمون ...».

گزارش متن: کتابی در شناخت امامان شیعه اثنی عشریه و اهل بیت - عليهم السلام - است که در ۷۱ مجلس به نام ناصرالدین شاه قاجار به زبان فارسی تألیف گردیده است. این اثر همان گونه که از فحوای آن هویدا است، نه از آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی، بلکه از همنام وی «محمدعلی شریف کرمانشاهی» یا «شیخ محمدعلی واعظ کرمانشاهی» از علمای عصر ناصری (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ ق) است. دو نسخه از این اثر، یکی به شماره ۶۰۷۹۹ در کتابخانه ملی ملک در تهران و دیگری به شماره ۱۰۸۷۴ در کتابخانه آستان قدس رضوی در مشهد نگهداری می‌گردد.

(۹۵) نجات السالکین^{۱۱۲}

آغاز: «بنا آنکه گشته فرد و یکتا/ دو عالم گشته از فیضش هویدا».

گزارش متن: پند و اندرزهایی برای سیر و سلوک و طریق تهذیب نفس است که بیشتر آنها خطاب به فرزند مؤلف در چهار «عائده» به زبان فارسی نگارش یافته است. این اثر نیز همانند سفینه النجاة در واقع امر از همنام آقا محمدعلی یعنی «محمدعلی شریف کرمانشاهی» یا «شیخ محمدعلی واعظ کرمانشاهی» از علمای عصر ناصری (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ ق) است و انتساب آن به آقا محمدعلی کرمانشاهی که در برخی مصادر آمده، به طور قطعی منتفی و مردود است. از این اثر نسخه‌ای به شماره ۷۰۹۴/۱ در کتابخانه آیه الله مرعشی (ره) در قم موجود است.

۱۰۹. در مصدر مذکور به صورت «آقا محمد بن محمدباقر بهبهانی» یاد شده است.

۱۱۰. فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۱۱، ص ۱۰۸-۱۰۹. فهرست کتابخانه ملی، ج ۵، ص ۲۵۸-۲۵۹.

۱۱۱. فهرست الفبایی کتب خطی آستان قدس رضوی، ص ۵۳۵. معجم الآثار المخطوطة حول الامام علی بن ابی طالب علیه السلام، ص ۵۸۷. فهرست کتابخانه ملی ملک، ج ۴، ص ۷۵۹-۷۶۰ الذریعة، ج ۲۱، ص ۲۴۶.

۱۱۲. فهرست کتابخانه آیه الله العظمی مرعشی، ج ۱۸، ص ۲۴۷-۲۴۸. فهرستواره کتاب‌های فارسی، ج ۶، ص ۶۵۷.

(۹۱) مخزن الأسرار الفقهية فی شرح معضلات اللمعة الدمشقية گزارش متن: تکلمه، شرح و تعلیقاتی بر کتاب شریف الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقية اثر جاوید شهید ثانی، شیخ زین الدین بن علی بن احمد جمعی عاملی (شهید در ۱۵ رجب المرجب سال ۹۶۵ ق در استانبول) است (رک: الذریعة، ج ۲۰، ص ۲۲۲).

در نسخه دستنویس این اثر به شماره ۶۶۲۸ در فهرست کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران (ج ۱۶، ص ۳۲۰) از جمله تألیفات آقا محمدعلی^{۱۰۹} بن محمدباقر کرمانشاهی بهبهانی دانسته شده است و حال آنکه آن اثر در واقع از تألیفات «آقا محمدعلی بن محمدباقر هزار جریبی» (در گذشته به سال ۱۲۴۵ یا ۱۲۴۶ ق در قمشه) می‌باشد.

(۹۲) مسألة بدیعة

آغاز: «الحمد لله ... فهذه رسالة شريفة فی تحقیق مسألة بدیعة منیفة قد أفردناها بالذكر العظيم ما لنا فيها من بدایع الافكار فنقول أجمع ميت ومحدث وجنب ...».

گزارش متن: مسئله‌ای فقهی به عربی پیرامون موضوع غسل های میت و جنابت است که مؤلف به جهت اهمیت آن را به صورت مستقل و منفرد مورد بحث و بررسی قرار داده است. تنها نسخه آن به شماره ۷۳۱۲/۳ در کتابخانه مجلس شورای اسلامی نگهداری می‌گردد (رک: فهرست مجلس، ج ۲۵، ص ۳۰۱).

بایست افزود نسبت این اثر به آقا محمدعلی کرمانشاهی بهبهانی باتوجه به سبک و سیاق عبارات و دیباچه آن، اندکی درخور تأمل و بررسی است و جز انتساب آن در فهرست کتابخانه مجلس باقی مصادر و منابع در برابر این اثر و انتساب آن به علامه کرمانشاهی ساکت اند. در این کتاب شناسی ذیل عنوان الاجارة بحث کوتاهی درباره رساله‌های دیگر مجموعه شماره ۷۳۱۲ شده است و به نظر می‌رسد این اثر به فردی با عنوان «محمدعلی نجفی» تعلق داشته باشد.

(۹۳) مشکاة العارفين^{۱۱۱}

آغاز: «بسمله، حمد و ثنای بی انتها کریمی را می‌سزد که افرشته آسمان‌ها را بغیر عمد و ...».

گزارش متن: رساله‌ای در اصول عقاید به طریق عرفانی و صوفیانه و برخی به صورت سؤال و جواب می‌باشد که به نام ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۶۴ - ۱۳۱۳ ق) و مستوفی الممالک در سال ۱۲۸۳ ق به زبان فارسی در یک مقدمه و پنج شعله و یک خاتمه نگارش یافته است. همچنان که از این عبارات نیز کاملاً هویدا است، انتساب این اثر در برخی مصادر همچون معجم التاريخ التراث الاسلامی فی مکتبات العالم (ج ۵، ص ۳۴۹۸) به علامه کرمانشاهی نمی‌تواند صحیح بوده باشد و آن اثر در واقع از همنام وی